

Byminner

Arbeiderkultur og industrihistorie

Forsidebildet:

Uten tittel

BIRGER EUGEN HARM (1899–), OLJE PÅ LERRET, ANT 1930-TALLET.

I Harms realistiske maleri fra Sagene ser vi Akerselva buktet seg med fossefall og stryk mellom fabrikkbygninger ut mot fjorden. Fargepaletten er holdt i brunlige naturfarger, og man kan formelig høre elvas brus og fabrikkarbeidernes hammer-slag. I museets samling finnes 21 verk av Birger Harm, de fleste er byprospekter fra områder rundt der han bodde i Steenstrupsgate på Grünerløkka.

Baksidebildet:

Kvindelig Spisesal

FOTO: ANDERS B. WILSE, 1906

Spisesalen for kvinnelige arbeidere på Christiania Seildugsfabrikk i Fossveien 24. Fabrikken ble etablert i 1856 i nærhet til Øvre Foss som naturlig kraftkilde. Nest etter Slottet var Seildugsfabrikken den største bygningen i Christiania og omegn. Ved de store vevstolene var det flest kvinner i arbeid, og på det meste var det 920 ansatte (1908).

Byminner

Nr 2 • 2023 – Årgang 68

Utgitt av Oslo Museum i samarbeid med
Bymuseets venner.
Postboks 3078 Elisenberg
0207 Oslo
Tlf: 23 28 41 70
www.oslomuseum.no

REDAKTØR:

Kristin Margrethe Gaukstad

I REDAKSJONEN:

Gro Røde, Lars Roede, Vegard Skuseth,
Ellen Bergrem

FOTOBEARBEIDING:

Rune Aakvik

UTFORMING/LAYOUT:

Torunn Fossen

Der ikke annet er angitt er illustrasjonene
fra Oslo Museums egen samling og fotograf
Rune Aakvik.

INNHold

Marie Skoie:

Arbeidermuseet – en samfunnsengasjert ti-åring 4

Vibeke Antoinette Mohr:

Hvorfor et eget arbeidermuseum i Oslo? 6

Gro Røde:

Fabrikkjenter og industriherrer 12

Heidrun Sølna Øverby:

Brenna. Museumsleiligheten i Sagveien 8 24

Kirsti Gulowsen:

Sagveien 28 – speil av en bydel gjennom 150 år 28

Kai-Samuel Vigard og Johanne Bergkvist:

De reisendes liv i Kristiania 40

Tallak Moland:

Carl Jeppesen, dansk sosialist i hovedstaden 52

Bernt Bølviken:

Tekstilfabrikker og fabrikkjenter på Sagene 60

Vegard Skuseth:

Fagforbundenes velferdsaktiviteter 70

Aina Basso:

Oskar Braatens fotspor 74

Jon-Martin Helgesen:

Et museum for alle (museumskritikk) 86

Vegard Skuseth:

Amatørfotografenes blikk på Akerselva 90

Hilsener – diverse 94

Informasjon Oslo Museum 98

FORORD

I 2023 er det 10 år siden Oslo Museums formidlingsarena om arbeiderkultur og industrihistorie åpnet på Sagene i lokalene til det tidligere Apotek Falken.

Etter en navnekonkurranse fikk arenaen navnet Arbeidermuseet, og har i disse ti årene hatt en økende interesse blant publikum og lokalmiljøet. I dag er det rift om plassene til skoleundervisning og kulturgrupper som ønsker omvisning i både den faste utstillingen inne og byvandringer ute – arbeiderboligen «Brenna» og langs Akerselvas buktende elveløp fra Maridalsvannet til Bjørvika.

Denne utgaven av Byminner er et jubileumsnummer og hyllest til Oslos arbeiderhistorie og industrimiljøer.

Gratulerer med 10 år!

Kristin M. Gaukstad, Redaktør

I forbindelse med byjubileet i Oslo neste år, vil Byminner komme ut med et fylldig dobbeltnummer i løpet av 2024. Det er da 400 år siden byen Christiania ble grunnlagt, og 100 år siden byen igjen fikk navnet Oslo. Artikkene vil bringe fortid, samtid og framtid sammen.

Arbeidermuseet – en samfunnsengasjert tiåring

Som ny direktør for Oslo Museum er det både en glede og en viktig oppgave å skryte av innsatsen som er lagt ned for å etablere og utvikle formidlingsarenaen for Oslos industri- og arbeiderhistorie. Etter ti års drift har Arbeidermuseet blitt godt kjent, ikke minst blant skolene. Formidlingen av den lokale verdenshistorien går rett inn i læreplanene, og museets undervisningstilbud blir raskt fullbooket.

Jeg var omtrent ti år første gang jeg skrev en skoleoppgave om industrien langs Akerselva og jeg antar at det fremdeles er obligatorisk for alle osloskoleelever å gjøre dette minst en gang i løpet av skoleløpet. Jeg ble fanget av dramatiske historier fra virkeligheten om barn på min alder som både var del av et industrieventyr og et skrekkscenario. Jeg tegnet fossen under Beierbrua og jeg så veldig tydelig for meg Hønse-Lovisa som passet på de unge jentene som jeg tenkte at kunne ha vært meg. Det var kanskje ikke tilfeldig at jeg noen år senere studerte historie. Vi hadde artikler på pensum som stilte kritiske spørsmål om bruken av begrepet «industriell revolusjon». Var ikke folk allerede industriøse? Hva kom først av nye tanker og ny teknologi? Og hvilke konsekvenser har de historiske endringene hatt for samfunnet?

Arbeidermuseet har siden åpningen i 2013 vært en viktig del av Oslo Museum – sammen med Bymuseet og Teatermuseet på Frogner og Interkulturelt Museum på Grønland. Vi er hele byens museum, og vår visjon er *Vi samler Oslo*. Vi samler og deler historier, ulike meninger og vi samler folk på tvers av alder og bakgrunn. Vi gjør det fordi det har en samlende effekt for byens befolkning, spesielt når vi spiller på lag med andre aktører som tar vare på byens innbyggere og byens historie.

Det lokale og politiske engasjementet for å etablere Arbeidermuseet var helt avgjørende og det er mange som bør takkes for innsatsen. Tidligere museumsdirektør Vibeke Mohr har i dette nummeret av Byminner skrevet om hvordan det hele gikk til før dørene åpnet 17. juni i 2013.

Museer tar vare på ting, på kunnskap og på mennesker. På Arbeider-

museet blir du tatt veldig godt vare på når du kommer. Det er en god atmosfære og museets formidlere inviterer deg inn i utstillingene, eller åpner den historisk innredede arbeiderboligen, Brenna, eller du får bli med på en tur i nærområdet og kan nyte den berømte vaffelen i Hønse-Lovisas hus. Arbeider-

Ukentlige byvandring er del av Arbeidermuseets faste program. Siden 2013 har 1. mai-vandringen vært ledet av Bernt Bull (styreleder 2012–2022).

FOTO: FREDRIK BIRKELUND

museet løfter både lokalhistorie, byhistorie, Norgeshistorie og verdenshistorie. Det handler om de lange linjene i arbeidets betydning. Det handler om før, om nå og historiene peker inn i framtiden. Derfor er vi så glade for at det kommer så mange skoleklasser fra hele Oslo på besøk.

God formidling krever oppdatert kunnskap. Etableringen av Arbeidermuseet har ført til et tettere faglig samarbeid med Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Norsk Teknisk museum, bydel Sagene, historielag og en rekke andre aktører. LO i Oslo har også vært en viktig samarbeidspartner for utstillinger og arrangementer. Sammen samarbeider vi også med andre. Som i det nasjonale museumsnettverket for arbeiderkultur og industrihistorie der vi stiller nye spørsmål til historiske kilder og samler ny kunnskap. Vi reflekterer rundt avindustrialisering, miljøeffekter, bærekraftig produksjon og bruk av naturressurser, og om arbeidsinnvandring i går, i dag og i morgen, om flerkultur på arbeidsplasser og ikke minst om ytringskultur og rettighetskamp både her og i andre land. Vi henter inspirasjon fra historien, engasjerer oss i samtiden og er med å forme framtiden. For, som også tidligere museumsdirektører har sagt,

Arbeidermuseets første ti år ble feiret med et åpent arrangement 17. juni 2023. Gro Røde (t.v.) har hatt fag- og formidlingsansvar og vært Arbeidermuseets ansikt utad, Lars Emil Hansen er tidligere direktør for Oslo Museum og leder nå avdeling for by- og teaterhistorie. Byrådsleder Raymond Johansen og Christin Kristoffersen var også hjertelig til stede sammen med museets nye direktør Marie Skoie (t.h.).

FOTO: RUNE AAKVIK

er formidlingen på Arbeidermuseet for alle, fra alle kanter til alle tider.

På vegne av Oslo Museum vil jeg takke alle gode samarbeidspartnere. En spesiell takk går til Oslo kommune og Kultur- og likestillingsdepartementet som bidrar til den årlige driften. Takk til alle gode støttespillere som bidrar med prosjekttilskudd og utviklende samarbeid. Takk til gode naboer på Sagene. Takk til «Anne på landet» som drifter kafeen på Hønse-Lovisas hus for oss og som bidrar til den gode museumsopplevelsen.

Jeg vil også takke våre dyktige og engasjerte medarbeidere i Oslo

Museum. Takk til direktører, styreledere, fag- og formidlingsansvarlige som har hevet Arbeidermuseets fane høyt for for å ivareta Oslo Museums verdier – kompetent, inkluderende og modig. Vi kan være stolte av tiåringen som nå skal få lov til å utvikle seg videre som en nysgjerrig, samfunnsengasjert og gjerne litt utfordrende tenåring.

Marie Skoie er direktør for Oslo Museum fra høsten 2022. Hun er konservator NMF med historie hovedfag og har tidligere jobbet ved Norsk Folkemuseum, Kulturrådet og Norsk Teknisk Museum.

Arbeidere ved Christiania Spigerverk, 1905.

FOTO: NICHOLT BØE

For alle, fra alle kanter, til alle tider... Hvorfor et eget arbeidermuseum i Oslo?

Arbeidermuseet i Oslo ble åpnet i 2013. Det var nesten 170 år etter at industrialiseringen skjøt fart langs Akerselva. Hvorfor tok det så lang tid å skaffe hovedstaden et eget arbeidermuseum plassert på Sagene, og hvorfor ble det Oslo Museum som fikk ansvaret? I denne artikkelen påpekes det at det lokale og politiske engasjementet for et eget arbeidermuseum var avgjørende. Videre at museumsreformen virket bremsende, men at Oslo Museum hadde gode argumenter for, og tilstrekkelige ressurser til, å påta seg driften av et nytt museum i hovedstaden.

Borgerskapets hovedstad

Det moderne Norges fødsel begynte med spinnerier, veverier og mekaniske verksteder langs Akerselva i tidsrommet 1840–1870. De tekniske sidene av dette eventyret er godt ivaretatt og formidlet av Norsk Teknisk Museum. Men formidlingen av historiene om arbeidslivet, trangboddheten, slitet, fattigdommen, fagorganiseringen og klassekampen skjedde lenge kun gjennom arbeiderbevegelsen selv.

Riktignok fantes det på Folke-museets friluftsavdeling et knippe arbeiderboliger fra Enerhaugen som ble reddet fra riving ved flytting til Bygdøy. Bymuseet eide en leilighet på Tøyen, som blir brukt til formidlingen av arbeiderhistorie. Og sant nok eide Oslo Byes Vel en leilighet i arbeider-

boligen Brenna fra 1848 der de lot Bymuseet drive formidling, men for øvrig var det elitens og borgerskapets bedrifter, kunst og kultur som dominerte museumslandskapet i Oslo. For gjennom det bygde de den nasjonale identiteten i byene.

Lokalt og politisk engasjement for arbeiderhistorie på 1970- og 80-tallet

De store endringene i arbeidslivet etter midten av 1960-tallet, med fall i sysselsetting og avindustrialisering, var grunner til at mange begynte å søke etter røtter og identitet lokalt og i motkulturer. I 1978 utkom boken *Gräv der du står* av Sven Lindquist. Den inspirerte mange lokalhistorikere og ikke minst arbeiderbevegelsen. På 1970- og 80-tallet etablerte arbeider-

bevegelsen en rekke regionale arkivinstitusjoner. Videre ble Norsk Industriarbeidermuseum på Rjukan åpnet i 1988. Samtidig var det flere andre tekniske og industrielle kulturminner og museer under utvikling, bl.a. Fetsund Lenser 1985, Klevfoss Industrimuseum 1986 og Odda Industristadmuseum og Arkiv 1989, for å nevne noen av mange. Fra 1986 ble Norsk Teknisk Museum (1914) flyttet fra Helsefyr til Akerselva på Kjelsås.

Lokalt i Sagene Arbeiderparti og også nasjonalt, hos entusiastiske lokalhistorikere i bydelen og i fagbevegelsen, ble det gjennom år ivret for et eget arbeidermuseum for Oslos innbyggere. Muligens skygget det store økonomiske løftet med etablering av Industriarbeidermuseet på

Rjukan og flyttingen av Norsk Teknisk Museum for viljen og evnen til departemental støtte. Konkurransen om tilskuddsmidlene til museer var hard den gang, som nå.

Museumsreformen på 1990-tallet virket bremsende

På begynnelsen av 1990-tallet ble nesten alle landets museer involvert i en statlig reform for regional og lokal sammenslåing av institusjonene. Det var, etter statens mening, for mange museumsinstitusjoner i Norge.

Reformen, med økt statstilskudd som gulrot hvis man slo seg sammen, bidro til å redusere antallet selvstendige museer fra rundt 750 til 100. Men den førte også til at de nyetablerte museene gikk inn i en introvert fase med fokus på det indremedisinske, på administrasjon, jus, økonomi og ikke minst intern organisering.

Oslo Museum ble etablert i 2006 som en ny museumsenhet sammenslått av Bymuseet, Teatermuseum og Internasjonalt kultursenter og museum (IKM). Like etter begynte arbeidet med en ny organisering av et museum på tre ulike steder i Oslo; Frogner, Grønland og Kvadraturen.

I etterpåklokskapens grelle lys tør jeg påstå at det statlige kravet om *færre museumsenheter, ikke flere, bremset*

arbeidet og entusiasmen for et eget arbeidermuseum. Fra museets side tok tidstyven bort mye av evnen til å se utover egen virksomhet; det var krevende å få tre ulike organisasjoner til å gro sammen.

Men selv om det ble mye intern fokus i byggingen av den nye institusjonen, og utviklingen av de tre enhetene måtte ha første prioritet, ble ønsket om Oslos eget arbeidermuseum holdt i live takket være en engasjert lokalbefolkning og politikere.

De faglige argumentene var opplagte

For Oslo Museum var det faglig sett en selvfølge at Oslo skulle ha et eget arbeidermuseum som kilde til kunnskap og identitet for flesteparten av byens innbyggere. Og Sagene pekte seg ut som det mest egnede området for lokalisering.

De mange industrielle kulturminnene langs den fossende elva, det intakte Hølse-Lovisas hus (1800) og Brenna (1848) oppført for arbeidere ved Vøiens Bomuldsspindleri (etablert i 1846) viser hvordan mennesket og miljøet har påvirket hverandre gjennom tidene. Museet selv vurderer de to leilighetene på Sagene og Tøyen og museets kompetanse innen både epoken og tematikken, som en styrke og en mulighet for utvikling

av et arbeidermuseum. Leilighetene, kulturminner in situ, illustrerer byutviklingen med boligbygging i stor skala på grunn av industriell vekst og stor tilflytting av arbeidsfolk til byen. De kom flyttende fra mange steder på jakt etter arbeid på slutten av 1800-tallet. Flytte til Oslo etter arbeid gjorde også tyrkerne på 1960-tallet og pakistanerne på 1970-tallet, for å nevne noen. For museet var denne tidsdimensjonen relevant i de strategiske vurderingene museet gjorde som en potensiell vert for et eget arbeidermuseum.

Oslo Museums avdeling IKM på Grønland, ikke langt fra Akerselva, har flere medarbeidere med høy kompetanse om innvandring på slutten av 1900-tallet. Det fantes dermed et potensial i å knytte sammen kompetansen om utviklingen av «det moderne Norge» med utviklingen av «det flerkulturelle Norge»; i å se de lange linjene i arbeidets betydning for menneskers mobilitet, levekår, sosiale strukturer og kulturell kompleksitet i Oslo.

Så skjedde det da endelig under Stoltenberg II....

Det var under kulturministrene Anniken Huitfeldt (2009–2012) og Hadja Tajik (2012–2013) at saken om

Sagveien 28 og 26, 1962.

FOTO: ERLING N. CHRISTIANSEN

*Sagveien 28, vinter 2013. Museet har inngått leie-
avtale med Larre Eiendom som eier bygningen.*

FOTO: RUNE AAKVIK

Omvisning, utenfor Brenna i Sagveien 8, 2011.

Indre gård i Sagveien 8, Brenna.

BEGGE FOTO: FREDRIK BIRKELUND

et eget arbeidermuseum i Oslo ble vurdert på alvor av Kulturdepartementet. I lys av museumsreformen ble Norsk Teknisk Museum også ansett som et godt alternativ, og det ble da også etablert et varig faglig samarbeid mellom disse to museene, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek og Oslo kommune under prosessen.

Men ønsket om et arbeidermuseum på Sagene vokste ut av lokal og motkulturell søken etter identitet,

ikke med et nasjonalt perspektiv, ei heller av teknisk-industriell interesse. Som lokalmuseum med kulturminner til formidling in situ og kompetanse også om nyere tids arbeidsinnvandring, var Oslo Museum den rette verten for Arbeidermuseet; *for alle, fra alle kanter, til alle tider.*

Vibeke A. Mohr er utdannet etnolog fra Universitetet i Oslo 1985. Avdelingsdirektør i Norsk kulturråd (2011–2016)

og museumsleder i Oslo Museum (2006–2011), museumsleder Telemark Museum (1995–2011). Mohr har skrevet flere bøker.

Litteratur

Nordby, G., Meyer, F. (2018). Arbeiderbevegelsens regionale arkiver. Fra grasrot til institusjonalisering. *Idunn*, 23.03.2018, 73–87.

Apall-Olsen, I., Røde, G., (2013). 8,2 km museum – om Arbeidermuseet på Sagene. *Byminner* 2/2013, s 46

Fra åpningen av Arbeidermuseet, 17. juni 2013.

FOTO: CHRISTINA KRÜGER

Fabrikkjenter og industriherrer

Arbeidermuseet er 9,78 km langt – like langt som museets «hovedgjenstand» Akerselva – og har utstillingslokaler i det flotte, monumentale Apotek Falken på Sagene. Her i Apotekgården fra 1870 vises utstillingen *Fabrikkjenter og industriherrer* i de tre hovedrommene ut mot Sagveien. Sagveien 28 er adressen – og er nesten siste nummer i den korte, men så viktige gateadressen på Sagene.

Det er en heldig beliggenhet for formidling av Oslos industrihistorie og arbeiderkultur når man er flankert av to sagnomsuste tekstilfabrikker i vakker, rød teglstein. De to er Knud Graahs Vøiens Bomuldsspinderi, etablert i 1846 og Hjula Væveri med byggeår tilbake til 1855. Livet i disse tekstilfabrikkene er det vår utstilling forsøker å formidle. Bak etableringene – og bak fasadene, er det nemlig mennesker av kjøtt og blod. Her var latter, gråt, slit og lykke, romantikk, sykdom, sorg, engasjement, produksjon og tilfredshet – enten man var direktør eller fabrikkjente. Utstillingen skulle i utgangspunktet stå i to–tre år, men har fått et lengre liv enn forventet. Kvaliteten gjør at den holder seg godt. Oslo Museum visste hvilke historier vi ville fortelle og designerne i Sixsides har gjort utsøkt arbeid! Sammen valgte vi å fortelle

en personlig, kraftfull og overraskende arbeider- og industrihistorie. Her er lag på lag å utforske, lite tekst, få gjenstander – men til sammen blir det et hele som publikum sier fungerer. «Jeg ser nye ting hver gang», sier mange besøkende. Kanskje det kommer av at målet vårt er at når besøkende forlater utstillingen skal de ikke være nedtrykte, men imponerte og undrende over hvor fargerik historien er, bokstavelig talt.

Utstillingen hviler på krafta fra Akerselva – og viser fem virkelige personer som hver på sin måte var involvert i fabrikkarbeid i tekstilindustrien: en gründer, ei jomfru (!), ei fabrikkjente, en politisk agitator – og i 2017 fikk vi inn en som hører med: en stemmerettspioner. De representerer ulike samfunnslag og ulike sider ved den industrielle «storhetstida» og norsk arbeiderhistorie. Hver har fått

sitt fargesterke banner som henger fra tak til gulv, med portrettfoto og et passende tekstil. Rundt dem finnes bilder, film- eller lydfiler og gjenstander av betydning både for den konkrete personen og for perioden som helhet.

I hovedrommet står et langt bord formet som Akerselva, i stedet for en apotekdisk. Alt i utstillingen dreier seg rundt elvebordet som viser at energien fra vannet ga liv til ulike virksomheter i byens historie.

Gro Røde er historiker og ansatt som formidlingsansvarlig for industrihistorie og arbeiderkultur i Oslo Museum. Hun er ansvarlig for formidlingen ved Arbeidermuseet på Sagene.

Utstillingsansvarlig; Ingeborg Apall-Olsen og Gro Røde, Oslo Museum. Design; Sixsides.

Akerselva sett fra Beierbrua med Knud Graahs Vøiens Bomulds-spinderi til høyre.

ALLE FOTO I DENNE ARTIKKELEN ER TATT AV RUNE AAKVIK.

I apotekets hovedrom er det ikke lenger en disk med apotekvarer, men et langt og solid Akerselva-bord. Besøkende kan følge elven i hele dens utstrekning og se alle de mange fabrikkene som stod ved den i 1856, som vist på kart fra det året. Akerselva er nerven i utstillingen – og alle karakterene relaterer seg til industrialiseringen og Akerselva på ulike måter.

Knud Graah (1817–1909) Fabrikkeier

Knud Graah var prestesønnen fra Danmark som ble industripioner i Norge. Allerede som 15-åring dro han hjemmefra og fulgte etter sine eldre søsken til Christiania. Her ble han raskt kjent med ressurssterke mennesker. Som 29-åring startet han landets første spinneri. Som 40-åring giftet han seg med Helene Marie Conradi (1837–1866), og de to fikk fem barn. Hun døde ung, og han forble enkemann livet ut. I hjørnet hans kan nysgjerrige besøkende raskt se at han forholdt seg til den store verden i form av kart og tekstiler. Knud Graah fascinerer fordi han gjorde en formidabel karriere, men likevel ble så grundig glemmt. Med ham vil vi vise hvor evnerik, offensiv og modig en industrigründer som skulle innføre Norges første mekaniske spinneri, måtte være.

I Oslo Museums anegalleri finnes et maleri av Knud Graah som eldre og grå. Vi ville vise ham slik han var som ung, på sitt ivrigste! Banneret i utstillingen viser derfor unge-Knud som 30-åring. Bannerets bakgrunnsfarge er rosa, som opprinnelig jo var en herrefarge. I hans hjørne vises verdenskartet i offensivt gult. Tekstilet er

blå silkebrokade og fløyel. Graah var slett ikke grå!

Graah jobbet hardt og hadde store ambisjoner. For å realisere drømmene sine, trengte han mer kunnskap enn Norge kunne gi. Han reiste til Manchester for å lære mer om de teknologiske fremskrittene som foregikk i tekstilindustrien. Manchester var tekstilindustriens mekka!

Med sine nyvunne kunnskaper om den teknologisk utvikling i England kom han tilbake til Norge. Med seg hadde han tegninger og kontrakter på nødvendig maskineri. Og underlig, men forståelig, fulgte det også med «knowhow» i form av mennesker. Spinnerimester James Lindley med fruene Marte kom med maskinene – og bodde i spinnerimesterboligen (den som i 2023 bærer skiltet «Sagene Resort»). Vi vet at flere engelsktalende arbeidere fulgte med på årskontrakter. De skulle lære opp Norges første industriarbeidere, fortrinnsvis jenter i alderen 15 til 23 år, gjerne omtalt som «fabrikkjenter».

I 1845 ble den beste tomte ved fosen kjøpt. Der hvor sagene til Nedre Vøien hadde stått, ble Vøiens Bomuldsspinderei etablert i 1846. Knud

Knud Graahs reise fra prestesønn til industrigründer.

Graah klarte dette takket være søster Charlotte og hennes ektemann Nils O. Young. Youngene var de som hadde investeringskapitalen. For å drive produksjonen i fabrikken, bestilte de et vannhjul av jern fra Akers Mekaniske

Verksted. Med en diameter på 6,3 meter var det elvas største hjul. Den første fabrikken brant ned julaften 1859, men allerede året etter var en ny og mye større fabrikkbygning reist på tomten. Arkitekten var landets første

sivilingeniør, Oluf Nicolai Roll, som fem år tidligere hadde stått ansvarlig for Hjula Væveris flotte bygning.

Hvor fikk så tekstilfabrikkene ved Akerselva sine råvarer fra? Jo, fra hele verden! Christiania Seilduksfabrikk (lerrets-, fiskegarn-, tau- og striefabrikk) kjøpte hamp fra India, jute fra Nepal og lin fra Nederland. Både Graahs fabrikk og Hjula Væveri ble sterkt påvirket av utviklingen av sosiale forhold i landene de handlet med. Lokale fabrikker var i sterk forbindelse med utviklingen i det internasjonale markedet: Bomulla som skulle bli tråd hos Graah kom fra Sørstatene i USA. I utstillingen håper vi at besøkende reflekterer over kartet og tenker over hvem som hadde plukket bomulla i årene da den fantastiske industrielle revolusjon kom til Sagene, Christiania og Norge i 1846! Jo, av slaver – mennesker fraktet som varer og maskiner, behandlet som dyr på bomullsmarkene i USA.

Et annet sted i utstillingen bringes dagens tekstilindustriproduksjon fram. Noen t-skjorter tjener som eksempler på at billige klær betales av første leddet i bomullsproduksjonen. Her er det bærekraftproblematikk med hensyn til både miljøforurensing og lønn.

Dorthea Biseth (1819–1887) Mønsterveverske

Dorthea Biseth var ikke ei fabrikkjente eller ei vanlig kvinne som jobbet på fabrikken. Hun hadde både en uvanlig tittel og en uvanlig høy inntekt. Norsk Teknisk Museum hadde funnet denne spennende kvinnen i sitt magasin, i Hjulas arkiv, og snilt «delte» de henne med oss. De hadde funnet mye om henne, men ikke alt. I utstillingen tenkte vi da at hun kunne egne seg for undring og kildegranskning. Ingen historie uten kilder. I jomfru Biseths utstillingshjørne ser man ulike protokoller, kirkebøker og folketellinger. En hel vegg er fylt av kilder om henne. Vi får vite at hun var mønsterveverske på Hjula Væveri. I lønnsprotokollene står hun merkelig nok oppført som «Jomfru Biseth». Hvorfor det, når de andre står oppført med for- og etternavn? Utstillingen prøver å vise hvordan historikerne jobber for å svare:

Begrepet «jomfru» er et lånord fra tysk «Jungfrau» (en ung dame). I lang tid ble ugifte jenter fra middel- og underklassefamilier omtalt som «Jomfru», og ikke som «Frøken», tilsvarende «Miss» på engelsk. Så hvorfor ble Dorthea Biseth kalt «Jomfru Biseth» på fabrikken? Dette er det pirrende spørsmål, men før svar viser vi hva et-

terforskingen av henne viser: I kirkebøkene står fortidens mennesker oppført ved livets store begivenheter fra dåp, konfirmasjon og vigsel til død og begravelse. I Nittedal finner vi det første sporet etter Dorthea Biseth, eller Gulbrandsen, som hun ble kalt på den tiden. Dåpsprotokollen fra 1819 forteller at hennes mor var Anne Jensdatter Haugseie, faren var ungkaren Jacob Gulbrandsen, og hun var et uekte barn, født utenfor ekteskap.

I kirkeboken fra 1834 er Dorthea oppført som konfirmert, men hun har nå to fedre (!), den andre faren er en viss James Biset. I dåpsboken fra 1817 finner vi James Biset oppført som far til et annet barn, Jacob, som da skulle være Dortheas halvbror. Så hvem var James Biset? Faren hans kom fra England som landbrukseksperter, og James ble født på Frogner hovedgård. Da han døde var han en ganske velstående mann, som hadde jobbet for fiffen i Christiania. Blant annet var han gartner hos Hjulas eier, Halvor Schou. James etterlot Dorthea en god slump penger da han døde. Kan han ha vært den som sikret Dorthea de rette kontaktene på de rette stedene? Kildene peker, og vi kan spekulere.

Gjenstandene som følger Dorthea Biseths liv.

Det viser seg at Dorthea hadde flyttet til Christiania i 1847 for å jobbe som lærerinne i veveriet på Tugthuset, datidens fengsel. Stillingen var utlyst og beskrevet i Morgenposten: Man måtte være streng og myndig for å kunne instruere de innsatte fangene. Vi liker derfor å tenke at da Halvor Schou åpnet Hjula Væveri i 1855, ble Jomfru Biseth headhuntet til hans nye veveri på Sagene. Hun hadde de kvalifikasjonene som trengtes for å være leder for veveriskene i det nye store veveriet med etter hvert over 400 vevstoler. I

tillegg fikk Dorthea oppgaven å være leder i Hjulas arbeiderbolig i Mari-dalsveien 72.

Dorthea giftet seg aldri, og fikk ikke barn. Hun beholdt sin høye rang og tittel livet ut. Gjenstandene som følger Dorthea Biseths liv og virke er relatert til Hjula Væveri. De kan sees eller kjennes på: råvarer av ull og bomull, tråd, trådspoler og metervarer med originale Hjulatekstiler. Under glass ligger lønnsprotokollen i en arkivkasse. Der ser vi at Jomfru Biseth hadde høyest lønn. Redskaper som «den

flyvende skyttel», hullkort for mønsterstyring og verdifulle prøvebøker ligger også trygt under glass. Vi kan godt tenke oss at Jomfru Biseth var en ansett leder og designer på Hjula.

Tekstilet hennes ble turkis og oransje, klassisk rutete, med fine innslag av hvitt. Et stoffdesign vi har hatt i uminnelige tider. Det assosieres til de skotske og britiske øyer – og det passer jo også godt for henne med britisk herkomst!

Harriet Kristine Hansen (1898–1977), gift Martinsen Fabrikkjente

Fabrikkjentene kjenner vi i Oslo best fra skulpturen på Beierbrua. Kunstneren Ellen Jacobsen har som få andre klart å løfte dem fram, de som var Norges første industriarbeidere. De mekaniske spinneriene er Verdens industrielle revolusjon, og de fleste arbeiderne der hadde skjørt, kjole og skaut. Unge var de også, derfor «jente», men jente betydde også gjerne «tjener» i en virksomhet eller på en gård. I byene ble de jenter i fabrikkene.

Fabrikkjente er en muntlig betegnelse, men forfatteren Oskar Braaten bruker fabrikkjente i sitt forfatterskap. Blant annet i teaterstykket *Ungen* – der «fabrikkjenter» er i rollebesetningen. Det var det kvinnene på tekstilfabrikkene ble kalt, enten de var unge jenter, gift, mødre eller eldre enker. Fabrikkjentene forholdt seg til produksjon av tråd og stoff. I folketellinger betegnes de med titler som spolejente, spolerske, veveriske eller rennerske. I Hjulas arkiv finnes de ikke ved navn, men med nummer som var relatert til vevstolens nummer. Men, takket være at folk forteller, finner vi fabrikkjentene. Ei av dem fant vi via

barnebarnet hennes, Kari, som stolt fortalte at mormor hadde jobba på Hjula. Kari fortalte oss om mormor som het Harriet Kristine Hansen før hun giftet seg. Harriet levde hele livet i Biermanns gate 8. Moren hennes ble enke ganske tidlig og måtte jobbe som husholderske for å brødfø familien. Barna jobbet på fabrikkene kort tid etter konfirmasjon. Harriet begynte på Hjula. Perioden som fabrikkjente var den typiske 6 til 10 år: fra konfirmasjon til man giftet seg. I 1919 giftet hun seg med Torleif som var postbud og hans inntekt var nok til å brødfø familien.

Harriet sluttet å jobbe på fabrikk og ble husmor på heltid. Gjensidene i hennes husmor-hjørne gir oss en idé om det livet hun levde som husmor. Alle visste at arbeiderklassefamiliens lykke var avhengig av hvor flink husmoren var med ressursutnytting og husholdsekonomi. Det gjaldt å snu på skillingen, utnytte, omsøm, reparasjoner – og til enhver tid følge med på hvor man fikk gjort gode kjøp. Derneft var det det kontinuerlige arbeidet som kun vises om det *ikke* ble gjort: rengjøring av hus og klær, matinnkjøp,

matlaging, barnestell og omsorg. Æra lå i å ha rene og hele klær.

I Harriets hjørne kan besøken-
de lytte til en historie som Harriet
fortalte barnebarnet sitt. Det er Kari
som gjenforteller mormors sterke
og sanne historie, den om stolthet,
brede hatter og et kyss. Kari husker
at bestemoren var opprørt over det
hun hadde opplevd da hun var ung og
jobbet på Hjula. Hun hadde funnet en
fin hatt i en hattebutikk, men da hun
ba om å få kjøpe den, så selgeren bare
på henne og sa: «Den er veldig dyr, og
du må betale kontant.» Harriet følte
seg sett ned på; at hun ikke kunne
velge akkurat *den* hatten fordi hun
var en fabrikkjente! Hun visste én ting
med sikkerhet: hun ville ikke la andre
bestemme hva hun kunne gjøre – og
hva slags hatt *hun* kunne ha!

Hun begynte å spare penger, og
en dag gikk hun tilbake til butikken
og den nedlatende selgeren. Harriet
pekte på «sin» utvalgte hatt, tok fram
pengene fra frakkelomma si, betalte
kontant og gikk stolt ut på gaten –
med hatten sin og sin verdighet!
Kari husker bestemorens fornøyde
smil mens hun fortalte slutten på den
historien. Og for Kari fortsatte den –
hun husker nemlig at hun som liten
jente var opptatt av en annen histo-
rie. Den var knyttet til et fotografi av

Kassen med nødvendige artikler i Harriet Kristine Hansens liv.

morfar og mormor da de var unge og
på stevnemøte ute på Ola Narr. Bildet
viser Harriet sittende på fanget hans.
De begge har fine hatter med brede
bremmer, og det eneste Kari tenkte på
var: *De* hattene! Hvordan kunne de
klare å kysse?!

Tekstilet til Harriet er selvsagt en
nydelig hatt – og et vakkert, blom-
strete bomullsstoff. Grunnfargen er
vårgrønn.

Den dyre hatten.

Waldemar Carlsen (1880–1966)

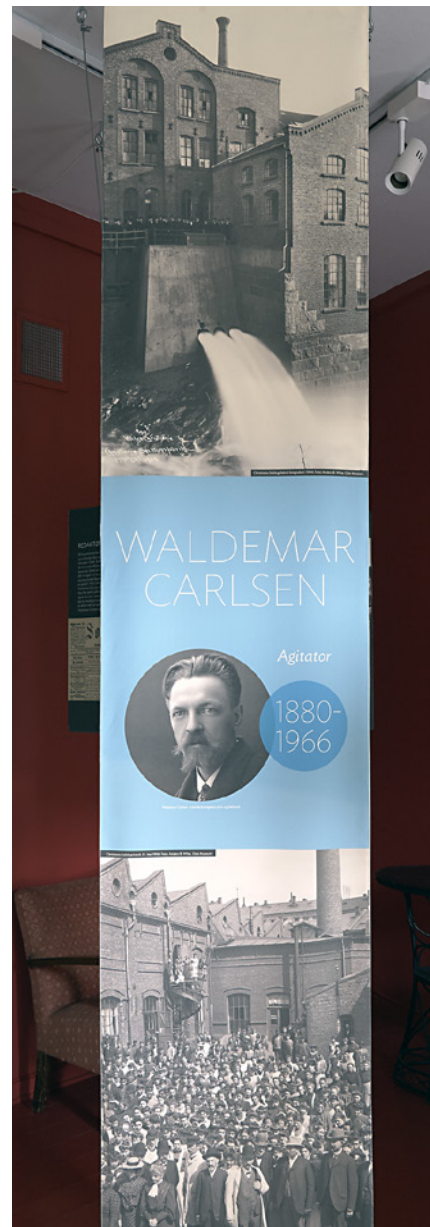
Agitator

Waldemar hadde en tøff start på livet. Fra en fødselsprotokoll vet vi at han var Anne Karoline Eriksens andre uekte barn, og at hun døde få dager etter fødselen. Waldemar var nær døden i sitt første år. Fattigvesenet hadde satt ham ut på landet, på en gård, men der var de ikke snille mot den lille gutten. Heldigvis fulgte myndighetene opp med kontroll og hentet ham øyeblikkelig tilbake til Kristiania. Her ble han fostersønnen til Hansine og Christian Carlsen på Grünerløkka.

Hansine jobbet for Christiania Seildugsfabrik, populært kalt Seilduken. Her var seilduk byttet ut med lin- og strieproduksjon. Far Christian arbeidet på Vulkan jernstøperi. Waldemar vokste derfor opp som et sant medlem av arbeiderklassen på Grünerløkka. Faren tok gutten med seg på utallige politiske møter, og Waldemar viste seg snart som et politisk talent. Tidlig ble det å bidra med arbeidsinnsats i familien. Som guttunge jobbet Waldemar som visergutt for en matbutikk. Etter konfirmasjonen jobbet han for Oplandske brenneri, og etter det som hjelpegutt på Nyland mekanis-

ke verksted. Der jobbet han sammen med en smed: Gærne-Skau, et kallenavn han hadde fått fordi han var buldrende sosialist. Skau introduserte Waldemar for Marx og Engels, og Waldemar forlot partiet Venstre. Han var blitt kommunist. Som ung mann sluttet han på verkstedet og lot hobby bli arbeid: han begynte som skuespiller og korist ved Fahlstrøms teater. Her var han fram til det store økonomiske krakket kom i 1899 og teateret gikk konkurs. Det var bare å be mamma om hjelp til å få arbeid på Seilduken.

Det fantes en arbeiderforening ved Seilduken. Hensikten var å diskutere og forbedre arbeidsforholdene for de ansatte. Men fabrikkeierne gjorde sitt beste for å forhindre den farlige effekten av slik foreningsvirksomhet. De første par årene arrangerte derfor arbeiderforeningen på Seilduken hovedsakelig festlige arrangementer. Men dette reagerte Waldemar på. De begynte å ha hemmelige møter hvor politikk og arbeiderens ve og vel stod på dagsorden. Det var stort da de i 1902 kunne melde at «selskapsforeningen» var innmeldt i det politiske Arbeidsmannsforbundet. Dette

gjorde den mer politisk og innflytelsesrik. Ledelsen var ikke glad i Waldemar. De lot ham bli stående på den tyngste avdelingen i fabrikk: på hekla. Her stod arbeiderne og reiv grovt opp fiber av jute og hamp til tau-, fiskegarn- og strieproduksjon. Vanligvis i kortere perioder. Men Waldemar ble stående. Det harde arbeidet tok slik på kroppen at han ble syk; fikk brokk og hadde store smerter. Han visste at kom han seg ikke vekk, ville han dø.

Redningen lå i arbeiderbevegelsen. Waldemars fortid som skuespiller ved Fahlstrøms teater kom nå til nytte. Her hadde han lært stemmebruk – og Waldemar ble derfor nyttig i arbeiderbevegelsens markedsføringsarbeid. Han var en talebegavelse. Han hadde et utrolig volum! Denne i kombinasjon med politisk overbevisning og god hukommelse, gjorde at han ble ansatt som agitator. Det var ikke noe negativt ved dette ordet tidlig på 1900-tallet. Hans jobb var å reise rundt og tale til folket og skape støtte og anerkjennelse for arbeiderbevegelsen. Stolt forteller Waldemar at han som agitator holdt flere enn 5000 taler og bidro til å stifte over 200 lokale foreninger!

Ved splittelsen av Arbeiderpartiet i 1923, valgte den radikale Waldemar den kommunistiske leiren. Da var han avisredaktør, og han og avisen forble

politisk kommunistisk, på den smale sti. Det ble tøffe år.

Bak Waldemars blå banner henger det en sekskantet boks, vi kaller den Waldemar-hetta. Inni den kan man høre ham i et NRK-intervju fra 1960. Vi hører hans talegaver og teatraliske stemmeteknikk. Utenpå hetta er det kapitler fra hans liv: Gutten fra Sagene som gikk i klasse med Oskar Braaten. Som konkurrerte om hvem som skulle ha mest å si i gutteklassen. Gutten med fosterforeldre, enebarnet med mye oppdrift, han som ble sett av lærer Thorleif – og som drømte om å bli skuespiller og forfatter. Han ble forfatter og journalist – og lokalpolitiker. Dagene ble lange, og han sier selv at han arbeidet alt for mye og hardt. Han gikk på en smell. I dag ville vi sagt at han «brant seg ut». Da han kom til hektene, fikk han jobb som handy vaktmester på Kongsvinger skole.

Der visste de at han var politisk aktiv, men ikke mye om hans fortid. Som en utstillingsbesøkende fra Kongsvinger utbrøt: «Hva? Henger Vaktmester'n vår på utstilling på Arbeidermuseet?!»

Tekstilet til Waldemar er et grovere bomullsslerret – perfekt til busserull. Lyseblå med striper i off-white. Varmt og godt når kulda setter inn – og jammen puster det ikke godt på varme sommerdager. Den smarte bomulla!

Fra Waldemars penn

Waldemar Carlsen hadde en fortid som forfatter av en rekke bøker. Noen er utstilt i en bokkasse i hans hjørne i utstillingen. Mens han var journalist og redaktør skrev han:

- *Slitets Mænd*, J. Aass' Forlag, 1909
- *Dragsug*, J. Aass' Forlag, 1910
- *Orian i Grænsfolket*, J. Aass' Forlag, 1911
- *Jernnæven (fortælling fra arbeiderbevegelsens første dage)*, J. Aass' Forlag, 1913
- *Det bundløse dyp (omrids av menneskers liv)*, I.O.G.T.s Norsk Forlag, 1915
- *Alko-Hoel*, G. Krogshus Forlag, 1917
- *Herjetog i Syd og Nord*, Det Norske Arbeiderpartis forlag i Kristiania, 1919
- *Rønneskøvs brand*, Kristiania: Walter Øverland, 1923
- *Benjamin Hassel*, Kristiania: Walter Øverland, 1924

Titlene pirrer, og kanskje skal han leses igjen?

Marcus Thrane (1817–1890)

Demokratiforkjemper og samvittighetsfange

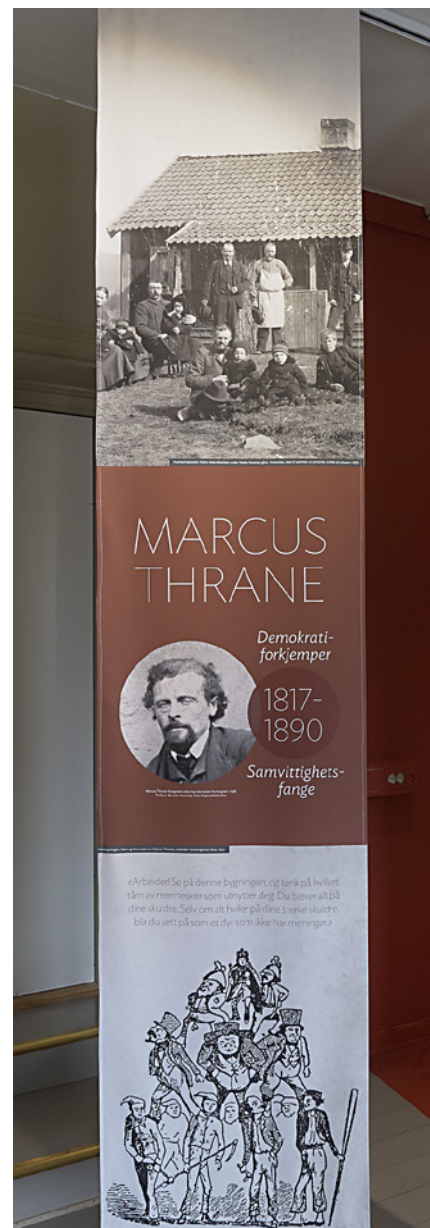
I 2017 kom Marcus Thrane inn i Arbeidermuseets utstilling. Dette året var det 200 år siden hans fødsel. I overensstemmelse med designerne i Sixsides ble Marcus Thrane inkludert i den permanente utstillingen. Han var savnet med bakgrunn som pioner for arbeiderrettigheter, demokrati og stemmerett – og fordi han faktisk ble arrestert og fengslet for sine meningers skyld. I 2017 var det mange som talte for at han burde få en unnskyldning fra det offisielle Norge. Det fikk han ikke. Men han ble behørig feiret, og han fikk sitt eget banner i vår utstilling.

Marcus Thranes banner fikk fargen barkebrunt og er glatt som smurt skinn på overflata. Vi ville forsterke hvor sterk og modig han var! Portrettet på banneret er tatt da han var 41 år gammel. Han var nylig sluppet ut av fengslet. Modig ser han inn i kameralinsen.

Hva han sa og gjorde i Norge samtidig som industrialiseringen tok til, skremte myndigheter, borgerskap og bemidlede. For hva var det? Jo, at arbeiderne og husmannsfolket – som jo utgjorde majoriteten i landet – skulle også regnes med! Han sa: Du

er verdt noe! Din stemme teller! Din arbeidskraft, din kropp, din fattigdom bærer noen få rike på toppen! Det er galt at Du ikke har stemmerett. Kanskje han turte å gå så hardt ut fordi hans familie hadde vært av de rikeste i Christiania, men måtte oppleve det voldsomme fallet i det å «gå nenedom og hjem»? Faren hans begikk underslag, ble oppdaget og fikk straff – og hele hans familie ble satt på bar bakke. Marcus og søsknene og mora gikk mellom de rike familiene og fikk spise hos dem. Fornedrelsen må ha vært stor. Han blir som voksen en oppvakt og bevisst lærer for bedrestilte barn. Samfunnsengasjementet tar overhånd – og han begir seg inn i å ville forandre samfunnet! Han tar initiativ til å lage landets første arbeiderforeninger – og han blir også en pioner i markedsføring ved å gi ut egen avis.

«Det er første gang arbeiderklassen diskuterer hva som er best for oss og landet. Det er første gang fattigdommen tør å opptre, ikke med bønner, men med krav. Det er første gang vi snakker om hvilke rettigheter man har som menneske.» (Fra Marcus Thranes tale ved Arbei-

derforeningernes 1. sentralmøte på Bygdøy i 1850).

I dag ville han og kona, Josephine, vært seriøse influensere og aktive brukere av sosiale medier. Mens Marcus ble fengslet for sine meningers skyld! I hele 7 år (!) satt han fengslet for noe han mente og hadde sagt! Josephine holdt fortet. Hun holdt familien samlet, og holdt avisen i gang. På denne måten ble hun faktisk Norges første kvinnelige redaktør! Men prisen var høy. Alt for mye slit på henne førte til at kort tid etter Marcus slapp ut fra fengslet døde hun, bare 42 år gammel. Skuffet, desillusjonert og rasende tok Marcus barna med seg og flyttet til Amerika, som så mange andre som så at i Norge var det ikke plass for «sånne som dem».

Arbeiderforeningene som Marcus Thrane hadde etablert hadde over 30 000 medlemmer i 1850. Kanskje ikke rart konge, trone og myndigheter slo ned på denne første arbeiderorganiseringen i Norge? Det skulle gå flere tiår før arbeiderorganisering igjen ble en realitet. Arbeiderpionerene ble grundig skremt til taushet. Fremdeles er dette et underkommunisert kapittel av norsk historie.

Sammen er vi sterke

De var sammen om arbeidet med stemmerett og demokrati: Mens Marcus satt fengslet var Josephine (1820–1862) redaktør av Arbeiderforeningernes Blad. Hun ble med det Norges første kvinnelige redaktør. Josephine fødte syv barn, fem vokste opp.

«Arbeidere! Ta vare på deres politikk. Der vil snart komme ulver i fåreklær for å søke å forvirre deres tanker, for å få dere til å tjene andres partiers planer, således som dere alltid gjorde før dere ble et selvstendig parti. Dere er mange og sterke nok til å utgjøre et parti for dere selv. Vokt dere for å bli et annet partis gryteskrapere!»

Marcus Thrane fra fengslet i 1855

Arbeider! Se på denne bygningen, og tenk på hvilket tårn av mennesker som utnytter deg. Du bærer alt på dine skuldre. Selv om alt hviler på dine sterke skuldre, blir du sett på som et dyr som ikke har meninger.

TEKST OG ILLUSTRASJON AV MARCUS THRANE, ARBEIDERFORENINGERNES BLAD, 1850

Husets fasade sett fra Sagveien. Da huset ble reist i 1848 var det en høy og dominerende bygning i området. Før var det vanlig med bolig i én til to etasjer, men på grunn av den rasktvoksende byen så måtte man rett og slett begynne å bygge høyere. Ellers ville det ikke bli plass til folk.

FOTO TIL VENSTRE: JAN CHRISTIAN RAASTAD, 1998

FOTO UNDER: KNUT B. ENG, 1970

Familien Kongslie bodde i Sagveien 8 på begynnelsen av 1900-tallet. Fotografiene har vært viktige kilder i istandsettelsen av museumsleiligheten.

UKJENT FOTOGRAF, CA. 1915

Brenna. Museumsleiligheten i Sagveien 8.

Ikke mange meterne fra Arbeidermuseet ligger museumsleiligheten Brenna. Et treetasjes svalgangshus fra 1848. Opprinnelig reist etter initiativ fra fabrikkieierne Knud Graah og Niels O. Young, som grunnla Vøien Bomuldsspinderi fra 1846. Her, kun et steinkast fra fabrikk, kunne arbeiderne leie en liten ettroms leilighet på ca. 21 kvadratmeter. I folketellingen fra 1865 er 63 personer listet opp med adresse i Sagveien 8, fordelt på de 12 leilighetene. Det vil si at det da bodde ca. fem personer i hver leilighet. Høres kanskje litt trangt ut? Men det var ikke uvanlig på den tiden.

På 1970- og 80-tallet var huset slitent. I 1887 skrev Byantikvaren; «tilstanden er mindre bra, spesielt er tak og vinduer i dårlig forfatning.» Grep ble heldigvis tatt og Sagene bevaringssamfunn kjøpte huset fra kommunen samme år. I samråd med Byantikvaren ble huset restaurert og istandsatt. I dag er huset et sameie, med private eiere, og består fortsatt av 12 leiligheter. En av disse leilighe-

tene ble beholdt til formidling, rekonstruert og satt tilbake til årene rundt 1920. Den ble driftet at Oslo Bymuseum, og har vært åpen for publikum helt siden restaureringen var ferdig i 1991. Siden 2013 har Arbeidermuseet stått for formidlingen, og ukentlig låses døren opp slik at skolebarn og andre besøkende kan utforske og få et innblikk i boforholdene langs Akerselva for 100 år siden. I 2020 kjøpte Oslo Museum leiligheten.

Ved enkelte arrangementer kler omviseren seg om og tar med publikum på en historisk tidsreise. Til jul pyntes det med tidsriktig og nøktern julepynt, hvor både barn og voksne kan oppleve høytlesning fra Oskar Braatens univers. Hundrevis av åttendeklassinger, videregående elever og elever ved voksenopplæringen forsøker hvert år å finne svaret på hvor mange senger leiligheten har, og hvor menneskene som bodde der gikk på do. Og hvorfor var egentlig denne symaskina så viktig? Hver helg er det Sagenevandring fra Arbeidermuseet

kl. 12 og 14, hvor dyktige verter viser fram nærmiljøet og avslutter turen med et Brenna-besøk.

På de neste to sidene er et lite bildeutvalg som viser Brenna og leiligheten, både før og nå.

Heidrun Sølna Øverby er skoleformidler på Arbeidermuseet.

Brenna, interior, 2017.

FOTO: FREDRIK BIRKELUND

Vaskebrett, vedkomfyr, vask med innlagt vann og kjøkkenbenk. Hva mer trenger man på et kjøkken? Særlig kaffekverna på benken foran vinduet er populært blant de besøkende.

FOTO: RUNE THORSTEIN

Det er først når en kommer inn i bakgården at huset viser fram sin sanne prakt. Det er et vakkert svalgangshus i tre etasjer og med tørkeloft. Foran kan man skimte en steinformasjon. Det stod det en vannpumpe. Hvilken luksus var det ikke å ha tilgang til rent vann i egen bakgård! På 1910-tallet fikk leilighetene innlagt kaldt-vann.

FOTO VENSTRE: KNUT B. ENG, 1970

FOTO HØYRE: FREDRIK BIRKELUND

Formidler viser fram sine vaskekunnskaper. Hvor mange timer har ikke husmoren brukt på å vaske familiens tekstiler?

FOTO: FREDRIK BIRKELUND

Formidler Heidrun Sølne Øverby i rolle som husmoren Anna. Fra et arrangement under Forskningsdagene i 2022. Her ble husmødrenes viktige bidrag til familieøkonomien på starten av 1900-tallet løftet fram og satt i fokus. Bak bildet til høyre kan man også se skapsengen og ovnen hvor det fyres med koks.

FOTO: RUNE THORSTEIN

Stue og soverom i ett. Her finnes både uttrekksseng, skapseng og ovn (en skikkelig rundbrenner). De fleste arbeiderne på Sagene fikk også innlagt strøm i årene 1910–15.

Fotografi tatt i 2012, før veggene fikk den nåværende blå fargen.

FOTO: RUNE AAKVIK

Sagveien 28 Speil av en bydel gjennom 150 år

Arbeidermuseet holder til i en elegant liten bygård i Sagveien 28 ved Beierbrua. Den ble bygget for Apothek Falken i 1870, og bærer i seg mye av historien til Sagene og byen forøvrig. Gården er bygget med fremtidstroen som kom av industrialiseringen av Akerselva midt på 1800-tallet. Som mange av bygningene i bydelen, kom Sagveien 28 etter den første storhetstiden til å forfalle raskt, og etter 2. verdenskrig ble den fylt med verksteder og småindustri. Til slutt var gården nær ved å bli revet, før nytid og gentrifiseringsbølgen gjorde sitt inntog, parallelt med byfornyelsen fra 1970-tallet av.¹

Sagene – en ny bydel vokser frem

Den massive industrialiseringen av Akerselva fra 1840-tallet av førte til eksplosiv befolkningsvekst på Sagene og Grünerløkka. I 1815 var det 1227 beboere på Sagene med omegn, 50 år senere var det vokst til bortimot 9000 mennesker. I 1865 bodde bortimot 5000 mennesker ovenfor Beier-

Apothek Falken i Sagveien 26, 1867–69. Antagelig er det Apoteker Lindgaard som står med flosshatt utenfor.

FOTO: OLE TOBIAS OLSEN

brua. Etter den store byutvidelsen i 1859 var hele den bynære østkanten blitt innlemmet som del av Kristiania.

Behovet for helsetjenester var stort, og for befolkningen på Sagene var nærmeste apotek *Løven* i Storgata, der Folketeateret ligger i dag. Etter 1857 kunne de også gå til *Hjorten*, i Grønland 10. Uansett var det lang

vei for folk på Sagene, og presset på byapotekene var enormt, i og med den generelle befolkningseksplosjonen i hele byen.

Noe måtte gjøres, og undersøkelser ble gjort om befolkningsgrunnlaget, eller kundegrunnlaget, for et apotek som kunne betjene den raskt voksende nye bydelen. Saken hadde allerede

versert et par år, og året i forveien hadde Stadsphysicus skrevet en betenkning til Magistraten i Kristiania, altså sentraladministrasjonen, der han analyserer inntektsgrunnlaget. Beskrivelsen maler frem et bilde av et hovedsakelig landlig distrikt, med konsentrerte fabrikk- og arbeiderstrøk langs Akerselva.

O_371

Den nye Apotekgården i Sagveien 28, 1870.

FOTO: OLE TOBIAS OLSEN

Grunnplan.

Det staselige apoteket

Juni 1867 fikk den 34 år gamle apotekeren Jens Nicolai Lindgaard bevilling, og 4. november åpnet han *Apothek Falken* i en enkel, enetasjes trebygning i Sagveien 26. Han har nok vært en initiativrik mann, og var smittet av tidens tro på industriell vekst og en blomstrende fremtid for bydelen.

Lindgaard kom raskt i gang med å bygge en ordentlig, pusset murgård på den ledige nabotomten, Sagveien 28. Den staselige og representative bygården sto ferdig i 1870. Den var oppført i en streng og enkel klassiserende stil, med hovedinngang til apoteket midt på fasaden og port inn til gården på siden. Han innredet apotek i første etasje, og bolig for seg selv og familien i andre etasje.

Apoteket besto av *officin*, altså butikk, vaktrom der farmasøyten kunne trekke seg tilbake, og bakenfor lå laboratorium, urtebod og materialkammer. Medisiner ble i det store og hele laget på stedet. Apotekerens eget kontor hadde inngang både fra officinen og direkte fra trappeoppgangen til annen etasje. Slik kunne apotekeren gå mellom hjem og arbeid, uten å måtte kommunisere med kunder eller med farmasøyten. I bakgården sto et enetasjes uthus, som i de fleste bygårder. Dette var i mur, og ikke i tre som

var vanligst, sannsynligvis på grunn av apotekets destillasjonsrom, men inneholdt stall, fjøs, priveter, vedbod, vognbod, og altså destillasjonsrom. Tomten bakenfor, Sagveien 30, eide Lindgaard også. Der hadde familien en deilig hage.

Alle gode prognoser slo til, og det gikk bra for Nicolai Lindgaard og *Apothek Falken*. I 1879 forlenget han hovedhuset i sin nye bygård, og uthuset fikk en etasje til, med hønsehus. I hovedhuset fikk nå farmasøyten eget rom, og det var også et rom til en gårdsdreng. Folketellingen i Kristiania for 1883 forteller at da bodde Nicolai og Caroline Lindgaard i Sagveien 28 med tre barn, farmasøyten, to tjenestepiker og en tjenestedreng. I den fraflyttede Sagveien 26 bodde nå 22 personer, så kontrasten til arbeidernes kår har vært betydelig.

Apotekeren og apoteket flytter

Lindgaard var nok ikke bare driftig, men også en ambisiøs mann. Etter over 30 års drift solgte han bevillingen i 1898, og kjøpte bevillingen til det nyopprettede apoteket *Idun* i Løkkeveien på Ruseløkka. I dette strøket var nok det meste av klientellet mer staselig, og han flyttet selv etter med sin familie. Men han solgte ikke gården han hadde oppført i Sagvei-

en 28, han leiet ut både apoteket og leiligheten i andre etasje. I en årrekke bodde bylege Jørgen Carsten Müller der med hustru, tre barn, kokke og stuepike. Apoteket ble drevet av Wilhelm F.K. Schneider fra 1898 til 1901, og av hans enke frem til 1903. Da overtok apoteker Carl Støp, men allerede året etter flyttet han apoteket til Thorvald Meyers gate 18, på hjørnet av Sannergata ved Øvre Foss. Grünerløkka var ferdig bygget ut i løpet av tiden apoteket hadde vært i drift. En beliggenhet lenger ned var sikkert mer strategisk.

Befolkningen i Kristiania vokste meget raskt, og mot slutten av 1800-tallet var det en galopperende boligbygging, pisket frem av spekulanter. Ingenting vokser inn i himmelen, og i 1899 brøt boligmarkedet sammen. Etter dette totale boligkrakket snudde utviklingen. Mange mistet arbeidet, tilstrømmningen til byen reverserte, og boliger ble til dels stående tomme. Da apoteket flyttet i 1904, ble lokalet gjort om til leilighet. I 1905 sto denne tom, og bylege Müller og familien ser ut til å ha hatt gården for seg selv. I bakrommene til apoteket ble det innredet rullerom og strykerom. Første etasje ble befolket igjen etter hvert. I 1907 var Bertha Marie Johnsen flyttet inn i første etasje, hun var syerske og

Tippoldefar Jens Nicolai Lindgaard (1832–1919)

Tippoldefar hadde tatt sin medhjelperprøve ved Røros Apotek i 1849, og arbeidet her og senere på Svanens Apotek i Trondheim før han avla den farmaceutiske eksamen i 1855. Et år senere fullførte han artium. Han flyttet til Christiania der han arbeidet som amanuensis ved Universitetets kjemiske laboratorium og fra 1862–92 som guardein¹ i hovedstaden.

Han fikk bevilling til å opprette apotek Falken i 1867. Da bodde han på Lille Borgen i Frøen skoledistrikt som lå langt unna arbeidsplassen. Den gang var apotek nærmest å regne som både legevakt og fastlegekontor. Han bestemte seg derfor for å bygge et større apotek som også kunne huse hans familie med tjenestefolk og medhjelpere.

Apotek Falken holdt til i Sagveien 28 fram til 1904, men Lindgaard hadde allerede i 1897 fått bevilling på Apotek Idun i Løkkeveien, og samtidig flyttet han til Bygdøy allé med sin familie.

Fra slutten av 1800-tallet var apotekere forpliktet til å bidra med sin kunnskap til allmenn-nyttige formål. Fra nekrologene ved hans begravelse i 1919 kan vi lese at han blant annet var sensor ved den farmasøytiske eksamenskommisjon, medlem av direksjonen for Grefsen Bad og oppdragsanstalten Toftes Gave, medlem av bestyrelsen for Sagene Asyl og Industriskole, eksekutor for de Biermanske Legater og medlem av Kristiania fattigkommisjon. Han ble utnevnt til ridder av St. Olav i 1904.

Nicolai Lindgaards yngste sønn, Christian Herman Ludvig (1866–1943) var min oldefar, og han ble også apoteker. Han fikk i 1923 bevilling til å drive Slangeapoteket på Vinderen.

Kristin Margrethe Gaukstad

¹ Guardein er en offentlig tjenestemann som skal kontrollere finheten av arbeider i gull, sølv eller legeringer av disse metallene.

*Jens Nicolai Lindgaard med
St. Olavs Orden, ant. 1904.*

UKJENT FOTOGRAF / P.E.

*Storfamilien Lindgaard, ca. 1910. Bildetekst fra min mormors fotoalbum:
«Stående: Mor, Signe, tante Maja, onkel Hjalmar, Rudolf, Bjarne.
Sittende; Far, bestemor, Kirsten (min mormor), Nicolai, Bestefar, onkel
Nicolai. Antagelig fra 1910.»*

UKJENT FOTOGRAF / P.E.

fungerte som portnerkone. Dina Kristiansen som var «for tiden arbeidsudyktig, litt sparepenger» har bodd på bakrommene. Dette ser mest ut til å ha vært veldedig utleie.

I 1909 hadde Lindgaard flyttet tilbake med sin hustru, sønnen Olaf, som var klaverutdannet fra Berlin og tok pianoelever, og selvfølgelig med tjenestepiken Karen Marie Olsen. Bertha Marie Johnsen bodde fremdeles «i porten». Lindgaard var nå 77 år gammel, og hadde sikkert pensjonert seg. Første etasje ble leiet ut til en enkemann med to barn og en enke med en datter. I 1912 bodde familien Lindgaard fortsatt i andre etasje, i det tidligere apoteket holdt postekspeditør og enkemann Sofus Christensen med syv barn til på fire rom. I de to rommene i sidebygningen bodde nå kjørekarl Karl Johannesen og hustru, med pleiebarnet Hjørdis Næss. Konjunktorene i Kristiania hadde snudd, og tilstrømningen til byen var stor. Dermed var boligsituasjonen snudd på hodet, og det var plutselig raskt økende bolignød i byen. I 1910 ble det bygget boliger for 500 mennesker, mest i eneboliger, mens byens befolkning var økt med 5000. Utleie var en sikker inntekt. Trangboddhet var regelen og i 1915 var det blitt hele 20 beboere i Sagveien 28.

Apoteker Nicolai Lindgaard døde i 1919, og enken og sønnen ble boende alene i den store leiligheten med en tjenestepike. To år senere bodde Sofus Christensen stadig i første etasje, men hans situasjon var ikke blitt lettere. Han hadde nå boende tre voksne barn, en svigerdatter som var enke og tre barnebarn. Da fru Caroline Lindgaard døde i 1923, forsvant siste rest av borgerlig identitet fra gården. Et nytt kapittel begynte i historien til Sagveien 28.

Herberge og redningshjem

Den raske befolkningsveksten som kom med industrialiseringen fra midten av 1800-tallet av, førte med seg stor fattigdom og sosiale problemer. Kvinner var særlig utsatt, og nøden førte med seg prostitusjon. På 1880-tallet hadde det vært en aktiv kamp mot prostitusjonen i Kristiania. Den triste slummen og største elendigheten var i forstedene Piperviken, Enerhaugen, Vaterland og Grønland. Det var disse områdene den omfattende veldedigheten som vokste frem parallelt, først og fremst konsentrerte seg om.

Den islandske kvinnen Ólafía Jóhannsdóttir var sentral i avholds- og veldedighetsbevegelsen Hvite Bånd (i Oslo minnes hennes betydelige inn-

sats gjennom Olafiagangen og Olafiaklinikken). Hun bosatte seg i et av de triste og tarveligste smugene, Smalgangen 4 på Grønland. Der tok hun inn prostituerte og fortvilte kvinner hjemme hos seg selv. Men det var viktig å få de fortvilte ut av omgivelsene, og i 1912 startet Hvite Bånd et eget hjem på Rodeløkka. Dette hjemmet kjøpte Sagveien 28 når fru Caroline Lindgaard døde i 1923, og flyttet inn i apotekerleiligheten. Bortsett fra et lignende hjem for unge kvinner drevet av Oslo Indremisjon i Sagveien 24, bodde det stort sett arbeidsfolk fra fabrikkene, andre arbeidere og noen håndverkere i resten av Sagveien.

I 1926 bodde det til sammen 47 mennesker i apotekgården. Apotekerleiligheten huset 33 hjemløse kvinner og en bestyrer. Det må ha vært trangt. Postekspeditør Sofus Christensen bodde stadig i første etasje med alle sine, og i de to rommene i sidebygningen bodde nå en lagerarbeider med kone, små tvillinger, og en losjerende slektning. Denne typen trangboddhet i gamle og usunne forhold ble sett på som en stor utfordring, ikke minst av byplanleggeren Harald Hals, som var boligdirektør i Oslo fra 1918 av, og reguleringssjef fra 1926 til 1947. Han var påvirket av arkitekt Le Corbusiers samtidige tanker om den moderne

og funksjonelle byen, med adskilte nærings- og boligområder plassert lyst og luftig og med gode forbindelser. Denne tankeretningen kom til å få stor innvirkning på Oslos videre utvikling.

Gammel trangboddhet og ny boligpolitikk

En mer systematisk boligpolitikk fant etter hvert endelig form i Oslo. Dette

ga seg blant annet utslag i virksomheten OBOS, etablert i 1929, som bygget mange små leiligheter i Oslo i samarbeid med kommunen. Aller først var det såkalte Etterstadslottet, Etterstad 1, fra 1931, med 101 små leiligheter på ett, to og tre rom. Men trangboddhet i de gamle arbeiderstrøkene forble lenge regelen.

I Sagveien 28 flyttet Sofus Christiansen etter hvert over i færre rom.

Som 67 år gammel bodde han i 1931 på 3 rom med en sønnesønn på 10 år. Sofus forsvant helt, og i 1934 ble det tidligere apoteket, eller deler av det, gjort om til avholdskafe. Avholdsbevegelsen sto fremdeles sterkt, og fortsatte å gjøre det gjennom hele første halvdel av 1900-tallet.

I løpet av de 14 årene Hvite Bånd hadde drevet hjem i Sagveien var klientellet forandret. Kvinnene var

Sagveien 28, antagelig fra 1929.

FOTO: INGER MUNCH

Beierbrua med Høns-Lovisas hus til venstre og Sagveien 28 bakerst i motivet, 1937.

FOTO: FRITZ HOLLAND

eldre, og bodde for en stor del fast der. Foreningen ønsket å avvikle i Sagveien og flytte til et mer sentralt beliggende lokale. Hvite Bånd ga opp driften og solgte gården i 1940 til Peder og Astrid Rom. Det var fremdeles en liten kafé i første etasje, i følge folketellingen het den Sagveien kafé i 1941. Ekteparet Rom tok nå inn leie-

boere i alle rom, og i den kommunale folketellingen for 1942 kaltes gården for herberge, det bodde 27 personer i gården fordelt på fem husvære, alle var familier. Ingen bodde i sidebygningen, for der hadde det nettopp vært brann. I bakbygningene i gården var det nå flyttet inn tre verksteder, men det var fremdeles stall med plass

for to hester. Det sier seg selv at denne type virksomhet medførte enorm slitasje på bygningen.

Etter krigen var situasjonen mye den samme, men i sidebygning og bakbygning var det verksteder som gjorde sitt inntog, dessuten var det dukket opp en skraphandler på tomta bakenfor, i nr. 30, i det som hadde

Nummer 28 i venstre billedkant. På skiltet står det «Skraphandler'n», 1964.

FOTO: K. GJESDAHL

vært apotekerens private hage. Han handlet alt mulig og var på tomte helt til 1973/74.

I 1951 ser kaféen ut til å ha forsvunnet, nå var det verkstedene og

småindustrien som flyttet inn. I 1949 bodde det fremdeles 27 mennesker i gården, men i 1951 var det brått falt til syv! En mangfoldig aktivitet av små virksomheter blomstret over hele

byen, og flyttet mer enn gjerne inn i gårder som i liten grad ble ansett som beboelige, også etter datidens enklere krav til komfort. Husbanken ble stiftet i 1946, og beboere i de overfylte

gamle bygårdene stilte seg i kø for husbankfinansierte OBOS-boliger.

Harald Hals var arkitekt bak reguleringsplanen av 1942 som åpnet for sammenhengende blokkbebyggelse i kvartalene mellom Sagveien, Maridalsveien og Vøyensvingen. I Sagveien 8 til 28 ble det åpnet for sammenhengende blokker inntil 12 meter høye, altså fire etasjer. Dagens blokker i Vøyensvingen er resultat av denne reguleringen. I øvre del av Sagveien ble ikke denne første runden med sanering gjennomført, kanskje fordi området lå inntil områdene ned mot elven som nå ble sammenhengende regulert for industri.

Da Aker kommune ble innlemmet i Oslo i 1948 åpnet helt nye muligheter seg, og utbyggingen gikk nå slag i slag. I 1950 var OBOS i gang med å bygge Oslos første drabantby, Lambertseter. De som bodde igjen i byen bodde ofte i gårder som var i galopperende forfall. Kommunens holdning var å rive gamle og usunne bygårder i mur og tre, og erstatte dem med lyst og luftig plassert blokkbebyggelse. Igjen begynte en ny tid for Sagveien 28.

Verkstedindustri og ytterligere forfall

I 1951 ble det søkt bruksendring fra kafé til kosmetisk laboratorium i Sagveien 28, som ble nektet «før det

ulovlige tilbygget på gårdsplassen er ordnet opp med». Saken gikk videre, det ble satt en del betingelser for bruksendring av Arbeidstilsynet, men lite annet skjedde enn videre forfall.

I 1953 bodde bare familien Riiser på tre med leieboer i deler av andre etasje. Familien drev hjemmeindustri, fru Riiser hadde produksjon av fjærhattepynt. Resten av gården var i bruk til småindustri og lager.

Den kommunale folketellingen for 1953 lister opp:

- Klingenberg Trading – kosmetisk laboratorium og import
- AS Stator – motordeler – verksted
- Nikkelhuset galvanisering og fornikling
- Ellingsen og Ringvold – silkestrykkeri
- Norsk filfabrikk – filhogging
- Hallan etui og porteføljefabrikk – papp og papir

De siste beboerne forsvant ganske raskt. I 1958 bodde én mann igjen, men han var borte året etter. Småindustrien fylte nå hele gården og bakbygningen. Mange småbedrifter passerte revy i gården; Triangel tinnfabrikk holdt til i stuen i 2. etasje mens T.B. plastindustri produserte

plastposer og hadde en plastposemaskin fra kjeller gjennom gulvet og opp i første etasje. For øvrig har mange hatt lokaler her; Finstad såpefabrikk, AS Finmek forniklingsverksted, Eriksen Lampeskjermfabrikk, Wiggo Norvang glassliperi, Westenvik PO agentur engros i teknisk-kjemiske artikler, Gundersen såpe, Sandbraaten Fløvik hadde lager og det var en perlekjede-fabrikk og et malerverksted.

Samtidig, i 1955, hadde A/S Sagveien 28/30 ved advokat Erik Sture Larre overtatt eiendommen fra et konsortium. De hadde ønsket å rive og bygge høyblokk, et mål han selv også hadde for eiendomskjøpet. Dette var i tråd med tidens boligpolitikk, målet om å rive eldre bebyggelse hadde allerede ført til at Enerhaugens konglomerat av småhus måtte vike for fire høyblokker på 13 til 15 etasjer, og i Vika hadde de siste leiegårdene veket plass for det nye Rådhuset i mellomkrigstiden. I Sagveien så det ut til å gå samme vei. Men i påvente av rivetillatelse var det stadig småverksteder og småbedrifter i Sagveien 28.

I 1960 ble en søknad fra 1951 om bruksendring i det ulovlige tilbygget i bakgården endelig henlagt. Det ble rett og slett ansett som håpløst å gjøre noe annet enn å vente: «Denne saken kan ikke tas separat da eiendommens

bygninger er i så dårlig forfatning at en må regne med en sanering i nær fremtid [...] Henlegges i arkivet inntil videre.» Bunnivået var nådd. På 90 år hadde Sagveien 28 gått fra å være en staselig og moderne bygård i et fremtidsrettet strøk, til en rivningstruet rønne i et nedslitt og fraflyttet arbeiderstrøk.

Gentrifisering og nytt liv

I indre by vokste det etter hvert frem protester mot systematisk sanering. Damstredet var reddet av kunstnere så tidlig som på slutten av 1950-tallet. Den første reguleringen av området med formål å bevare karakteren av lave hus, ble gjennomført i 1962, med vestsiden av Maridalsveien fra

Griffenfeldts gate ved Vøyenbrua og ned til og med Vøyenvolden. På begynnelsen av 1970-tallet begynte beboere og arkitektstudenter med protestaksjoner mot rivning, for en stor del i form av oppussing og dugnadsarbeid på gamle gårder og hus. Folk gjorde altså de gamle gårdene levelige og presentable, og etter hvert

Renovering av Sagveien 28 i 1975.

FOTO: PETTER HUSEBY

ble de store planene for sanering lagt på is. Den store, kommunale byfornyelsen ble vedtatt i 1977. Advokat Larre var ikke bare eiendomsspekulant, men også antikvarisk interessert og aktiv i Fortidsminneforeningen. Det er godt mulig at Larre har vært den politiske holdningsendringen som var i emning. Med tiden hadde han endret holdning, for i 1971 kjøpte han gården av aksjeselskapet og ble eneeier. Han begynte på rehabilitering av gården og restaurering i tråd med anvisninger fra Byantikvaren. Bygningen var da om mulig enda mer forfallen. Gården ble ikke innredet for boliger, men for kontorer, han fikk hevet taket noe inn mot bakgården for å få inn mer lys, og dermed kunne det skapes kontorplass også på loftet.

Denne typen oppussingsarbeider var fradragsberettiget i skattesammenheng. Men Oslo kommune ville bare gi Larre skattefradrag for kostnadene med å bringe bygningen tilbake til standard for verkstedbygning, og ikke slik han gjorde, til opprinnelig standard. I 1974 gikk han til sak mot kemneren. I dommen står det at gården fremstår tiltalende, da den er utleid til entreprenør som leier hele bygningen og i samtlige rom fra kjeller til loft hadde lagt vegg-til-veggtepper, montert moderne lysarmatur og

møblert med tidsmessig kontorutstyr. Han vant saken under tvil, og måtte dermed bære egne saksomkostninger. I 1981 ble Sagveien 28 vedtatt regulert til kontor og spesialområde med formål bevaring. Da hadde Plateringen A/S og Jakk Konfeksjonsdesign A/S kontorer her.

Den eldre bebyggelsen i Oslo sentrum var etterhvert ikke lenger truet med systematiske områdesaneringer. Husene ble attraktive oppussingsobjekter og bygninger i byen ble ansett som verdifulle og miljøskapende. Etterhvert ble loft bygget ut til luksuriøse «penthouseleiligheter» med store, åpne flater, skråtak og bjelker, og forlatte staller og bryggerhus ble til alternative boliger og studioer for folk i kreative næringer. De siste 30 årene har flere og flere kontorer og andre næringer flyttet inn i de opprinnelige verksteds- og fabrikkbygningene på Sagene, og i dag anses dette som et attraktivt strøk både for arbeidsplasser og boliger. I Oslos kommuneplan fra 2015 er bevaringsreguleringen videreført, og strøket er avmerket som område med nasjonale kulturminneinteresser.

Oslo Museum inngikk avtale med Larre om langtidsleie av Sagveien 28 i 2011/2012, og i 2013 flyttet Arbeidermuseet flyttet inn. Gården står nå

som minne om Sagenes første storhetstid og pionerånden som hersket for 150 år siden.

Kirsti Gulowsen er magister i kunsthistorie. Hun er i dag ansatt i Oslo byarkiv med ansvar for privatarkivarbeidet.

Kilder i Oslo byarkiv

Boliginstituttet A/S, Branntakstbestyreren: Branntakster, Finansrådmannen, Kommunale folketellinger for Kristiania/ Oslo, Formannskapet / Bystyret, Kontoret for næringslivet, Magistraten: Saksarkiv, Oslo helseråd: Boliginspektøren (Nanna Broch), Plan- og bygningsetaten: Byggesaksarkivet, Plan- og bygningsetaten, Oppmålingsvesenet.

Andre kilder

Byantikvaren i Oslo: Saksarkiv for Sagveien 28

Det er også konsultert en rekke litteratur. For komplett liste og referanser, se fullstendig artikkel i Byminner 2/2017.

Noter

- ¹ Artikkelen er en forkortet utgave av artikkel i Byminner 2/2017. Der er også fotnoter og fullstendig litteraturliste tilgjengelig.

De reisendes liv i Kristiania

Romanifolket/taterne, de reisende, har en lang historie i Oslo. Flere slo seg ned i byen mer eller mindre fast, mens andre var på gjennomreise. Fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet slo mange seg ned i arbeiderforstedene eller bodde i båt ved elvene.

Kristiania, på romanispråket kalt *Baro Fåron*, direkte oversatt storbyen, var tidlig et viktig knutepunkt for de som reiste over større eller mindre områder med handel, som feiere, metallarbeidere eller hestehandlere. Familier bodde i båt langs Akerselva eller Loelva, og reiste ut langs Oslofjorden og kysten for å selge varer og tjenester. Flere kom også til Oslo med båtene sine for å selge skrapmetall de hadde samlet og kjøpt opp langs kysten. Andre kjøpte varer i hovedstaden, tekstiler, trådsneller eller blekkhus for videresalg på landsbygda.

Ekteparet Adolf Fredrik Nicolaisen og Anne Marie Jakobsdatter kom til Kristiania i 1898.¹ Blant reisende var de kjent som Slidre-Fredrik og Torpe-Maja, han etter sine ferdigheter som knivsliremaker, hun etter sin slekt. Begge kom fra ulike skandinaviske romanislekter. Sammen skulle de bli forfedre for den i dag store

reisende slekten Torpene. Slektsnavnet kommer sannsynlig fra et svensk militær-torp, men er også tilskrevet en forvanskning av korpefuglen etter slektens mørke utseende.

Nomadisk liv og assimilering

På midten av 1800-tallet ble norske myndigheter oppmerksomme på reisende som en etnisk gruppe. Minoriteter skulle kartlegges og fornorskes i byggingen av nasjonalstaten. Både Slidre-Fredrik og Torpe-Maja ble registrert i teolog og samfunnsgransker Eilert Sundts Fantefortegnelser fra 1850- og 1860-tallet. Fredrik var første generasjon som ble utsatt for assimileringstiltak da han i 1858 ble tatt fra foreldrene og satt bort mot refusjon fra Fantefondet.² For reisen var det likevel vanskelig selv å slå seg ned, og i 1888 klaget Maja over at familien ikke fikk lov til å oppholde seg «nogen længre Tid paa hvert

Sted, idet Fattigvæsenet har lagt sig imellom for at hindre dem i at erholde Hjemstavnsret». Familien var blitt arrestert for tigging av lensmannen i Eid som «saakaldte Omstreifere».³ Ingen av vitnene hadde noe å utsette på deres oppførsel, og selv forklarte Fredrik at han skulle søke arbeid som jernbanearbeider i Nordland. På veien utførte han gjørtlararbeid, reparerte blikktøy og klokker, mens Maja av nød ba om en matbit på stedene de stoppet. Tigging var forbudt etter Fattigloven, og paret ble derfor dømt til tvangsarbeid i Bergen.

Ti år senere var de del av den store flyttestrømmen til Kristiania som slo seg ned i byens arbeiderforsteder Grønland, Kampen og Vålerenga. Paret var nå godt voksne, han 54, hun 49. Barna var i alderen ni til 26, og hadde alle vokst opp med et tradisjonelt reisende levesett. Barnas fødsler og dåp danner risset av en reiserute

Adolf Fredrik «Slidre-Fredrik» og Anne Marie Jakobsdatter «Torpe-Maja» hos fotografen da de hadde flyttet til Kristiania i 1898.

FOTO: PRIVAT EIE

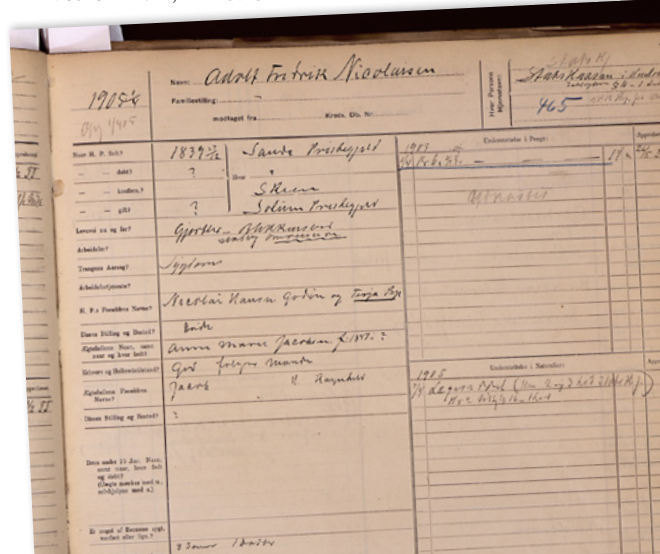

Adolf Fredrik Nicolaisen og Anne Marie Jakobsdatter slo seg ned i Kristiania 1898. De og deres voksne barn bodde i arbeiderforstedene Grønland, Kampen og Vålerenga. Bildet viser Kampen politistasjon med Kampen kirke bak.

UKJENT FOTOGRAF, 1894.

«Stadig omreisende» står det om Slidre-Fredrik i Fattigforstanderens dagbok fra 8. krets da han ble syk i 1905.

KILDE: OSLO BYARKIV, FATTIGVESENET

Personliste over folketallet den 31. december 1905 i Grønlands gade, nr. 19 : II etage tilvognstrad (opgang).

(Se bemærkningerne paa sidste side)

Personens nr.	Personens navn.	Køn	Den borte person (hvis den er død) (hvis den er levende) (hvis den er død) (hvis den er levende)	Stilling i familien.	Erhverv og livsstilling.	Fødselsaar	Fødselsdag (datum)	Fødselssted.	Undersøgt forhold.	Nær indflyttet til	Bopæl for et år siden
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Personens navn.	Køn	Den borte person (hvis den er død) (hvis den er levende) (hvis den er død) (hvis den er levende)	Stilling i familien.	Erhverv og livsstilling.	Fødselsaar	Fødselsdag (datum)	Fødselssted.	Undersøgt forhold.	Nær indflyttet til	Bopæl for et år siden
1	Adolf Fredrik Nicolaisen	m		hustru	Metallarbeider ubemidlet	1888	18 aug	Torpene	N	1898	Petersstad 7
2	Maja Jakobsdatter	k		hustru	Småhandel ubemidlet	1889	11 dec	Lerum	N	1898	Petersstad 7
3	Hjalmar Nicolaisen	m		søn	ingent ubemidlet	1889	4 feb	Overholden	N	1898	1898
4	Elias Johansen	m		bror	ingent ubemidlet	1895	1895	(Lerum)	N	1898	1898
5								Søndmør			
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											
13											
14											
15											
16											

I 1905 bodde Fredrik Nicolaisen og Maja Jakobsdatter sammen med sønnen Hjalmar og barnebarnet Elias i en ettroms leilighet i Grønlandsgate 19. Han var ubemidlet metallarbeider og hun drev småhandel, sannsynligvis med mannens varer.

KILDE: OSLO BYARKIV, FOLKETELLING 1905

over store deler av Østlandet, Sørlandet, Vestlandet, Midt-Norge og helt opp til Nordland og tidvis i Sverige. Familien gikk for det meste, men i perioder reiste de også langs kysten med båt.

I 1897 ble den private organisasjonen Forening til Modarbeidelse av Omstreifervæsenet, senere Norsk Misjon Blant Hjemløse (Misjonen), dannet nettopp for å slå ned på de reisendes levesett. På oppdrag fra staten gjennomførte de omfattende

assimileringstiltak med barnehjem, arbeidskolonier og tvangsbosetting frem til 1989. Reisendes kultur og språk skulle utryddes og barna skilles fra foreldrene. Om Torpene skrev Misjonens generalsekretær Ingvald B. Carlsen i 1925 at det «Etter min mening kan der ikke skaffes stort mere ekte omstreifere i Norge end disse folk». Politikken lå som en mørk skygge over reisendes liv, også Slidre-Fredrik og Torpe-Majas barn.

Livet i arbeiderforstedene: Grønland, Kampen og Vålerenga

I de ulike kildene er reisende gjerne omtalt som omstreifer, tater, fant eller med henvisning til at de tilhørte statskassen. I de kommunale folketellingene er de skrevet inn på lik linje med resten av befolkningen uten noen merknader om etnisitet. I 1905 bodde Fredrik og Maja i en ettroms leilighet i Grønlandsgate 19 med den yngste sønnen Hjalmar og barnebarnet Elias som besteforeldrene tok seg av. Adolf

Slidre-Fredrik og Torpe-Maja bodde sammen med sønnen Hjalmar og barnebarnet i Grønlandsgate 19 ved folketellinga 1905. Bildet er tatt ca. 1890.

UKJENT FOTOGRAF

Totengata 13–15 med Hedmarksgata i bakgrunnen, juni 1952.

FOTO: ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

Fredrik var ubemidlet metallarbeider og Anne Marie drev småhandel, sannsynligvis med mannens varer.⁵ I naboileiligheten bodde sønnen Andreas med kone og datter. Han var knivarbeider, og hun drev som svigermora med småhandel. Året før bodde begge familiene på Vålerenga.

I 1900 bodde Adolf Fredrik og Anne Marie i Totengata 13 på Vålerenga med flere av de voksne sønnene, Andreas, Hjalmar og Karl, og deres familier.⁶ I nabolaget bodde flere slektninger av dem eller av svigerbarna deres. Totengata 13 var et toetasjes trehus med fire leiligheter med ett værelse og kjøkken.⁷ I brann-taksten fra 1905 er det skrevet at bygget er «meget forfalden».⁸ Huset må ha vært base for flere i familien. Da sønnen Marinius fikk et barn i september 1901 bodde han her med kona. Da parets eneste datter, Hulda, giftet seg i 1903 hos byfogden i Kristiania bodde både bruden og broren Nicolai, som var forlover, også der. Brudgommen, skomakersvennen Karl Ludvig Larsen, fra den reisende slekta Holm fra Trøndelag, signerte papi-rene selv, mens bruden og vitnene signerte med påholden penn.

Adolf Fredrik eller Anne Marie er ikke å finne i Totengata 13 i 1904, men sønnene, Andreas og Karl, bodde

der med koner og barn. Andreas var knivarbeider, blikkenslager og gjørtler. I Misjonens Omstreiferprotokoller er det oppgitt at han streifet om med foreldrene til 1902.⁹ Da han og kona Magda slo seg ned i Kristiania i 1904 hadde paret aldri bodd mer enn syv-åtte måneder på et sted.¹⁰ Sammen fikk de ti barn og alle ble

født i Kristiania. Da de giftet seg i Vålerenga kirke i 1911 ble det notert at de hadde flakket rundt sammen i ni år. I andre etasje bodde den seks år eldre broren, Karl med kona Lina Roos fra Sverige og barn. Hun hadde bodd i Norge siden spedbarnsalderen og snakket norsk, men ingen av dem kunne skrive, og da de ble viet

på byfogdens kontor i 1901 signerte de begge med påholden penn. Paret fikk fjorten barn, seks av dem født i Kristiania. Da en av døtrene døde av bronkitt i april 1901 bodde de i Totengata, men bare noen måneder før, da hun ble født i januar, var farens adresse oppgitt til Laksevåg i Bergen. Karl arbeidet som gjørtler og drev handel.

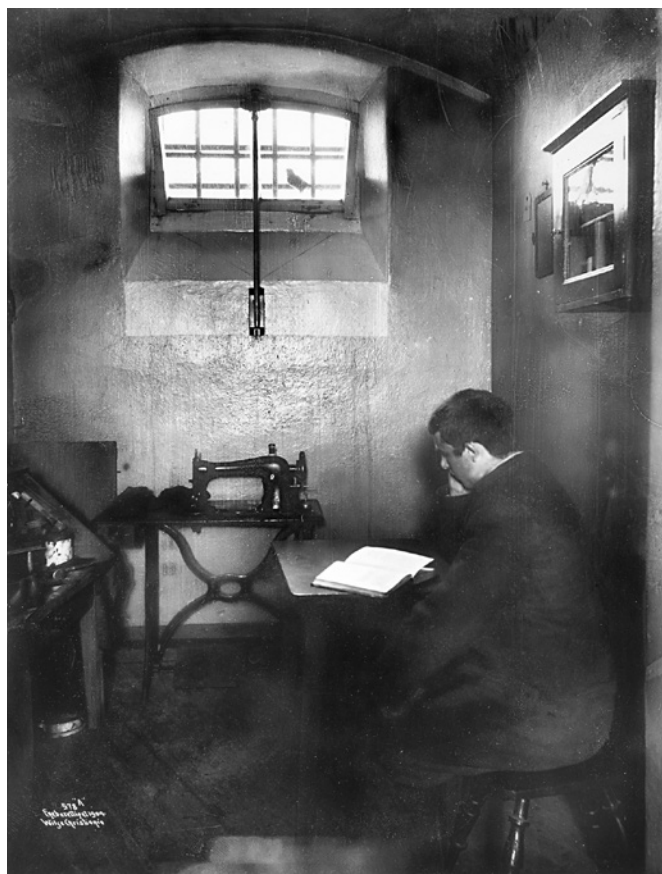

Fredrik og Majas sønn Godin Nicolaisen ble som 17-åring dømt til Botsfengslet i 1899. Her lærte han å lese og skrive, noe han skulle ta med seg i sin senere kamp for reisendes rettigheter.

FOTO: STATSARKIVET I OSLO, FANGEBILDE 8295

Illustrasjonsbilde av fange i fordypning over en bok på cella i Botsfengslet, 1904.

FOTO: ANDERS B. WILSE

I 1904 trengte familien fattigstøtte fordi et av barna trengte legetilsyn. Kristiania kommune krevde refusjon av statskassen. I folketellinga dette året står det at Andreas arbeidet som benarbeider, men i fattigforstanderens dagbok i 8. krets er han oppført som «gjørtler (omstreifer)»: «Reiser om og kjøber kluder. Barn til same gaar om paa landsbygd med blik tøi».¹¹

I februar 1903 skrev Morgenbladet at tre «Omstreifere» var i knivslagsmål i en gård i Totengata. Kanskje er det derfor den på folkemunne ble kalt Knivstikkergata. To år senere barket seks-syv personer sammen med kniv og andre skarpe gjenstander i et port-rom i gata i det Morgenbladet kalte et «Taterslagsmaal».¹² En person ble knivstukket i bakhodet og øyet. Hendelsen er ikke registrert i Polititidende, men i november samme år ble Andreas arrestert.¹³ Han var da blind på det venstre øyet, så han var muligens involvert. Vålerenga politistasjon registrerte flere konflikter mellom reisende i perioden.¹⁴ Mange av sakene handlet om beskyldninger om eller bråk i forbindelse med æreskrenkelser. Sakene kan på den ene siden tolkes som et innblikk i romanikkulturens æreskodeks, men på den andre siden et tegn på at de involverte var integrert i bylivet og henvendte seg til

Norbygata 4.

FOTO: ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

politiet, noe som brøt med det sterke insentivet om å holde konflikter og oppgjør skjult for omverdenen.

Adolf Fredrik og Anne Maries sønn Godin var en av dem som fikk Kristiania ufrivillig som bolig da han i 1899 sytten år gammel ble satt inn på Botsfengslet.¹⁵ Her lærte han snekkeryrket og for å bli konfirmert lærte han å lese og skrive. Konfirmasjonen besto

han med glans, men presten noterte i kirkeboka at til tross for hans alvorlige livssyn hadde han få framtidsutsikter grunnet sin «Taterbyrd».¹⁶ Da han ble løslatt i 1903 møtte han svenskfødte Anne Marie Karlsen «Marja» fra de kjente reisende slektene Lundberg, Kvikk og «Vakre-folket». Hun hadde vokst opp i Kristiania og gått på folkeskolen her fram til faren tok henne ut

fordi han var motstander av konfirmasjonen.¹⁷ Marja var akkurat fylt seksten år og hadde allerede mistet sitt første barn til arbeiderklassens fryktede skjebne, lungebetennelse, bare syv dager gammel. Hun bodde nå i Hedmarksgata 6 hvor to av Godins brødre og en søster bodde med sine familier.¹⁸

I 1905 fikk paret sitt første barn på Sunnmøre. I februar 1907 var de

tilbake i Kristiania. Marja har fylt ut skjema selv for seg og sønnen og oppgitt at hun var ugift «hvaskerko-
ne» og at de akkurat hadde flyttet fra Sunnmøre. Senere samme måned fikk hun støtte fra Fattigvesenet som konkluderte med at mannen for tiden bodde i Horten og hadde «flakket om og var hjemstavnsløs».¹⁹ Da hun fødte en datter denne høsten i Norbygata 4 noterte jordmora «Taterpike» som

hennes stand i fødselsmeldingen.²⁰ Det er kanskje tegn på en økt oppmerksomhet på reisende som gruppe i hovedstaden. Fra sommeren dette året spredte det seg nemlig et rasistisk massehysteri over hele landet.

Taterfrykt i hovedstaden

I juni 1907 forsvant den seks år gamle Gudrun fra hjemmet i Ruseløkkveien. Synske Johan Fløttum fra Singsås

Karl Fredrik Fredriksen og kona Lina Roos reiste mellom Kristiania og Stavanger med båt. Bildet viser en «Fantejakt» i Pipervika ved Vestbanen i 1904.

FOTO: OSCAR HVALBYE

«Fløttumgutten», mente at tatere hadde tatt jenta. Ryktene begynte å gå om at reisende med båter hadde ligget ved Piperviksbrygga og Filipstadbukta da Gudrun forsvant.²¹ Havna ble grundig ettersøkt. Detektivchefen i Kristiania etterlyste jenta hos alle landets politikamre: «Da det ansees for ikke at være udelukket, at taterfolk have taget barnet med sig, henledes opmærksomheden herpaa». Kriminalpolitiet i Kristiania fikk inn meldinger daglig fra hele landet.²² Et par i husbåt ble arrestert utenfor Tønsberg i slutten av juni, men hadde reist med båten fra Kristiania før Gudrun forsvant.²³ En familie med barn som reiste med hest og kjerre og hunder måtte bevise at barnet var deres eget da de kom til Drammen.²⁴ I Trøndelag endte det i en klappjakt på reisende kjent som «Den store taterjakten i Flå».²⁵

Social-Demokraten beskrev i august en «Taterfrygt» i hovedstaden som «synes at ha besat en hel del af vore ærede medborgere, og det i saadan grad, at de ter sig rent hysterisk».²⁶

Etterforskningsmaterialet fra saken er tapt. Hvordan forfølgelsen rammet familiene i Kristiania er derfor uklart, men i september 1907 skrev Namdalens Blad at det «eksisterer en Forbindelse mellom Taterne

i de Trondhjemske og de saakalte Blinkegutter paa Kampen i Kristiania» som reiste mellom Kristiania, Ålesund og Trøndelag.²⁷ Dette må være Slidre-Fredrik og Torpe-Majas mange sønner. En rørleggerarbeider fant Gudrun død i en sjakt under Victoria terrasse i desember 1907. Hun hadde falt ned under lek og saken ble avsluttet. Presset på reisende var imidlertid ikke over.

I 1908 flyttet lege ved Kristiania tvangsarbeidsanstalt, Oslo Hospital og Botsfengselet, Johan Scharffenberg, til Kampen. Han vendte blikket mot Adolf Fredrik og Anne Marie, og deres barn, i sin kartlegging av reisende. I hans etterlatte papirer finnes en konvolutt merket «'Torpane' (Bodin, Adolfsfolket)».²⁸ Torpenes opphav, utseende og «sigøynerfysiognomi» ble brukt som bakgrunnsmateriale for hans arve- og rasehygieniske kampanje for å innføre tvangssterilisering av romanifolket/taterne blant annet i artikkelserien «Omstreiferondet» i Arbeiderbladet i 1930.²⁹ Scharffenberg tegnet slektstreet til Fredrik og Maja med deres barn, og flere generasjoner tilbake i tid. «Bastarddannelsen» av deres «sigøynerblod» og aner fra det han så som bunnfallet av norske fattige som

Tre av Torpe-brødrene hos fotografen.

FOTO: HENRY HANSEN / P.E.

Karl Fredrik Fredriksen og kona Lina Roos med barna på Svanviken.

FOTO: RIKSARKIVET / NORSK MISJON BLANT HJEMLØSE

Godin Nicolaisen og kona Marja Karlsen Lundberg med de tre eldste barna på Svanviken arbeidskoloni 1910.

FOTO: RIKSARKIVET / NORSK MISJON BLANT HJEMLØSE

skapte det han så som degenererte mennesker med medfødt reisetrang og dårlige arveanlegg. Dette tankegodset skulle få store konsekvenser for behandlingen av reisende gjennom store deler av 1900-tallet.

Mens Andreas og familien ble værende i Kristiania, reiste nå flere av søsknene ut av byen. Godin og Marja giftet seg på prestens kontor i Kampen kirke i 1908 før han søkte arbeid som anleggsarbeider på Rjukan, og før paret tok opp tradisjonell reising med handel og håndverk. I 1909 ble reiselivet for tøft da den ene sønnen var syk med ryggmargsbrokk. For å få hjelp av det offentlige måtte familien

søke plass på Misjonens arbeidskoloni Svanviken, slik som brødrene Karl og Hjalmar også måtte med sine familier. Svanviken ble starten på et kontrollregime for familien der de fem eldste barna ble tatt fra dem fordi de brøt den strenge kontrakten.³⁰ Godin mente at behandlingen av barna ville skape bitterhet og hat mot det norske samfunnet og viet sitt voksne liv til å kjempe for reisendes rettigheter.³¹

«Stadig omreisende»

I april 1905 trengte 66 år gamle Adolf Fredrik legetilsyn. Fattigvesenet betalte regninga på seks kroner som de krevde refusjon for fra statskassen

siden han var «omstreifer» og fortsatt hjemstavnsløs, til tross for at han hadde bodd i Kristiania i syv år.³² I Fattigforstanderens dagbok er det oppgitt at Fredrik flyttet fra Totengata 13 til Opplandsgata 7 like ved. Likevel står det at han var «Stadig omreisende».³³

Sønnen Nicolai og kona Inga hadde kommet til Kristiania i august 1900. Til sammen fikk de ni barn, og seks av dem ble født i Kristiania mellom 1901 og 1910. Familien bodde da på ulike adresser på Vålerenga, Enerhaugen og Grønland. Da de mistet en av sønnene til bronkitt i desember 1901 bodde de på Vålerenga, senere også i båt. Nicolai var blikkenslager

og kobberslager. Ifølge folketellingen fra 1905 var han fraktemann og i 1906 skipper. Da kona Inga døde av tuberkulose på Byens Sykehus i 1914 var bostedet jakten «Fram» på Nylandsbryggen i Pipervika ved Akers mekaniske verksted. I Fattigvesenet finnes paret innført flere ganger som statskassen tilhørende: «Ekteparet tilhører Fantefølget».³⁴

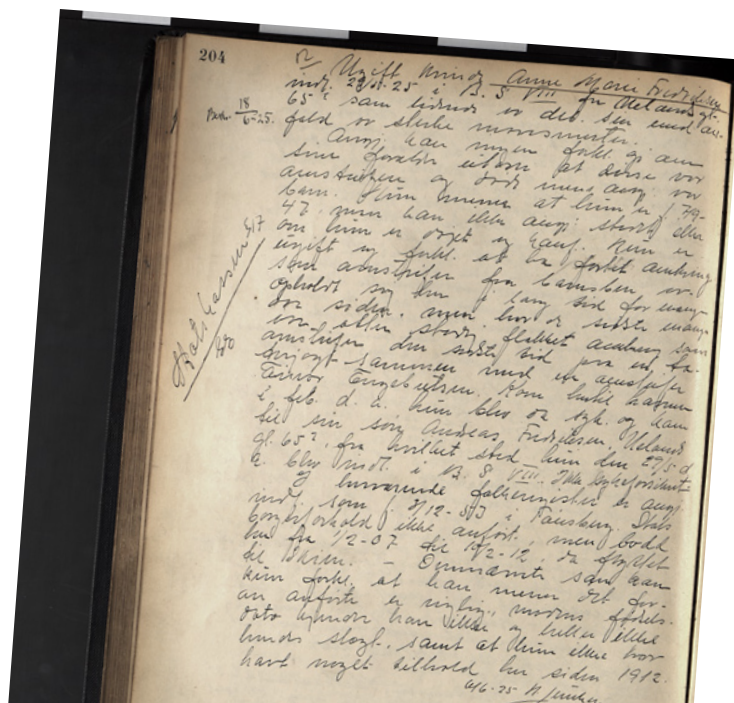
Den yngste sønnen Hjalmar gikk på Kampen og Vålerenga skole i fire år.³⁵ Da han ble konfirmert på Botsfengslet i 1909 står det om moren Anne Marie, som da var blitt enke, at hun var på vei til å bli bofast.³⁶ Men hun tok snart opp igjen et omreisende liv. Da Fredrik døde slo Maja seg sammen med Einar Engebretsen som hun reiste sammen med. Da hun ble innlagt på Byens Sykehus i 1925 sto det at hun og den nye mannen hadde bodd i båt, en taterjakt, i flere år.³⁷

I 1910 kom Karl og Lina med tre barn til Svanviken arbeidskoloni som Misjonen drev på Nordmøre. Der skulle reisende lære seg å bli bofaste. De fikk ikke snakke språket eller leve kulturen. I kolonistprotokollen fra Svanviken ble det skrevet om Karl: Aldri gått på skole. Kan verken lese eller skrive. Ikke konfirmert. Rankrygget og velvoksen kar. Han er godslig av natur og gir i det hele et nokså godt inntrykk.

*Det er svært, at en så godt utseende kar aldri har tatt seg nyttig arbeide fore. Han har nemlig fra barnsben av alltid reist, når undtas at han enkelte vintre med familie har opholdt seg i Kristiania hvor han nemlig har drevet med knivarbeide. Hans reiserute har været vesentlig kysten fra Kristiania like til Stavanger. Av bemerkelsesverdige turer kan nevnes at han med familie ett år vandret fra Kristiania til Stavanger og seilte langs kysten tilbake den samme strekning i en faringsbåt.*³⁸ I 1911

Fattigvesenet tok opp et forhør av Torpe-Maja i 1925 da hun ble syk. Her kom de fram at hun hadde bodd mange år i båt, en såkalt taterjakt.

KILDE: OSLO BYARKIV, FATTIGVESENET

Kai-Samuel Vigardt foran Scharffenberg-statuen ved Botsfengslet.

FOTO: ROBERT FISHMAN

drev med håndverk og arbeid, kvinnene drev med småhandel eller vask. For noen var storbyen en base hvor de kunne bo på høst- og vinterstid og leve med tradisjonell reising og handel på vår- og sommerstid. Andre slo seg ned for å bli bofaste. På tross av statens assimileringspolitik med mål om å utrydde folkets kultur og

egenart, har Fredrik og Maja i dag flere hundre etterkommere hvor mange fortsatt har en sterk identitet som romanifolk/tatere.

Kai-Samuel Vigardt (slektsforsker og etterkommer av Slidre-Fredrik og Torpe-Maja) og Johanne Bergkvist (historiker ved Oslo byarkiv)

Kilder:

Nasjonalbiblioteket, Ms. fol. 2539, Scharffenberg, papirer vedkommende omstreifere
Oslo byarkiv, Fattigvesenet, Hjemstavnsforhør og Forstandernes dagbøker
Oslo byarkiv, Branntakstbestyreren, Branntakster Kristiania
Oslo byarkiv, Folkeregisteret, Kommunale folketellinger 1899–1910
Oslo byarkiv, Helserådet, Fødsels- og dødsmeldinger
Statsarkivet i Oslo, Oslo politikammer, Vålerengen politistasjon

Statsarkivet i Oslo, Oslo politikammer, Kriminalavdelingen, Vakt, anmeldelse og etterforskning 1907
 Statsarkivet i Trondheim, Svanviken arbeidskoloni, kolonistprotokoll 1908–1940
 Statsarkivet i Bergen, Futen i Sunnfjord og Nordfjord, Domsakter 1888
 Riksarkivet, Folketellingen 1900
 Riksarkivet, S-1539 Botsfengslet, serie Dn Domsakter L0239, Godvin Hagvald Fredriksen 951j
 Riksarkivet, Norsk Misjon Blant Hjemløse, Omstreiferprotokoller og personmapper

Litteratur og trykte kilder:

Bergkvist, Johanne og Kai-Samuel Vigardt (2014). *Duri drom: Romanfolkets historie*. Oslo byarkiv
 Bergkvist, Johanne og Kai-Samuel Vigardt (2015). «Anlæg for opposisjon»: *Motstand og organisering blant reisende i første halvdel av 1900-tallet*. Godin Hagvald Nikolaysen som eksempel. Vedlegg 4 til NOU 2015:7
 Flekstad, Kaspar (1949): *Omstreifere og sigøynere: studier over fantefolkets opprinnelse: bidrag til nordisk kriminologi*, Aschehoug
 Flårønning, Sigurd (1987). Taterjakten i Flå. Et 80 års minne. *Gauldalsminne*
 Foros, Per (1978). *Fløttumgutt. Historien om den synske Johan Fløttum fra Singsås*
 Hugdal, Endre (2007). Taterjakta i Flå – et hundreårsminne, *Gauldalsminne*
Morgenbladet 12.02.1903 og 26.02.1905
 Namdalens Blad, 28.09.1907
Polititidende 1903, 1905 og 1907
 Scharffenberg, Johan (1930). Omstreiferondet. *Arbeiderbladet* 21.10.1930, 11.11.1930, 19.11.1930, 24.11.1930, 25.11.1930
Social-Demokraten 19.08.1907
 Sundt, Eilert (1859). *Fortsat Beretning om Fantefolket*, Abelsted
 Søbye, Espen (2010). *En mann fra forgangne århundrer. Overlege Johan Scharffenbergs liv og virke 1869–1965. En arkivstudie*. Forlaget Oktober
 Vigardt, Kai-Samuel (2019). *En meget tallrik familie. Om slektene Torp og Bodin*, Eget forlag

Vigardt, Kai-Samuel (2012). Romanimanuš ando Baro Foro – De reisende i byen. *Tobias. Tidsskrift for oslo-historie*

Vigardt, Kai-Samuel og Johanne Bergkvist (2022). «Reisende i Totengata», I: Bjørn Arild Gjerdalen og Reiner Schauferm (Red.). *Knivstikkergata. Den berymkede Totengata på Vålerenga*, Vålerenga historielag

Noter

- ¹ Oslo byarkiv, Folketelling 31.12.1905 Grønlandsgate 19
- ² Sundt, Eilert (1859): *Fortsat Beretning om Fantefolket*, Abelsted, 74 (159). Skien. Nikolai Hansen Bodins 2 Børn, Adolf Fredrik og Anne Marie.
- ³ Statsarkivet i Bergen, *Futen i Sunnfjord og Nordfjord*. Domsakter 1888 nr. 13–44, nr. 17/88
- ⁴ Riksarkivet, PA-793 Norsk Misjon Blant Hjemløse, Fp 266, personmappe Godin Fredriksen
- ⁵ Oslo byarkiv, Folketelling 31.12.1905 Grønlandsgate 19
- ⁶ Riksarkivet, Folketelling 3.12.1900 Totengata 13
- ⁷ Oslo byarkiv, Folketelling 31.12.1903 Totengata 13
- ⁸ Oslo byarkiv, Branntakstbestyreren, Branntakster Kristiania
- ⁹ Riksarkivet, Norsk Misjon Blant Hjemløse, Omstreiferprotokoller
- ¹⁰ Oslo byarkiv, Fattigvesenets hjemstavnsforhør 89/74
- ¹¹ Oslo byarkiv, Fattigvesenet, Forstanderens dagbok 8. krets 1904
- ¹² *Morgenbladet* 12.02.1903 og 26.02.1905
- ¹³ *Polititidende* 1903 og 1905
- ¹⁴ Statsarkivet i Oslo, Oslo politikammer, Vålerengen politistasjon
- ¹⁵ Riksarkivet, Botsfengslet, serie Dn Domsakter L0239, Godvin Hagvald Fredriksen 951j
- ¹⁶ Statsarkivet i Oslo, Botsfengslet, Karakterbok 1903
- ¹⁷ Statsarkivet i Trondheim, Svanviken, kolonistprotokoll
- ¹⁸ Oslo byarkiv, kommunale folketellinger Hedmarksgata 6
- ¹⁹ Oslo byarkiv, Fattigvesenet, Hjemstavnsforhør 82-352
- ²⁰ Oslo byarkiv, Helserådet, Fødselsmelding 12.08.1907
- ²¹ Per Foros, *Fløttumgutt. Historien om den synske Johan Fløttum fra Singsås*, 1978
- ²² Statsarkivet i Oslo, Oslo politikammer, Kriminalavdelingen, Vakt, anmeldelse og etterforskning 1907

- ²³ Statsarkivet i Kongsberg, Søndre Jarlsberg sorenskriveri, sakslister, sak 5/1907
- ²⁴ Aviser 1907: Aftenposten, Breviksposten, Fredriksstad Tilskuer, Morgenbladet, Namdalens blad, Social-Demokraten, Ugens Nyt
- ²⁵ Endre Hugdal «Taterjakta i Flå – et hundreårsminne», *Gauldalsminne*, 2007; Sigurd Flårønning «Taterjakten i Flå. Et 80 års minne», *Gauldalsminne*, 1987
- ²⁶ *Social-Demokraten*, 19.08.1907
- ²⁷ *Namdalen Blad*, 28.09.1907
- ²⁸ Nasjonalbiblioteket, Ms. fol. 2539, Scharffenberg, papirer vedkommende omstreifere
- ²⁹ Scharffenberg, Johan «Omstreiferondet» i *Arbeiderbladet* 21.10.1930, 11.11.1930, 19.11.1930, 24.11.1930, 25.11.1930
- ³⁰ Statsarkivet i Trondheim, Privatararkiv 295 Svanviken arbeidskoloni, Kolonistprotokoll 1908–1940, L.nr. 14 Godin Hagvald Fredriksen og Anna Marie Karlsen, L.nr. 20, Karl Vilhelm Fredriksen og Karoline Charlotte Pettersen, L. no. 67 Gido Hjalmar Fredriksen (Torp) og Gustava Magdalena Fredriksen Nystuen
- ³¹ Riksarkivet, PA-793 Norsk Misjon Blant Hjemløse, Fp 266, personmappe Godin Fredriksen
 Bergkvist, Johanne og Kai-Samuel Vigardt (2015): «Anlæg for opposisjon»: *Motstand og organisering blant reisende i første halvdel av 1900-tallet*. Godin Hagvald Nikolaysen som eksempel. Vedlegg 4 til NOU 2015:7
- ³² Oslo byarkiv, Fattigvesenets hjemstavnsforhør 78/212
- ³³ Oslo byarkiv, Fattigvesenet, Forstandernes dagbok i 8. krets 1904
- ³⁴ Oslo byarkiv, Fattigvesenets hjemstavnsforhør 63/257
- ³⁵ Statsarkivet i Trondheim, Svanviken, kolonistprotokoll
- ³⁶ Statsarkivet i Oslo, Botsfengslet, Karakterbok 1909
- ³⁷ Oslo byarkiv, Fattigvesenet, Hjemstavnsforhør 164/204
- ³⁸ Statsarkivet i Trondheim, Svanviken, kolonistprotokoll

Carl Jeppesen, en dansk sosialist i den norske hovedstaden

Kristiania var byen der den tidlige arbeiderbevegelsen slo rot i 1880-årene. Den nye politikken ble synlig ved demonstrasjonstog i gatene og streiker på fabrikkene. Ulike arbeiderforeninger ble etablert, deriblant Socialistisk forening, stiftet i 1885. Året etter ble Det norske Arbeiderparti stiftet. Dansken Carl Jeppesen var med fra begynnelsen.

Høsten 1885 meldte Carl Jeppesen seg inn i Socialistisk forening. Foreningen hadde ukentlige møter med foredrag og diskusjoner. Samme dag som han forberedte seg på å delta på sitt andre møte, fikk han en uventet beskjed fra formannen: Møt fram og hold foredrag i aften. Formannen var forhindret fra å komme. På bare to timers varsel fikk altså Jeppesen i oppgave å holde foredrag over et emne andre hadde bestemt. Allerede på det første møtet må Jeppesen ha overbevist med sine imponerende talegaver. Samtidig forteller dette noe om hvilken anseelse de danske sosialistene hadde.

En klassereise

Til Kristiania var Jeppesen kommet som arbeidsinnvandrer. I fødebyen København hadde han gått i lære som sigarsorterer, men det var som

Portrett av Carl Jeppesen, 1889.

FOTO: HANSEN & GRANDE

formann for børstebinderne han fikk arbeid hos W. Jordan i Kristiania. Samme år giftet han seg med Hulda, også hun var danskfødt og fikk jobb hos Jordan. Ja, egentlig var det Hulda som kunne lage koster, hun hadde arbeidet som børstebinder siden hun var konfirmert. Det gikk ikke lenge før Carl og Hulda sluttet hos Jordan og etablerte sin egen børstefabrikk. Senere åpnet de en tobakksbutikk i Storgata, som brakte gode inntekter. Sammen skulle de komme til å gjøre en klassereise i Norge.

I 1886 ble Jeppesen leder for Socialdemokratisk forening i Kristiania. Året etter ble han redaktør i foreningens egen avis, Vårt Arbejde, het den fra starten av. Det gikk ikke lenge før den ble omdøpt til Social-Demokraten, det samme navnet som danske sosialister brukte på sin avis.

Fra fyrstikkarbeiderstreiken i oktober 1889, da jentene ved fyrstikkfabrikkene Bryn og Grønvold la ned arbeidet. Til venstre med flosshatt er Carl Jeppesen. Damen til høyre i midten er Hulda Jeppesen.

UKJENT FOTOGRAF / ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

Fyrstikkarbeiderstreiken

I løpet av kort tid ble Jeppesen den sentrale agitatorene i hovedstaden. Det sosialistiske miljøet var lite. Noen politiske aksjoner vakte likevel oppmerksomhet, slik som aksjonene mot prostitusjon og arbeidsløshet.

Mer oppmerksomhet vakte streikene. På Grønvold Tændstikfabrik streiket pakkerskene både i 1886 og 1888, dette var de første kvinnestreikene i hovedstaden. Resultatet var nedslående. Social-Demokraten mente at slike aksjoner bare kunne lykkes om

arbeiderne organiserte seg: «Lær af exemplet på Grønvolds tændstikkefabrik hvor magtesløse I staar, saa-længe I staar uorganiseret, og hvorledes I da blir forurettet og udbyt-tet af eders arbejdsgivere.» Denne kommentaren stod på trykk etter at

Jeppesen var blitt redaktør i avisen og var trolig skrevet av ham.

Høsten 1889 la fyrstikpakkernes på Grønvold og Bryn ned arbeidet. Kravene gikk på mer lønn, kortere arbeidstid og bedre arbeidsmiljø. Straks streiken i 1889 var i gang, dro Jeppesen opp til fabrikkene. Han hadde ambisjoner om å skaffe stoff til avisen, samtidig ville han hjelpe de streikende arbeiderne med å organisere seg. Det var ikke lett å få kontakt med de streikende, de fleste pakkernes hadde gått hver til sitt, til Kampen, Ekeberg, Vålerenga eller Bryn. Men på streikens fjerde dag lyktes det å sammenkalle de streikende til et utendørs allmøte på Etterstad, det var den siste lørdagen i oktober. Der ble det etablert en streikekomité med Jeppesen som leder.

Noe av det første de gjorde var å arrangere et møte i Kristiania Arbeidersamfund. Allerede en time før møtet skulle begynne var alle de beste plassene i den store møtesalen opptatt, og de som kom til slutt måtte «med Vold og List» trenge seg inn i møtesalen for å få plass. Fra podiet ble det vist fram hvordan den giftige fosfornektrosen kunne ødelegge ben-systemet, spesielt i munnens indre. Bjørnstjerne Bjørnson holdt tale og ble møtt av langvarig jubel. Også

Annonse i Dagbladet,
29.10.1889.

Annonse i Dagbladet,
20.11.1889.

Jeppesen talte: «Jeg tror paa Strejken, og jeg tror paa Kvinderne, sa han, under stormende Applaus fra alle Kanter af Salen. De strejkende Kvinder havde hidtil vist sig som Mønstre paa Energi, Fasthed og Offervillighed – Egenska-

ber, som strejkende Mænd ofte manglade. Han følte sig overbevist om, at de strejkende vilde sejre.»

Streikekomiteen arrangerte demonstrasjonstog, det første fra Etterstadsletta ned til sentrum. Ved siden av

**Til indtægt for
fyrstikpakkernes strejk**
holdes torsdag 31 oktober kl. 8 aften offentlig møde i arbejdersamfundets store sal.
**Talere: Bjørnstjerne Bjørnson,
Oscar Nissen m. fl.**
Entré 25 øre. Dog modtas med tak
ogsaa mere.

Strejken.
Offentlig møde torsdag 21de kl. 8 i arbejdersamfundets store sal. **Talere: Bjørnstjerne Bjørnson, Oscar Nissen.**
Billetter à 1 krone faas i Huseby & comp's boghandel samt ved indgangen, som aabnes kl. 7.

toget gikk kvinner med bøsser for å samle inn bidrag til de streikende. Det andre demonstrasjonstoget gikk fra Jernbanetorget til Etterstad, der det ble talt fra to talerstoler. En resolusjon med krav om tiltak for beskyttelse av arbeidernes liv og helse ble lest opp. I sitt referat kunne Verdens Gang fortelle at de som sto nær Jeppesens talerstol, ga resolusjonen en «begeistret Tilslutning», sammen med et «Leverob for Hr. Jeppesen».

Fabrikkeierne på Bryn og Grønvold var lite villige til å etterkomme kravene fra de streikende. I en kommentar kalte Jeppesen fabrikkeierne for grusomme: «Disse rikmænd har staaet der kolde, haarde og følelsesløse overfor de mandlige arbeideres bønner, overfor kvindernes jammer og børnenes graad. Intet har rørt dem.» Det kom til forhandlinger mellom de streikende og disponenten på Bryn. Det endte med at arbeiderne både på Bryn og Grønvold gikk tilbake til arbeidet.

To nye streiker

Ikke lenge etter engasjerte Jeppesen seg i to nye streiker. Det kan ha vært Jeppesens innsats i fyrstikkarbeiderstreiken som gjorde at han ble engasjert som streikeleder både for renovasjonsarbeiderne og veverkerne på

Karikatur av Carl Christian Jeppesen gjengitt i *Veslefrikk* 5. juli 1919.

KUNSTNER: FREDRIK CHRISTIAN BØDTKER, TUSJ PÅ PAPIR

Kristiania Seildugsfabrik. Streiken blant de mannlige renovasjonsarbeiderne ble kortvarig. Lønnsforhandlingene foregikk raskt og skriftlig. Allerede etter en dag hadde de streikende fått en tilfredsstillende lønnsøkning, avisene rakk knapt å skrive om streiken før den var avsluttet.

Ved Seildugsfabrikken begynte ryktene om mulig streik å bre seg i januar 1890. «Pigerne var ikke dummere end at de visste, at naar man skulde gjøre strejk, trængte de til kraftig hjælp og en kyndig ledelse», skrev Jeppesen i *Social-Demokraten*. Det første håndfaste bevis på at arbeiderne gjorde seg klare til å streike, var et skriv til direk-

sjonen, undertegnet av Jeppesen. Det viktigste kravet var høyere daglønn. Et annet krav gikk på kortere arbeidstid. Veverne arbeidet fra klokken seks om morgenen til klokken sju om kvelden, nå krevde de én time kortere arbeidstid, fra klokken seks om morgenen til seks om kvelden.

Bedriften var lite interessert i å etterkomme arbeidernes krav. Etter at streiken hadde vart i fem uker, var streikekassen tom og streiken måtte avbrytes. Verdens Gang hadde støttet fyrstikkarbeiderstreiken, men ga ikke denne streiken tilsvarende støtte. Spesielt var avisen kritisk til Jeppesens rolle: «Men en slig Mand bør ikke oftere faa Anledning til at stikke sin Næse op i Arbejdernes Affærer, og vi haaber, at Arbejderne for Fremtiden vil være saa selvstendige, at de afviser al Indblanding fra hans Side.»

Jeppesen hadde egenskapene som skulle til for å bli en god agitator. Han hadde en kraftig røst i en tid før høyttalere. Hans taler var slagkraftige og gjerne humoristiske. Referatene fra talene viser at han behersket den politiske retorikken.

Partileder

Jeppesen var blitt nasjonens mest kjente sosialist. Hans innsats under streikene var blitt behørig dekket i

Christiania Seildugsfabrik. Hentet fra Illustrert Nyhetsblad, 1858.

XYLOGRAFI AV UKJENT KUNSTNER

Kristiania-avisene, både de radikale og de konservative. Også aviser ut over i landet omtalte streikene i Kristiania. På Arbeiderpartiets landsmøte i 1891 ble Jeppesen valgt til leder. Det var et lite parti han var satt til å lede. Historiker Halvard Lange har skrevet at det nærmest var som en sekt å regne. Arbeiderpartiet hadde en lang vei å gå før det ble et parti på linje med de andre. Det skjedde ikke før stemmeretten ble utvidet slik at også arbeiderne fikk avgi sine stemmer.

Utvidelse av stemmeretten var en viktig sak for Jeppesen. «Arbeiderne vil blive Herrer i Landet, hvis vi faar almindelig Stemmerett», skal han ha

sagt på et møte. I 1890-årene gikk det stemmerettstog gjennom gatene i Kristiania på 17. mai. Disse demonstrasjonstogene var som en temperaturmåler på stemmerettskampen. Fra 1892 gikk det to stemmerettstog, det ene arrangert av sosialistiske foreninger, det andre arrangert av liberale foreninger. Det hadde blitt en sedvane at togene stoppet utenfor stortingsbygningen og overrakte en petisjon til de folkevalgte. Sosialistene sto på sitt krav om allmenn stemmerett for både kvinner og menn, mens de liberales krav dreide seg om begrensede utvidelser av stemmeretten som de mente det var realistisk å få

vedtatt på Stortinget. De konservative var mot alle forslag til utvidelse av stemmeretten.

Inn i kommunestyret

Ved kommunevalget i 1898 kunne alle mannlige arbeidere gå til stemmeurnene for første gang. Det var innført forholdstallsvalg, som betød at partiene fikk mandater etter antall stemmer. Dermed hadde sosialistene for første gang virkelig muligheten til å få representanter inn i bystyret i Kristiania. Jeppesen var en av dem som fikk plass. Dermed fikk han muligheten til å utforme en reformpolitikk for en kommune. Han engasjerte seg spesielt i finanspolitikken. Siden kommunene hadde anledning til å fastsette nivået på inntektskatten, var de gode muligheter for å gjennomføre politiske reformer.

Arbeiderpartiet økte oppslutning for hvert valg. Partiet siktet mot å få flertall i bystyret ved kommunevalget høsten 1913. Dette var det andre kommunevalget der kvinnene hadde stemmerett. Arbeiderpartiet nominerte Jeppesen til topplassen på partiets valgliste. Under valgkampen stilte Aftenposten krav til den som skulle bli ordfører i hovedstaden i jubileumsåret for landets frigjøring fra Danmark: «Norsk maa han tænke og norsk maa

han tale». Arbeiderpartiets ordfører-kandidat oppfylte ikke dette kravet: «Med sin bedste vilje til at tale norsk kan han ikke fornækte sit danske morsmaal, og paa dette blandede sprog, skal han, hvis socialisterne seirer, tolke norske borgeres glæde over løsrivelsen fra Danmark for 100 aar siden.» Kristiania har 250 000 innbyggere, fastslo redaktøren, skulle det ikke blant disse

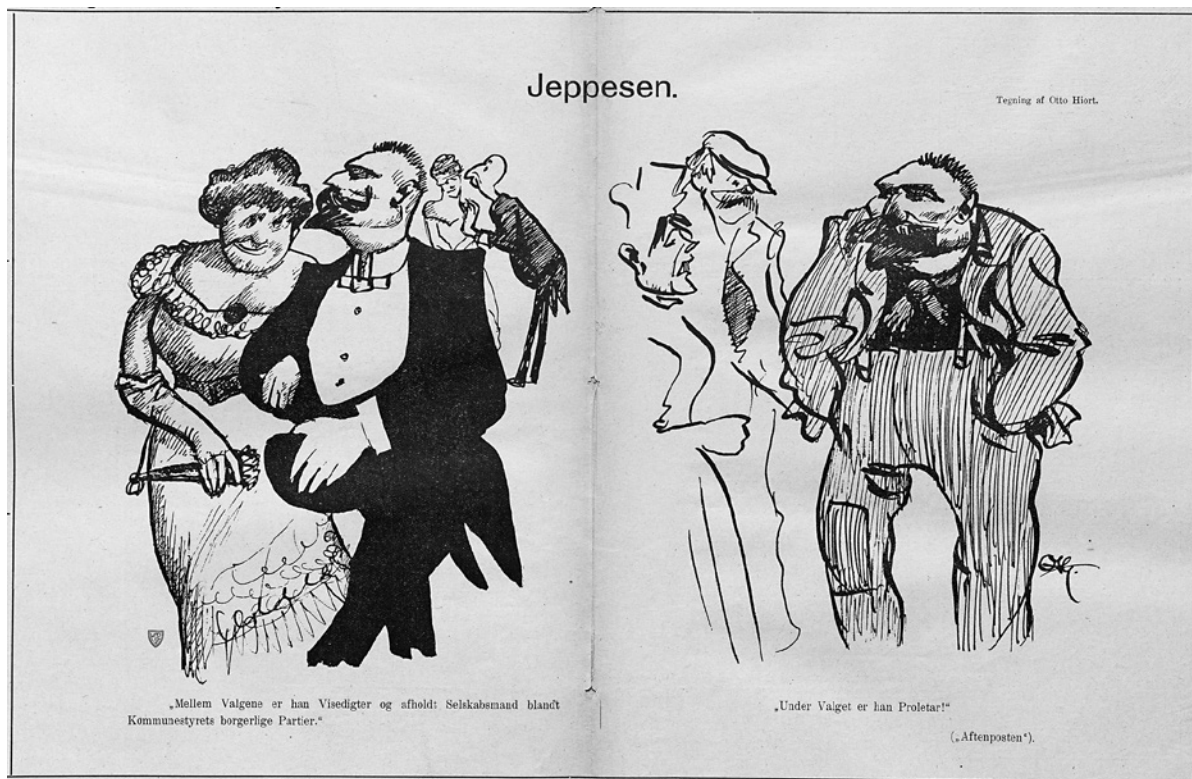
være mulig å finne en nordmann som kan representere Kristianias borgere?

Ordfører

Arbeiderpartiet kom ikke til makten i 1913, men klarte det i 1916. Sosialisten Jeppesen ble dermed byens ordfører. Det ble en krevende oppgave med verdenskrigen som bakgrunn. For å sikre tilførsler av mat og brensel,

ble det opprettet «kommunal handel». I tillegg ble det etablert kommunale kjøkkener som skulle være forberedt på massebespisning av nødlidende.

Årene som ordfører ga Jeppesen mulighet til å drive praktisk reformpolitikk. I ettertid står innføringen av kommunal alderspensjon og kommunal morstrygd som de viktigste reformene. Det skulle gå mange år før

Karikatur i Veslefrikk nr. 45, 1910. Carl Jeppesen som selskapsmann og proletar.

TEGNING AV OTTO HIORT

Portrett av Hulda Jeppesen, ca 1880.

UKJENT FOTOGRAF/ ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

staten innførte de samme reformene for landet. De sosiale reformene som ble gjennomført i Kristiania i bystyreperioden 1917 til 1919, var begynnelsen på utviklingen av en velferdskommune.

Høsten 1919 skulle det igjen være kommunevalg. På landsmøtet året før hadde de revolusjonære overtatt makten i Arbeiderpartiet. Det var oppstått en splittelse mellom sosialdemokratene og de revolusjonære. Dette gjorde valgkampen vanskelig, og trolig var det denne splittelsen som gjorde at Arbeiderpartiet mistet makten i hovedstaden. Jeppesen hadde fått

Carl Jeppesens sigarforretning i Storgata 23, fotografert 1895.

FOTO: OTTA GRØNVOLD

flest stemmer blant sosialistene, men det hjalp så lite. «Partikløvningen blev mit arbeidslivs største skuffelse», skrev han i en kommentar.

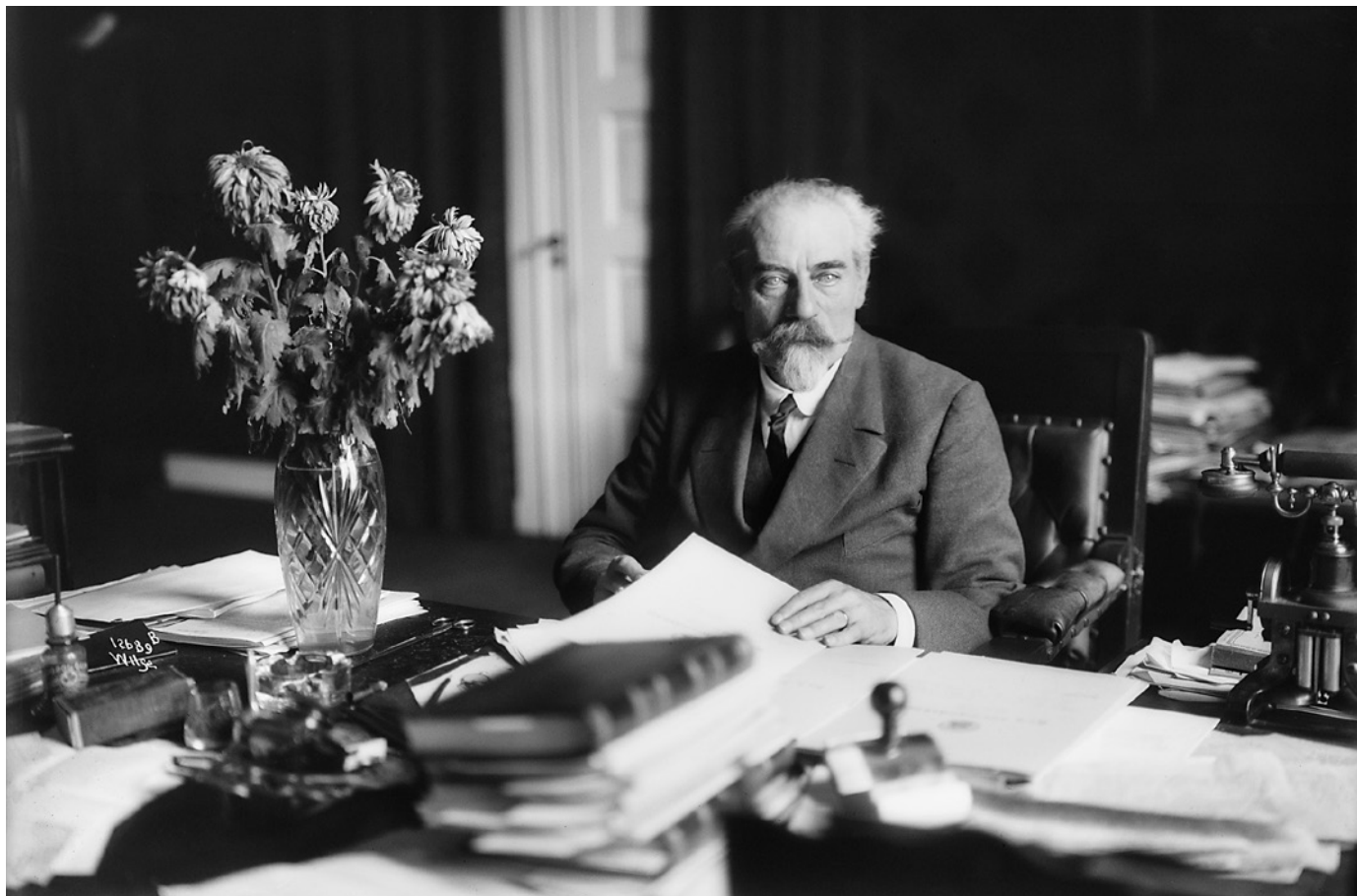
Leilighet på vestkanten

Hulda var den som hadde tatt seg av børstefabrikken og tobakksbutikken. Mye av inntektene kom fra hennes innsats, mens Carl tok seg av politikkene. Like etter århundreskiftet flyttet de til Tostrups gate, deretter til Niels Juels gate. Der bodde de i en borgerlig leilighet, men var ingen «borgerlig familie» i datidens forstand. De hadde ingen barn som laget liv i stuene.

16. mars 1928 var det mottagelse i den romslige leiligheten i Niels Juels gate i anledning Carls 70-års dag. Det var plass til alle gjestene i de tre stuenene. Partiets ledelse var til stede, det var også byens ordfører og en av de tidligere borgermestrene. Vi vet ikke om de lot seg merke av den borgerlige atmosfæren, Jeppesen var tross alt ikke den eneste sosialisten som bodde på vestkanten.

Testamente

Hulda døde i 1929, Carl året etter. Han hadde skrevet et testamente, det var mange penger som skulle forde-

Carl Jeppesen ved sitt skrivebord, 1920.

FOTO: ANDERS B. WILSE

les. Han hadde bestemt at formuen skulle fordeles mellom tre formål: For det første: «Naar jeg dør avsettes kr. 10 000 til et legat hvis renter hver desember måned anvendes til hygge for lemmerne på Oslo bys herberger for

husvilde.» For det andre: «kr. 20 000 avsettes til fond og renterne herav avsettes til Oslos forskjønnelse.» Og for det tredje: «Alt jeg for øvrig måtte eie, går til arbeidernes feriehjem for slitne husmødre på Nesodden ved Svestad».

Dette var Jeppesens siste politiske budskap.

Artikkelen bygger forfatterens biografi om Jeppesen: «Carl Jeppesen. En politisk biografi» (2022).

Christiania Seildugsfabrik 1904. Denne tekstilfabrikken på Øvre Foss hadde en arbeidsstokk dominert av kvinner.

FOTO: ANDERS B. WILSE

Tekstilfabrikker og fabrikkjenter på Sagene

Står en på plassen utenfor Arbeidermuseet på Sagene, er en midt i oppstarten på den industrielle utviklingen i Norge. Litt før 6 om morgenen en hverdag for 150 år siden kunne en se hundrevis av arbeidere strømme til fabrikkene. Fra trappa på Arbeidermuseet kan en skue to praktfulle industrianlegg. På sørsida står bygningene etter Vøiens Bomuldsspindleri. Det ble startet opp i 1846. På nordsida lå Hjula Væverier, som stod ferdig i 1855. Disse fabrikkene drev med tekstilproduksjon, det var maskinell spinning og veving av bomull.

To unge menn sto bak disse fabrikkene, Knud Graah på Vøien og Halvor Schou på Hjula. Begge var i tyveårene da de startet, begge fikk hjelp av familien til investeringene, og begge ble store menn i sin samtid. Graah var dansk, og søsteren hans var godt gift i Christiania med den rike forretningsmannen Nils Young. Graah og Young gikk sammen om å etablere spinneriet. Etter noen år tok Graah over hele virksomheten og ble eeneier. Halvor Schou var sønn av Christian Schou som hadde grunnlagt Schous bryggeri et par tiår før, så Hjula ble bygd med overskudd fra bryggeriet. Grunnen til at de valgte å legge fabrikkene akkurat her, er åpenbar. De brukte kraften i Akerselva til å drive spinne- og vevemaskinene. Men de brukte ikke elva bare som kraftkilde. På Hjula hadde de et stort fargeri. Til fargingen

brukte de vann fra elva, og når de var ferdig med prosessen, gikk det fargete spillvannet ut i elva igjen slik at den skiftet farge: én dag var den rød, en annen blå, en tredje grønn og så videre. Men ikke nok med det, folk har fortalt at rottene som levde langs elva, også skiftet farge etter den fargepaletten de brukte på Hjula.

Siden bomull ikke kan vokse her i landet, måtte den importeres, og den kom fra sørstatene i USA. Det forteller oss at fram til den amerikanske borgerkrigen startet i 1861, tjente fabrikkene her penger på slavearbeid.

Det fins mange bilder av arbeidsstokken på de gamle tekstilfabrikkene. Studerer en slike bilder, oppdager en fort at fabrikkjentene dominerer. Vi snakker altså om et arbeidsmiljø der jenter og unge damer er i flertall. 70–80 % av arbeiderne var kvinner, og

70–80 % av dem igjen var under 30 år. Men hvorfor var det så mange damer, og hvorfor var de så unge? Det siste er lettest å forklare. Når kvinnene giftet seg, skulle de stelle hus og hjem, ta seg av barna etter hvert som de kom, og lage mat for hele familien. I den perioden vi snakker om, var husarbeid mye mer arbeidskrevende enn i dag, det var heltidsarbeid og vel så det.

Hovedgrunnen til det store kvinneoverskuddet i disse fabrikkene er rett og slett at det var lønnsomt for eierne. Fabrikkjentene tjente jamt over halvparten av mennene. Samtidig mente man at kvinnene var mer egnet til å arbeide i tekstilindustrien enn menn, de var mer effektive. Her måtte en kunne tre i tråder og skjøte tråder som røk, det gjaldt å være netthendt. Det var visstnok ikke mennene. De hadde andre arbeidsoppgaver som for

eksempel i fargeriet eller blekeriet. Det var også menn som hadde vedlikeholdet av maskiner og bygninger.

Arbeidsforhold

Når vi nå går over til å se på hvordan det var å arbeide i disse fabrikkene, må vi huske på at bestemmelser av den typen vi finner i Arbeidsmiljøloven, var det ingen spor av før vi kom til 1892. Det hadde en rekke konsekvenser. Arbeidsdagen begynte 6 om morgenen og varte til 6 om kvelden, altså 12 timers dag med en halvtimes pause på formiddagen og en times middagspause. I tekstilindustrien ble arbeidsdagen mange steder redusert til 10 timer på begynnelsen av 1890-tallet.

Det var ingen bestemmelser som skulle beskytte arbeiderne mot skade og sykdom på grunn av jobben. Først i 1892 kom det en lov om fabrikktilsyn. Hensikten med loven var å begrense barnarbeid og hindre skade og helsefare. Loven innførte også et tilsyn som skulle passe på at den ble fulgt. Men det tok tid før bestemmelsene i loven ble tatt på alvor. I praksis ble nok ansvaret for å unngå ulykker og skader i all hovedsak overlatt til den enkelte arbeider, både før og etter 1892.

Vi kjenner ikke omfanget av skadene, og heller ikke hvor alvorlige de

var i tekstilindustrien langs Akerselva. Trolig var det mye underrapportering. Mindre uhell og skader var det sikkert en god del av. Kunnskapen om dette stammer mye fra intervjuer med arbeidere. Et eksempel er Margit som arbeidet på Vøien på 1930- og 40-tallet og mistet en finger. Søstrene hennes arbeidet der også, og de forteller at det var «[...] hennes egen skyld, for hu hadde ikke tid til å stanse maskinen. For dem hadde ikke lov til å feie, hvis dem ikke stoppa maskinen. Og hu var fæl til å arbe' så hu skulle jobbe mens maskinen gikk. Så tok'a feiekosten og skulle feie, og så tok'a fingeren. Hun skulle tjene så mye som mulig, vet du. Og da tok hun fingeren.» Det gjorde helt sikkert vondt, og det var opplagt upraktisk å leve resten av livet med en finger for lite. Men det fantes de som var utsatt for verre ulykker, og det var atskillig flere den gang enn nå som manglet en finger eller to. Det spesielle i fortellingen er forklaringen på uhellet, hun var altfor opptatt av penger.

Selv om vi ikke kjenner til omfanget av skader og helseplager, så stod farene i kø:

- Maskinene sto i svære saler med murvegger og glasstak, på Hjula var det plass til 400 vevstoler i én sal. Bråket gikk ut over hørselen.

- Når bomull bearbejdes maskinelt, fylles lufta av bomullsstøv. I tillegg ble maskinene oljet hver mandag. Da blandet oljestøv seg med bomullsstøvet. Mange følte seg uvel og opplevde kvalme. De kalte det for fillesjuke eller møkkasjuke. Samtidig risikerte arbeiderne astma på grunn av støvet. Konsekvensen var at flere måtte slutte.

Skribenten Holger Sinding besøkte Hjula i 1884, og beskrev opplevelsen slik: «Kvinder fra 14-Aars alder og opover til 30–40 Aar staar ved Spinnemaskinerne og udfører sit Arbejde med maskinmæssig Ensformighed i alle Bevægelser, der giver dem mere Lighed med Automater end med Mennesker af Kjød og Blod.» Maskinen styrte arbeideren, ikke omvendt.

Hvor stor var lønna? I 1908 var ukelønna for kvinner 9 kroner for de best betalte, mens mennene hadde 18,90, altså 110 prosent mer. Spørsmålet er hvor mye 9 kroner var verdt. En kan illustrere det spørsmålet ved for eksempel å se på hvor lenge en må jobbe for å få råd til én liter melk. På en norsk gjennomsnittslønn i dag, tar det 4–5 minutter. I 1910 tok det rundt 1 time og 4 minutter for disse fabrikkjentene. Dette illustrerer forskjellen i kjøpekraft den gang og nå.

Halvor Schou, grunnlegger av Hjøla Veveri med St. Olav rundt halsen.

KOPI 1913 AV JO BUGGE PIENE ETTER ORIGINAL FRA 1879 AV PETER NICOLAI ARBO, OLJE PÅ LERRET

Disse arbeidsforholdene virker ikke særlig attraktive, så hvorfor arbeidet kvinnene her da? Det er et spørsmål om alternativene. Hovedalternativet var huspost. De fleste utearbeidende kvinner arbeidet i hjemmet hos andre.

De kunne være hushjelp, kokke eller barnepike. For å forstå hvorfor mange valgte fabrikk, må vi sammenligne huspost med fabrikkarbeid:

- Hushjelpene hadde kost og losji, og i tillegg fikk de noe lønn. Tall

Knud Graah portrettert i 1891. Ordnene, St. Olav i halsen og den svenske Vasaordenen på brystet, understreker at dette var en høyst aktverdig person.

KUNSTNER: CATHRINE HEYERDAHL, PASTELL

fra 1870-tallet tyder på at hushjelpene tjente en fjerdedel av hva fabrikkjentene gjorde.

- Arbeidstida for hushjelpene var ikke begrenset. Det betyr ikke at de alltid måtte jobbe døgnet rundt, men det

Hjula Veveri, 1910. I denne salen var det plass til 400 vevstoler. Hver vevstol ble drevet av en rem som kom ned fra en drivaksel oppunder taket. Risikoen for alvorlige skader var åpenbar.

FOTO: ANDERS B. WILSE

kunne skje. Hvis en unge var sjuk om natta, måtte hushjelpen eller barne-piken sitte oppe, kanskje hele natta. Politilege Boeck skrev i 1881 at hushjelpene måtte «finde seg i den fulstændige Mangel paa Fritid». Fabrikkjentene på sin side arbeidet tolv timer om dagen, men de hadde den andre halvparten av døgnet til egen disposisjon. I tillegg hadde de kortere arbeidstid på lørdager og fri på søndager.

- Siden hushjelpene bodde inne i familien der de tjente, var de alltid kontrollert av husfrua. Dette innebar en del steder lite frihet. Mange husfruer ville ikke ha noe av at hushjelpene fløy ute, som de sa. Slik kontroll var ikke fabrikkjentene utsatt for.
- Sist, men ikke minst: Hushjelpene arbeidet ofte alene eller sammen med en eller to til. Det var så få at de ikke hadde noen garanti for å finne noen de trivdes sammen med. På de store fabrikkene derimot var sannsynligheten stor for å finne arbeidskamerater en trivdes med. Både på Hjula og hos Graah arbeidet kanskje 400 kvinner, og da var det nok lett å finne noen en likte å være sammen med, og mange fant seg en ektefelle på fabrikk.

Ugifte mødre

Noen av fabrikkjentene hadde barn. Mor til Oskar Braaten var blant dem. I folketellingen fra 1875 hadde 12 prosent av de kvinnelige tekstilarbeiderne på Sagene barn under 16 år. To tredjedeler av dem var det vi i dag kaller enslige mødre. De hadde ikke noe valg, men måtte ut i arbeid. 41 av barna var under 6 år, og trengte pass om dagen når mor var på jobb. Her var det ulike muligheter. En del av de ugifte kvinnene bodde hjemme hos egne foreldre, så fabrikkjentas familie kunne ta seg av ungen. Andre fikk hjelp av en nabokone. Men noen barn måtte være aleine hjemme, og da tok de eldste søsknene ansvar for de yngste. Åtteåringen måtte kanskje passe på treåringen. Endelig fantes noen former for barnehager: barnekrybber opp til tre år og barneasyl fra tre til sju år. Dette var veldedige institusjoner, Frelsesarméen drev for eksempel en god del av dem. Det første barneasylet i byen kom i 1838, mens barnekrybbene dukket opp i 1883, og på Sagene først etter 1900.

Hvordan bodde de?

Arbeiderne bodde under heller kummerlige forhold sammenlignet med dagens. I 1930 gikk det ut en sjuende-klassen fra Sagene skole med 29

jenter. Lærerinna, for det het det den gangen, har fortalt om boligforholdene i klassen. Én jente bodde i en treromsleilighet, 5 i tomroms og de resterende 23 i ettromsleiligheter. Det var nemlig slik at ettromsleiligheten var den vanlige typen familieleilighet for arbeiderklassen i vår periode. Disse ettromsleilighetene kunne være fra 20 kvadratmeter opp til det dobbelte. 30 var antagelig et gjennomsnitt. Det ser ut til at mor, far og tre barn kan ha vært en normal gjennomsnittshusstand. Men vi kjenner også til familier med både sju og åtte barn som bodde på ett rom. Vi kan bare tenke oss situasjonen på kveldstid. Sengene kunne jo ikke stå framme om dagen, så når familien skulle legge seg, måtte sofaer gjøres om til senger. Noen måtte på loftet for å hente senger og madrasser der, og bord og stoler som ikke skulle brukes til å sove i, måtte stables bort. Det ble altså ommøblering både når en skulle legge seg om kvelden, og når en stod opp om morgenen.

Bilder av arbeiderunger rundt 1900, viser stort sett tynne barn. Fikk de nok mat? En som vokste opp i arbeiderklassen den gang, har fortalt at hjemme hos ham sultet de ikke, men han hadde alltid lyst på ei brødskive til. I en familie med åtte barn har én av dem sagt at de bare fikk

spise seg mette én gang i året, nemlig julaften. I det hjemmet hendte det at mor spikret igjen døra til matskapet når hun skulle ut, så «ulvene» hennes ikke skulle gå løs på maten, for ellers var hun ikke sikker på at hun hadde mat til dem dagen etter.

Med to voksne og tre barn eller mer på 30 kvadratmeter ble det trangt, og arbeiderklassen bodde stort sett trangt. Samtidig bodde de tett på den måten at de var stablet inn i små leiligheter i store leiegårder. Dem var det mange av. Så tette boforhold må også ha hatt sine positive sider. Det var samhold og vennskap mange steder, og folk hjalp hverandre når det trengtes. Ungene hadde ofte rikelig med lekekamerater.

I motsetning til arbeiderklassen bodde overklassen verken trangt eller tett. Det kan vi forvisse oss om selv i dag ved å gå en tur i Homansbyen. Der finner vi store villaer med store hager. Husene står der akkurat som de gjorde for 150 år siden. Den tydelige forskjellen i boligstandard synliggjorde klasseforskjellene, og la dermed noe av grunnlaget for arbeiderbevegelsen.

Fagforening og streik

En sentral del av arbeiderbevegelsen er fagbevegelsen. Hjula Veverier var

første tekstilfabrikk i vårt område med fagforening. Den kom allerede i 1895, men var bare for menn. Kvinnene som utgjorde størstedelen av arbeidsstokken, ble holdt utenfor. De stiftet Hjula Kvinnelige Arbeiderforening i 1900. Det ser ut til at denne foreningen forsvant i 1902/1903, men så dukket den opp igjen i 1906, og hadde nå gått inn i Norsk Arbeidsmandsforbund slik også mennenes forening hadde gjort. I 1907 finner vi i tillegg en fagforening på Vøien som medlem av Arbeidsmandsforbundet. Forbundet organiserte ufaglærte arbeidere, blant annet tekstilarbeidere. Det var stiftet i 1898, og ble med i Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, dagens LO.

I 1908 kom den første streiken blant tekstilbedriftene på Sagene. Arbeiderne på Hjula la ned arbeidet 8. mai. Kravet var å få tariffavtale, men det sa bedriften nei til. Hjula Væverier gikk da inn i Norsk Arbeidsgiverforening (dagens NHO). Dermed tok Arbeidsmandsforbundet og Arbeidsgiverforeningen over forhandlingene. De koblet konflikten ved Hjula sammen med lønnskrav på Vøiens Bomuldsspinderi og Nydalens Compagnie, som også var en tekstilbedrift. Partene ble ikke enige. Dermed erklærte arbeidsgiverne lock-out ved

Vøien og Nydalen. Konflikten varte til 6. juli. Da hadde det vært streik på Hjula i to måneder. Tariffavtalen fastsatte den nye ukelønna til 18,90 for menn og 9 kroner for kvinnene. Kvinnenes lønn økte fra 7 kroner og 20 øre, altså en oppgang på 25 prosent. For kvinnene må dette ha vært en betydelig lønnsøkning, selv om 9 kroner uka jo ikke var all verden.

Streikeleder Anna Pleym

Streiken på Hjula i 1908 ble ledet av en kvinnelig veveriske, Anna Pleym. Hun var født i 1869, kom fra Trinsrudbakken rett nedenfor Arbeidermuseet, og ble en av arbeiderbevegelsens og kvinnebevegelsens virkelige pionerer.

Anna Pleym begynte å arbeide på Nydalens Compagnie etter konfirmasjonen, og flyttet seinere over til Hjula for å få kortere arbeidsvei. Da hun giftet seg i 1891, sluttet hun, men begynte igjen etter at hun ble enke i 1898. Tilbake på Hjula var hun en drivkraft for at de kvinnelige arbeiderne skulle organisere seg. Hun stiftet Hjula Kvindelige Arbeiderforening, og ledet den fra 1906 til 1910. I 1908 ble hun det første kvinnelige medlem av hovedstyret for Norsk Arbeidsmandsforbund, og i 1909 ble hun med i styret for det kontoret i

Arbeiderne bodde trangt. Det var ikke plass til hele familien i samme rom når de skulle fotograferes.

FOTO: NANNA BROCH

Fanen til Hjula Kvindelige Arbeiderforening. Motto: «Til kamp vi gaar for lysere kaar». Anna Pleyr sitter i midten. Faksimile fra Arbeiderkvinnenes nr 9, 1934.

FOTO: ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon som skulle arbeide for kvinnelig fagorganisering. Det var stort behov for tilsyn med arbeidsforholdene på fabrikkene, så i 1910 begynte hun som inspektør ved fabrikktilsynet i Kristiania. Her arbeidet hun sammen med Betzy Kjeldsberg, den første kvinnelige fabrikkinspektøren. Den første tida fikk hun betalt for 20 prosent deltid, samtidig som hun arbeidet fulltid som inspektør.

Anna Pleym kom altså fra arbeiderklassen, og leverte viktige bidrag for å bygge arbeiderbevegelsen og for å skape bedre forhold på arbeidsplassene. Hun er en av de glemte pionerene, og har absolutt fortjent å få en vei oppkalt etter seg. Anna Pleym's vei ligger på Rommen, men det hadde vel vært mer naturlig å plassere den på Sagene.

Bernt Bølviken er utdannet historiker. Han har arbeidet i videregående skole og vært lærebokforfatter. Seinere var han ansatt i Aschehoug forlag. I dag er han pensjonist og tilknyttet Arbeidermuseet.

Kilder og litteratur:

- Fuglum, P. (1978). *Norge i støpeskjeen 1884–1920*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Grieg, S. (Red.) (1948). *Norsk Tekstil I*. Oslo: Johan Grundt Tanum.

Hjøla veveri med skulpturen «Fabrikkjentene» av Ellen Jacobsen.

FOTO: JAN CHRISTIAN RAASTAD

- Grieg, S. (Red.) (1950). *Norsk Tekstil II*. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- Moland, T. (2011). *Historien om Akerselva*. Oslo: Christiania forlag.
- Myhre, J. E. (1976). *Sagene – en arbeiderforstad befolkes 1801–1875. Hovedoppgave*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Myhre, J. E., Østberg, J. S. (Red.) (1979). *Mennesker i Kristiania*. Oslo–Bergen–Tromsø: Universitetsforlaget.
- Ousland, G. (1974). *Fagorganisasjonen i Norge 1. Fra avmakt til stormakt*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Pryser, T. (2004). *Margit fra Nr 13 og andre arbeidsfolk – Sosialhistorie fra Østkanten*. Særtrykk.
- Røde, G. (Red.) (2013). *Livet langs elva*. Oslo: Motor forlag.
- <https://www.norgeshistorie.no/kilder/industrialisering-og-demokrati/K1544-Arbeiderminner-fabrikktilsyn.html>. 08.05.2023
- <https://frifagbevegelse.no/arbeidsmanden/anna-pleym-ble-forste-kvinne-i-arbeidsmandsforbundets-hovedstyre-i-1908-6.158.693922.bbef17762d> 08.05.2023

Fagforbundenes velferds- aktiviteter

Fagforbundene har i tillegg til å drive tradisjonelt fagpolitisk arbeid også vært aktive faktorer i medlemmenes fritid. Attraktive fritidstilbud for medlemmenes familier, og også til dem som er blitt pensjonister, har vært del av forbundenes virksomhet.

Fotografen Leif Ørnelund, som var aktiv fra 1946 til 1980, hadde spesielt mange oppdrag for arbeiderbevegelsens organisasjoner og institusjoner, særlig i de første etterkrigsårene. Dette avspeiles tydelig i hans negativarkiv som Oslo Bymuseum overtok i 2004.

Arbeidernes godtemplarforbund holder festmøte i Grünerløkka Folkets Hus i Schlepegrells gate 32, 19. mai 1951. Avholdssaken sto sterkt i arbeiderbevegelsen lenge. Mange arbeiderfamilier hadde på nært hold hatt erfaring med alkoholens negative virkninger.

Juletreffest for barn av medlemmer i Oslo kelnerforening i Folkets Hus ved Youngstorget. Det har vært vanlig å holde juletreffester et godt stykke inn i januar. Ifølge fotografens negativkonvolutt ble denne festen holdt så sent som den 22. januar 1951.

Fra Norsk jernbaneforbunds feriehjem Drolsum i Modum, juni 1951. Her ser det ut til å ha vært drevet feriekoloni bare for gutter.

På Østbanestasjonen hadde Norsk jernbaneforbund sitt eget personalbibliotek i 1952. Her er det både aviser, tidsskrifter og bøker. Portrettene av Bjørnson og Undset tyder på at biblioteket ikke bare inneholdt arbeiderrelatert litteratur.

Oslo stein-, jord- og sementarbeideres forening har vært svært aktive med å holde arrangementer for sine pensjonerte medlemmer med fruer. Her fra en båttur i juni 1958, med levende musikk på dekk. Bygdøynes i bakgrunnen.

Portrett av Oskar Braaten, 1932.
FOTO: ERNEST RUDE

Oskar Braatens fotspor

«Lykkelig er den som aldri har kjent den helvetes pine det er for en fattig gutt å være født med ærgjerrighet!»

Ein gong rann Akerselva full av kloakk og fabrikkutslepp gjennom Kristiania. Langs breiddene låg fabrikkar på rekke: Seilduksfabrikk, tekstilfabrikkar, papirfabrikk, spikarverk og gjærfabrikk. Fleire av fabrikkane tilbaud full pakke til arbeidarane sine, både bustad, etelokale, bedehus, skule, fritidsaktivitetar og likhus. Og på ei høgd ved fabrikken trona direktørbu-staden: eit aldri sovande auge.

Det var i dette miljøet forfattaren Oskar Braaten (1881–1939) plasserte sine populære fiksjonskarakterar. «Mitt miljø er så sammengrodd med mitt eget sinn, at uten å beholde det kan jeg ikke sette penn på papir for å 'dikte'», svarte han ein norsk-amerikansk litteraturagent som bad han skrive noko som passa for eit amerikansk teaterpublikum. Oskar Braaten skreiv om det han kjende til, som forfattarar har gjort til alle tider. I det som har vore nabolaget mitt dei siste åra, Torshov i bydel Sagene i Oslo, er spora etter Oskar Braaten overalt.

Like ovanfor elva, på Oskar Braatens plass, låg inntil nyleg Vertshuset Oskar Braaten. Litt lenger nede strekker Oskar Braatens gate seg tvers over nedre Torshov. Oskar Braaten voks sjølv opp på hjørnet av denne gata, i Sandakerveien 12.

Vi skal i denne artikkelen gå i Oskar Braatens unge fotspor gjennom kjelder som kanskje fortel noko anna om bakgrunnen hans enn det vi veit frå før. Vi skal utforske det tidlege livet hans, før han slo gjennom som forfatter, då han framleis var ein ukjent arbeidargut på Sagene.

Oskar Braatens plass

I Sandakerveien 12 budde Oskar Alexander Hansen saman med mora Berte Marie, som var ugift, og den fire år eldre søstera Hanna Mathilde, fram til han var ein fem-seks år. Som vaksen tok Oskar etternamnet Braaten, etter garden mor hans var frå, Braatan i Eidsvoll. Han kalla også opp hytta si på Trysil etter Braatan,

og tilbragte mange gode år der mot slutten av livet.

Den vesle familien heldt seg i området Sagene – Torshov – Grünerløkka gjennom heile oppveksten til Oskar, område som på slutten av 1800-tallet var fattige arbeidarbydelar med små og rimelege husvære, like i nærleiken av fabrikkane, der dei fleste arbeidde. Elva var ikkje like flott å gå langs som ho er i dag, industrien sleppte det stinkande avfallet sitt rett ut i vatnet. Etter seiande var sjølv rottene farga grøne, lilla og blå etter utsleppa frå tekstilfabrikkane. Men ungane bada der likevel, særleg i «kulpen», ei grunn vik i elva rett nedom Sandakerveien 12. Det var dette området som var Oskar Braaten sin eigen plass i byen.

Langs Akerselva, heile vegen frå Nydalen til Grünerløkka, låg fabrikkane Oskar Braaten skreiv om i så mange av forteljingane sine, og der mor hans, Berte Marie Olsen, arbeidde heile livet. Ho jobba både på Hjula

veveri og på Vøien spinderi, tekstilfabrikken til Knud Graah, men ho sa sjølv opp hos Graah då ho var 70 år, for å unngå skamma i å bli oppsagt for høg alder. Marie fekk to born med den seks år yngre blekkslagaren Hans Oskar Haakensen Hansen, som budde i Sandakerveien 16, men dei gifta seg aldri. Han blei med skipet Rollo som gjekk frå Kristiania til Chicago den 29. april 1881, då han var 25 år gammal – sju månader før sonen Oskar blei fødd.

Om det var farskapet til nok eit barn utanfor ekteskap han reiste frå, eller om han som mange andre drøymde om å finne lukka i Amerika og få Marie og ungane over, teier historia. Men ein kan jo mistenke at det var ansvaret han reiste ifrå. Hans Oskar blei far allereie som 21-åring. Det at dei ikkje hadde gifta seg på dei fire åra som var gått etter at den første dottera blei fødd kan skuldast dårleg økonomi, men også manglande vilje.

Dottera til Oskar Braaten, Berit Strandvold, skreiv mange år seinare i sin biografi om faren at farfaren sjeldan blei nemnd. Det einaste ho kunne hugse at farmora nokon gong sa om han, var at sonen Oskar dessverre slekta på far sin på eitt vis, han var like morgongretten.

Fabrikpige Marie Olsen

Dersom ein blei vurdert som «verdig trengande» og tilkjent fattigstøtte, forhøyrd Fattigvesenet dei understøtta for å avgjere kor rekninga for stønaden skulle bli sendt. Hadde ein budd to år samanhengande på same stad, blei ein rekna som heimehøyrande der og hadde heimstamnsrett.

Vi finn Marie Olsen i heimstamnsforhøyra til Fattigvesenet i Kristiania frå 1881, nokre veker før ho skulle føde sonen Oskar Alexander, og eit drygt halvår etter at barnefaren hadde forlate henne med amerika-båten: «1881 den 14de Nobr. opt. Hjemstavnsforhør over Fabrikpige Marie Olsen (Davidsdatter), der ved Schmidt ønsker Frisedel her. Angl. er født 10/10 1851 i Eidsvold paa Risebrobakken af David Olsen og Marie Olsd. Hun har boet i Sandakerv. 12, 3 Aar hos Gaasemeyer, saa i Sandakerv 14 1 Aar hos Bjørnsen, saa paa Thorshaug, Jacobsens Gaard 3 Uger. Bf. Blikkenslager Hans Hansen. Nærværende Forklaring er afgiven af Søsteren Maren Davidsen, der siger, at hun har et Barn før, der er hos hende, Faderen er samme Person som ovennævnte. Assistent Borgen opl 10/1 82. Angj. Har boet i Sandakerv. 12 og 14 i omtr. 3 Aar til sidst i Oktober 1881.»

Marie fekk støtte til innlegging på Fødselsstiftelsen, og sidan ho kunne bevisе at ho hadde budd i Kristiania i meir enn to år, tilfall rekninga hovudstaden. Berit Strandvold skriv at bestemora kom gåande frå Eidsvoll og inn til hovudstaden som ung – berrføtt og med skoa i eit knyte, for å spare solane fram til dei første byhusa viste seg. Ifølgje folketeljingane kom ho til Kristiania i 1875, då ho var 25 år gammal: Marie Olsen oppgav forskjellige fødselsår i dei ulike kjeldene. I heimstamnsforhøyet står det at ho var fødd i 1851 og i dei seinare folketeljingane er 1852 oppgitt som fødeår, men begge desse årstala er feil. Kyrkjeboka for Eidsvoll viser at ho var fødd 4. oktober 1850, og døypt 26. desember same år.

Også søstera hennar, Maren, oppgav i sitt heimstamnsforhør å vere to år yngre enn ho verkeleg var: de laug altså på alderen før i tida, òg. I forhøyet av henne kjem det elles fram at ho hadde budd av og på hos søstera Marie sidan 1878, og det same hadde den yngre halvbroren deira, Hans Olsen, som var arbeidar.

Familien finst i folketeljingane

Vi kan følgje familien til Oskar Braaten gjennom folketeljingane for Kristiania, både dei kommunale og

Sandakerveien 12 og 14, 1936.

FOTO: FRITZ HOLLAND

dei statlege. Den vesle familien flytta nokre kvartal lengre ned mot byen for kvar teljing, til hus som låg med omtrent lik avstand til elva og fabrikkane.

I det aller minste trehuset i Sandakerveien, i nummer 12, budde dei frå før Oskar blei fødd og fram til 1886–87, då dei flytta nokre hus lenger ned

til den store leigekasernen i Holsts gate 2. Vi finn dei i Sandakerveien 12 både i den kommunale folketeljinga for Kristiania frå 1883 og i den statlege frå 1885, i begge teljingane bur dei saman med halvbroren til Marie, Hans Olsen, og i 1883 bur det også ei Julie Andersen i leilegheita, ho var fødd i 1859. Aage Lind gjengir i sin

biografi om Oskar Braaten ei skildring av det vesle husværet familien rådde over: «Det er ikke mange møbler i det ørvesle kammerset i Sandakerveien 12. Ved den ene langveggen står skapet og en pinnestol. På den andre siden tar kommoden og senga meste parten av plassen. Senga rekker helt opp til dørkarmen på den innerste

Beierbrua med Graahs spinneri og Hjula veveri, 1929.

FOTO: INGER MUNCH

kortveggen. I den andre enden av kammerset, under det vesle vinduet, står bordet og to stoler, og i kroken til høyre den låge koksovn med ringer på toppen. Det brenner i koksovn med kaffekjelen putrer på ringene. Bordet er dekket med et par kaffekopper, en tallerken brødsiver og to matpakker. Her står også parafinlampa. Den er slokt, og det er halvløst i kammerset.»

I den statlege teljinga frå 1891 finn vi familien i Holsts gate 2, den store leigegarden Oskar Braaten skreiv om i fleire av bøkene sine. Huset gjekk under namnet «Hjemmet», men Braaten har i bøkene omtala huset både som «Borgen» og «Slottet» og skildra dei på mange måtar dårlege buforholda som var der, fullt av mugg og sopp, og med sjukdom og død som flittige gjestar.

I Holsts gate rådde dei over eit kammers og eit halvt kjøken, og det var lysare her i 3. etasje enn det hadde vore i nummer 12, og fint utsyn rett mot «løkka». Kammers-veggene var panelte og så «nydelige og lyserøde som tynn søtsuppe», og på kjøkenet som dei delte med ein annan familie, var det spring og vask og kjøkenbenk, og dei hadde kvar sin vegg med kvar

si tallerkenrekke og sitt finaste blekk-tøy. Familiane hadde kvar sitt rom i kjøkenbenken og i skapet og kvar sin brøddunk bak døra. Det var rett nok berre éin komfyr, men det var to omns-dører i han. Når dei vaksne styrte gjekk det greitt, men ungane måtte ofte koke og steike til foreldra kom heim til middag klokka 13, og då blei det ofte kniving om plassen.

I den statlege teljinga frå 1900 finn vi familien i Hesselbergs gate 13, der dei delte husvære med Hanna Mathilde, som hadde gifta seg med Karl Magnus Andersen, og deira to små søner, Eugen Aleksander (f. 1896) og Rolf Harald (f. 1899).

I 1901 flytta storfamilien til Markveien 2, og Hanna Mathilde fekk eit nytt barn som blei døypt Alf. Vesle Alf levde nok ikkje så lenge. I den kommunale folketeljninga for 1904 budde familien i Thorvald Meyers gate 28, men då utan Alf og med ei lita Alf-hilde i staden, fødd i teljingsåret. I 1906 flytta dei til Sunnmørsgata 1, der Marie budde saman med Hanna og familien hennar heilt fram til ho gjekk bort i 1943, fire år etter sonen Oskar, som døydd i ei bilulukke som 58-åring.

Oskar Braaten hadde eit nært forhold til mor si, sjølv om ho ikkje hadde evne til å forstå dei litterære interes-

sene hans. Ho var snill og hjelpsam, eit enkelt, nesten primitivt menneske, sterk og varm. Ho var svært religiøs i sine yngre år og avslutta kvar dag med å knele i bøn saman med borna. Også faren til Oskar Braaten finst i folketeljningane, om ein er litt tolmogig i søka. Han brukte nemleg to forskjellige etternamn, Hansen som ung og Haakensen etter farsfamilien, med ulike stavemåtar, då han blei litt eldre. Vi finn han i teljinga frå 1875, to år før Hanna Mathilde kom til verda. Hans Oscar Hansen, som på tidspunktet for teljinga var 19 år gammal, var registrert med bustadadresse i Sandakerveien 16 saman med mor si, Kirstine, som var enke, ein bror og ei søster, ein onkel, ein lærling og ei tenestejente.

Som yrke var oppført «sømand» for Hans, medan mor hans Kirstine «Driver Blikkenslagerværksted», der den ti år yngre bror hennar, Iver Gulbrandsen, etter alt å døme arbeidde som «Blikkenslagersvend». Ifølgje Aage Lind ville mora at Hans Oskar skulle ta over blekkslagarverkstaden, men han var for rastlaus til det, og reiste både til sjøs og gjekk styrmannsskule før han etter nokre år i ro som blekkslagar emigrerte til Amerika, der han slo seg ned i Chicago.

Barneasylet

Det vanlege for fabrikkarbeidarar var å arbeide seks dagar i veka, frå seks om morgonen til seks om kvelden, avbrote av ein halv times frukostpause og ein time middag. I middagspausen fór mange heim for å ete og sjå til ungane som var heime åleine, eller dei kjøpte ferdigmat frå koner med middags-spenn. Kom ein for seint om morgonen, blei ein utestengt til neste pause, fekk trekk i løna, i tillegg til mulkt. Det var ikkje nokon ferie før i 1913, då fekk arbeidarane tre dagar fri.

Arbeidslokala var mørke, støvete og bråkete, sjølv om elektrisk lys kom allereie i 1879. Kvinnelege fabrikkarbeidarar tente mindre enn mannlege, men meir enn tenestejentene, og hadde også meir fridom enn dei, trass i lange arbeidsdagar.

Medan mora arbeidde på fabrikk, var vesle Oskar hos ei heimeverande nabokone i Smedgården i Sandakerveien 14, som hadde ein son på hans alder. Smedgården romma både ølsjappe og dansesalen «Asia», og blei brukt i bøkene i lett omskriven form. Vi finn Oskar innskriven i manntalet til Sagene asyl i åra 1883 og 1885, 1886 og 1887, ein forløpar til dagens barnehagar. Det første året var han der saman med søstera Hanna Mathilde.

Barneasyla var for fattige born og arbeidarborn, og skulle først og fremst halde ungane vekke frå «Gadelivets demoraliserende indflydelse» og lære dei «Renlighed, Lydighed og Orden». Det første asylt blei oppretta i Kristiania i 1838, og i 1886 fanst det tolv slike asyl i byen. Byarkivet har arkiv frå fleire av dei. Barneasyla skulle vere tilhaldsstader for born av den fattigare befolkninga i alderen to-tre år til sju år, står det i statuttane til Väterlands asyl. I stiftaren Thor Olsens testamente står det at «Fortrinnsberettigede til Optagelse i Asylt ere Børn fra 2 ½ til 7 Aar, af den fattige dagarbeidende Klasse».

Det kunne vere fleire hundre born i asyla kvar dag. Borna byrja dagen kl. 8–9 om morgonen eller tidlegare, og var «under Tilsyn af dertil Ansatte Damer». Borna skulle ha med seg matpakke med brød som dei skulle ete den tida dei var på asylt.

I asylt skulle ein drive med «Leg og passende Beskjæftigelse». Rundt kl. 9 heldt bestyrarinna ei lita andakt, og fram til klokka 12 skulle borna drive med ulike passande syslar og leik. Deretter var det fritid fram til kl. 14. Ein del av borna fór då heim og åt middag, men dei fleste blei i asylt. Middagen var ein liten porsjon suppe. Frå klokka 14 og fram til mørkret braut fram om

vinteren, og fram til klokka 18 om sommaren, blei tida nytta til det same som om føremiddagen. Dagen ble avslutta med ei lita andakt.

Asylborna blei ofte delt inn i to grupper etter alder, og gruppene fekk vere i kvar sine rom. Dei minste plukka filler, fekk høyre eventyr, song og teikna på tavle, med leikestunder som avbrot. Frå 1850-åra blei det slutt på skuleundervisning i asyla og lagt meir vekt på å utvikle både små og store sine «Forstandsevner gjennom Fortællinger og Samtaler». Ideane til den tyske pedagogen Friedrich Fröbel (1782–1852) var viktige i sysseltjinga av småborna. Fröbel var ein føregangsfigur i etableringa av dei moderne barnehagane.

Ungane i Sagene asyl reiv klutar som blei levert til Bentse Brug, som laga klutepapir av stoff, som hamp, lin og bomull. Braaten fortalde dottera at det var tanter i asylt, som lærte dei songar og salmevers og som las til dei, helst «pene» forteljingar og små eventyr. Her fekk han sitt første møte med boka.

Oskar blir vaksen

Oskar blei innskriven ved Sagene skole den 1. juni 1888 i klasse 1c, den same skulen der far hans hadde hatt si skuletid tjue år tidlegare. Det var

fire timar undervisning per dag, anten 8–12 for dei yngste eller 14–18 for dei eldre elevane. Oskar var ein plikttoppfyllande elev med lite fråvær, men i 1891 blei han sjuk og måtte først på sjukehus, deretter i rekonvalesens på Bleikøya. Han kom først tilbake til skulebenken hausten 1892. I 1896 blei han utskriven som ein av dei beste i si klasse.

Ved sida av skulegangen arbeidde Oskar med å bere matspann til fabrikkane. Alle gater hadde minst éi kokekone som byrja koke middag i digre kar tidleg på formiddagen. Det var både ei i «Hjemmet» og ei lenger oppe i Sandakerveien, og klokka 12 stod fulle spann på rekke og rad i entreen og heilt ut i trappa. Spanna var delte i to, den underste delen til suppe og den øvste til «ettermat», dei var hefta saman med ei reim til å bere i. «Så var det å ta desse matspannene og springe nedover til Sømmen og Hjula og Graah», til ungkarar, barnlause og andre som ikkje orka å fare heim att for å ete. I byrjinga klarte ein kanskje berre eit spann i kvar hand, men seinare øvde ein seg opp, og dei flinkaste kunne spurte nedover gata med åtte-ti spann i hendene utan å søle ein drope. Så sette dei spanna frå seg i forhallen på fabrikken og fór av garde etter nye. Det var ti øre veka for

Rodeløkken barneasyl, 1908.

UKJENT FOTOGRAF

Sagene skole, 1910.

UKJENT FOTOGRAF

kvart spann og kjekt å legge til side litt pengar til konfirmasjonen.

Oskar Alexander Hansen konfirmer-te seg den 4. oktober 1896 i Sagene kyrkje. Etter konfirmasjonen arbeidde han som visargut i eit boktrykkeri, men arbeidet med å drage den tunge handpressa var for tungt, så då fekk han jobb hos Bertrand Jensen, antikv-arbokhandlar og landsmålsforleggjar i Pilestredet 7. Her fekk Oskar tilfreds-tille si enorme interesse for bøker. På denne tida hadde antikvariatet heile 50 000 bind på lager.

Han leverte, iallfall dei første åra, alt han tente til mor si og ho gav han 15 øre i lommepengar tilbake, så han hadde til formiddagskaffi, tobakk og sporvogn. Men Oskar brukte ikkje pengar på den nye «elektrikken», han gjekk heller til og frå sentrum – glad i å gå var han heile livet. Han sparte heller av lommepengane sine, så han kunne kjøpe fine gåver til mora til bursdag og til jul.

Etter kvart fekk Oskar jobb som ekspeditør på lageret, og han arbeidde hos Bertrand Jensen til han var 20 år, då antikvariatet gjekk konkurs. Oskar byrja då i eit nytt antikvariat, «Bog-vennen». Det nye antikvariatet blei starta av kona til Bertrand Jensen, fru Fredrikke Jensen, i Universitetsgata 18. Oskar var som ein son for ektepa-

ret. Her blei han til 1909, først som ekspeditør og seinare fullmektig, men det gjekk så som så med butikken, og han måtte ofte vente på den beskjed-ne løna si.

Han arbeidde lange dagar og hadde lite tid til venskap i ungdomstida, men fekk likevel tid til å ta språkkurs, lese, freiste lære seg å spele kontrabass –

og å skrive. Gjennom fru Fredrikke Jensen blei han også kjent med ein ung fiolinist, Ragna Aurora Martinsen – Nanna – og det oppstod, som det heiter, søt musikk. Oskar og Nanna gifta seg i 1910, fekk seg leilegheit i Marselis gate 31 og fekk seinare to born saman, Bjørn i 1912 og Berit i 1918.

Forfatterkollegene Sven Moren, Johan Falkberget og Oskar Braaten. Bildet er tatt hjemme hos Johan Falkberget på Ratvollen, et par mil nord for Røros, sommeren 1928.

UKJENT FOTOGRAF / ANNO MUSEUM

Målsak og forfatterskap

Oskar Braaten blei ein viktig deltakar i målstriden, både som forfattar og bladmann, og i ein periode også som sjef for Det Norske Teatret. Han blei kjent med landsmålet i dei åra han arbeidde hos målmannen Bertrand Jensen. Då han slutta i «Bogvennen» i 1909, var det for å fokusere fullt og heilt på skrivinga. Han hadde debutert i 1903 med prosastykket *Dømd!* i målbladet Symra, og fortsette å skrive små prosastykke som kom på trykk i forskjellige blad. Det var først i 1910, med novellesamlinga *Kring fabriken. Skildringar fraa ein utkant av Kristiania*, at han fann si endelege form. I ein dedikasjon til *Kring fabriken*, skreiv han «[a]t ei bok fraa Kristiania av ein Kristianiamann kjem paa maalet, ja det er vel eit 'Tidens Tegn'».

Det var derimot lite å tene på skriveia, og han likte ikkje å bli forsørgja av kona si. Han byrja difor å arbeide i landsmålsbladet *Den 17de Mai* i 1910, under redaktøren som er blitt omtala som hans «andre litterære pleiefar», etter Bertrand Jensen: Rasmus Steinsvik.

Gjennombrøtet kom i 1911 med lesestykket som framleis er hans mest kjende, *Ungen*, der vi møter Hønse-Lovisa for første gong; ei varmhjarta kvinne som alltid har rom for einslege

mødrer og ungane deira. Oskar Braaten skreiv i eit vekeblad at han med *Ungen* ville vise at fabrikkjentene var levande kvinner, med kvinnas «syndige» attrå og kvinnas heilage og reine kjensler. «Folk held det til vanleg for ei stor ulukke for ei jente at ho fær eit baan. Men det er inga ulukke!» Stykket blei sett opp på Nationaltheatret første gong i 1913 og blei ein stor suksess. «[D]et var et stykke av arbeidets Kristiania man så gjenskapt på scenen,» skreiv Alf Harbitz i «Scenen».

Frå 1916 valde han vekk nynorsken til fordel for eit radikalt, dialektært bokmål, for verkeleg å atterskape arbeidarspråket i Kristiania. I tillegg håpa han nok at overgangen til bokmål skulle føre til at bøkene selde meir. Seinare blei også dei tidlege tekstane hans utgitt på nytt i bokmålsdrakt. Økonomien var likevel eit vedvarande problem. Med bøkene sine ville han vise «at verda er noko meir enn Karl Johan. Eg er sjølv fødd i hjarta av fabrikkbyen, og hev den lukka at eg hev havt augo for folka kringum meg. Får eg høve til det, vil eg prøve på å få grave fram noko frå dei gullgruvorne som ligg ubrukte. Det er eit rikt felt.»

I fleire av bøkene møter vi guten og mor hans, som nesten alltid arbeider på fabriken. Vi møter også andre lett

forkledde stader i nabolaget han voks opp i, og vi kan vere nokså sikre på at fleire gamle kjenningar blei brukte som levande modellar i dei folkekjære forteljingane. Du kan ta guten ut av fabrikkbyen, men aldri fabrikkbyen ut av guten.

Kjelder:

- Arkivverket, Digitalarkivet, Emigranter over Kristiania, 1871–1930
- Oslo byarkiv, Fattigvesenet i Kristiania. Hjemstavnsforhør protokoll 5, folio 252, Maren Davidsen og protokoll 11, folio 265 Marie Olsen (Davidsdatter)
- Oslo byarkiv, Folkeregisteret, Folketeljing 1883 Sandakerveien 12, 1901–1902 Markveien 2, 1904 Thorvald Meyers gate 28, 1906 Sunnmørsgata 1, 1912 Marsellis gate 31
- Oslo byarkiv, Sagene Asyl. Manntall/ nyanmeldte barn. 1865–1887
- Oslo byarkiv, Sagene skole. Manntallsprotokoll. 1886–1911
- Riksarkivet, Folkeregisteret, Folketeljing 1885 Sandakerveien 12, 1891 Holsts gate 2. 1900
- Hesselbergs gate 13, 1910 Sunnmørsgata 1, 1910 Marsellis gate 31
- Statsarkivet i Oslo, Eidsvoll menighet. Kirkebok, diverse, 1850
- Statsarkivet i Oslo, Sagene prestegjeld. Ministerialbok nr. 2, 1880–1897

Litteratur og trykte kjelder:

- Braaten, Oskar (1986): *Ulvehiet. Ungen*. Den store barne-dåpen. Oslo-fortellinger. Oslo: Aschehoug
- Flood, Grete (1997): «Barneasylene. Dager med 'Leg og passende Beskjeftigelse'». I: Tobias. Tidsskrift for oslohistorie. Leif Thingsrud (red.). Oslo byarkiv, nr. 4/ 1997
- Lauritsen, Vibeke (2011/2013): «Oskar Braaten». I: Allkunne, nynorsk kulturhistorie, www.allkunne.no. Ottar Grepstad

(red.). <http://www.allkunne.no/default.aspx?menu=26&id=1421> [lesedato 04.06.2013]

Lind, Aage (1962): Oskar Braaten. Oslo: Aschehoug

Lunde, Trond (2004): «Oskar Alexander Hansen Braatens slekt.» I: Genealogen. Medlemsblad for Norsk Slektshistorisk Forening. Are S. Gustavsen (red.). Norsk Slektshistorisk Forening, nr. 2/2004

Olsen, Trude H. (2012): «Turguide Akerselva». Oslo, Bymiljøetaten

Skei, Hans. H. (2009): «Oskar Braaten». I: Store norske leksikon (Norsk biografisk leksikon).

http://snl.no/nbl_biografi/Oskar_Braaten/utdypning [lesedato 04.06.2013]

Strandvold, Berit (1981): Oskar Braaten - i dørgløtten. Oslo: TOBIAS 1/2013

Aina Basso er historiker og forfatter og arbeidet i en årrekke i Oslo byarkiv. Hun skriver historiske bøker og sakprosa for barn og ungdom. I 2008 debuterte hun med ungdomsromanen «Ingen må vite». For boka «Inn i elden» ble hun nominert til Brageprisen i 2012 og Kulturdepartementets litteraturpris og Nordisk råds pris for beste barne- og ungdomsbok i 2013. Nominert for Brageprisen også i 2022 for boka «Dei dødsdømte», samme år mottok hun Samlagsprisen.

Portrettbysten av Oskar Braaten, utført av Arne Durban, er plassert ved Beierbrua.

FOTO: KIM HART, 1990.

Et museum for alle

Arbeider eller ikke – sjansen er stor for at du opplever Arbeidermuseet relevant og interessant. Det lille bygget i Sagveien 28 formidler noe helt spesielt om Akerselva i historien, Oslos industrihistorie og enkeltindividene som formet og ble formet av den.

BLIKKEFANG: Butikkskranken midt i rommet tiltrekker seg oppmerksomheten. Ut av denne er det mange interessante historier og stemmer å hente.

FOTO: JON-MARTIN HELGESEN

Den 17. juni fylte Arbeidermuseet 10 år, og i den anledning har jeg tatt meg et besøk til museet for å se hvilke tilbud og opplevelser det måtte by på til tilreisende og Oslos befolkning. Museet er en avdeling av Oslo Museum, og er å finne i et eldre bygg som i 1870 åpnet som Sagenes første apotek.

Norges lengste museum?

Det første møtet med Arbeidermuseets utstillingsrom denne dagen skjer allerede i det jeg spaserer nedover Akerselva på min vei til museumsbygget. Du vet det kanskje ikke, men i din vandring ned eller opp Akerselvas bredder befinner du deg på en måte også på utstillingsbesøk. Informative plakater om elvas natur- og kulturhistorie (utarbeidet i samarbeid med Teknisk museum), gjør at elva også kan forstås som en del av museet. Dermed inneholder museet en nesten 10 kilometer lang strekning, fra Maridalsvannet til Bjørvika. Det får

FARGERIKE: Disse rottene dukker opp i en litt bortgjemt skuff, og er en av anmelderens favoritter.

FOTO: JON-MARTIN HELGESEN

Nasjonalmuseets 13000 kvadratmeter visningsrom til å blekne.

Når jeg så når selve museumsbygget og går inn den oppslåtte, flotte døren, befinner jeg meg umiddelbart i utstillingsrommet. Den rommer den permanente utstillingen *Fabrikjenter og industriherrer*. Det er ingen vestibyle, publikumsskranke eller vakt i entréen som stopper meg fra å begynne min vandring. Museumsbutikken, som vanligvis er det første man møter på, er innerst i lokalet. Dette forteller meg allerede her en hel del om museets ønskede profil: Her er

det først den umiddelbare erfaringen av utstillingen som står i sentrum.

Butikkskranke med rotter

Rommet jeg nå befinner meg i, er fylt av gjenstander, inndelt i seksjoner ved hjelp av forskjellige farger på veggene. Enkelte steder er det små, litt bortgjemte veggtekster. Det som derimot fanger blikket mitt der jeg står, er en konstruksjon som kan minne om en butikkskranke. På toppen av skranken lyser Akerselva opp i en bølgende formasjon. Sterkt lys som skifter farge oppmuntrer den besøkende til å

undersøke denne delen av utstillingen nærmere. Møblet, om man kan kalle det, viser bedriftene som fantes langs Akerselva i 1856.

Bak skranken, på en av rommets vegger, spilles av filmklipp fra fortiden som viser «in real time» datidens arbeiderliv ved Akerselva. Klistremerker plasserer de enkelte bedriftene innenfor en bestemt kategori og et konkret sted langs elva. Her kan man se mangfoldet som utspant seg; tekstilindustri, papirfabrikker og spikerverk. Små sirkler med tekst og gamle bilder forteller om tiden da Akerselva var et yrende industriområde. De formidler også enkelthistorier. Noen er forfattet av museet selv, i tillegg møter vi en rekke andre stemmer. For eksempel kan vi lese forfatter Oskar Braatens observasjoner av industrien langs Akerselva. Bildene som er plassert på bordet er tatt av Edvard Munchs søster Inger på oppfordring fra broren; et prosjekt som endte med en bok med alle hennes fotografier av Akerselva, utgitt i 1932.

I butikkskranken skjuler det også seg noe mer: Langs sidene er det små og lite fremtredende skuffer. Det er ingen skriftlige markører som oppfordrer publikum til å røre ved dem, og i alle fall ikke å skulle åpne skuffene. Men noen steder kan man se klistre-

merker som informerer om at her er det lydstasjoner å finne. Det er noe spennende med en utstilling som sikter på at publikum skal tørre å bryte en av museets primærnormer: det å skulle berøre museumsobjekter. Det kan føre til at enkelte overser skuffene når de besøker museet for første gang, men det kan også gjøre det mer spennende å utforske også det som kommer i neste del av utstillingen.

Skuffene rommer morsomme små historier, noen fortalt gjennom interaktive elementer. Det er spesielt én skuff som jeg tror den bredere publikumsgruppe vil finne glede i: den med kosebamser som ser ut som rotter. Rottene har blitt farget rød, blå, og grønn som følge av Akerselvas tekstilindustri.

Rommets sterke stemmer

I den faste utstillingen *Fabrikkjenter og industriherrer* står tekstilindustrien på Sagene i sentrum. Museet har valgt seg fem hovedpersoner i sin fortelling: fabrikkjenta Harriet Kristine Hansen, fabrikkieren Knud Graah, mønsterverversken Dorthea Biseth, agitatorens Waldemar Carlsen og sosialisten og rettighetsforkjemperen Marcus Thrane. Dette er alle «menn og kvinner som forholdt seg til kraft, teknologi, produksjon og produkter,

og ikke minst til det moderne samfunnet som var i støpeskjeen,» som det heter i en av utstillingstekstene.

Slik formidler utstillingen tankevekkende perspektiver. Stemmene er vitnesbyrd om enkeltmennesker og deres suksess og protest, ulike ambisjoner, livssituasjoner og ferdigheter.

En allsidig målgruppe

Fortellingen om fabrikkier Knud Graahs braksuksess som gründer formidles gjennom mye tekst. Det vil en historieinteressert publikummer finne glede i, men kan nok bli noe tungt og lite forståelig for et barn på åtte år. Men dette barnet vil nok – i likhet med voksne meg – ha stor glede av å finne grønne og røde rotter gjemt i en skuff. Slik har Arbeidermuseet i sum en bred målgruppe.

Historiene utstillingen forteller kan ikke sies å være annet enn en grundig og velutformet presentasjon av Akerselvas industri- og arbeiderhistorie. Det interaktive og tekstbaserte går igjen i hele utstillingen, og historiene formidles på en måte som gjør at de stadig forteller noe nytt og aktuelt.

Fillesjuk

I det andre av utstillingens totalt tre rom, møter vi skikkelsene Waldemar Carlsen og Marcus Thrane. Denne

delen av utstillingen fokuserer og aktualiserer i mye større grad på dagsaktuell tematikk. Her får vi historien om arbeidernes kamp for bedre rettigheter, fagbevegelsens fremvekst og uretten som ble begått mot de som turte å stå imot overmakten.

Det er spesielt ett moment som sparker i gang den etiske vurderingen av datidens industriarbeid: en rød kasse med en lapp hvor det står «fillesjuk». Den som åpner esken, vil bli overrasket av å høre en mann som hoster og harker. Teksten på boksen er et utsnitt fra Arbeiderbladet i 1952, hvor en fabrikkarbeider beskriver hvordan arbeidsforholdene gjorde dem syke.

Sterkt og relevant

For meg blir dette introduksjonen til arbeidernes rettighetskamp. Den formidles gjennom både Carlsen og Thranes historie, ved bruk av flere formidlingsverktøy som lyd, video, gjenstand og installasjoner som aktualiserer arbeiderhistorien og rettighetskampen opp gjennom årene. Her presiseres viktigheten av fagforeninger, og det å stå på sitt for eget ve og vel. Waldemar Carlsen, som en viktig mann for norske fagforeninger, arbeiderbevegelsen og norsk arbeiderparti, personliggjør historiene i

utstillingen og drar dem inn i nåtiden. Gjennom denne delen introduserer museet dagens etiske problematikk omkring eksport av tekstilindustrien til andre land. Den egenproduserte t-skjorten som viser bilde av bygningen som kollapset i Dhaka i Bangladesh i 2013, hvor hundrevis av fabrikkarbeidere omkom da bygningen raste sammen, gjør inntrykk.

Utstillingen forteller et spenn av historier, noen som handler om enkeltmennesket, andre om større bevegelser og utvinning av industri. Noen viser hvordan 1800-tallet fortsatt preger vår hverdag. Utstillingen klarer å formidle disse perspektivene gjennom bruk av virkningsfulle elementer som spiller på flere sanser. Jeg gratulerer museet med ti år, og oppfordrer den som ønsker å oppleve arbeiderhistorien i et nytt, aktuelt lys, å dra innom museet. Jeg håper og tror det vil fortsette å levere gode museumsopplevelser også de neste ti årene.

Jon-Martin Helgesen er museolog og frilansanmelder for tidsskriftet Museum.

FORTSATT AKTUELL: Harriet Christine Hansen er en av hovedpersonene i utstillingen. De er døde, men deres fortellinger fortsatt relevante.

FOTO: JON-MARTIN HELGESEN

GLIMT FRA SAMLINGEN
VED FOTOARKIVAR
VEGARD SKUSETH

Akerselva fra Vaterlands bru mot Hausmanns bru, 1922. Utenfor det representative sentrum er dette et av de mest fotograferte steder i byen.

FOTO: OLE BERNHARD HOLM

Amatørfoto- grafenes blikk på Akerselva

Akerselva har siden fotografiets barndom vært et yndet motiv, både for profesjonelle og amatører. Det har vært fotografert store mengder prospekter og reportasje-preget dokumentasjon av industrivirksomheten langs elva.

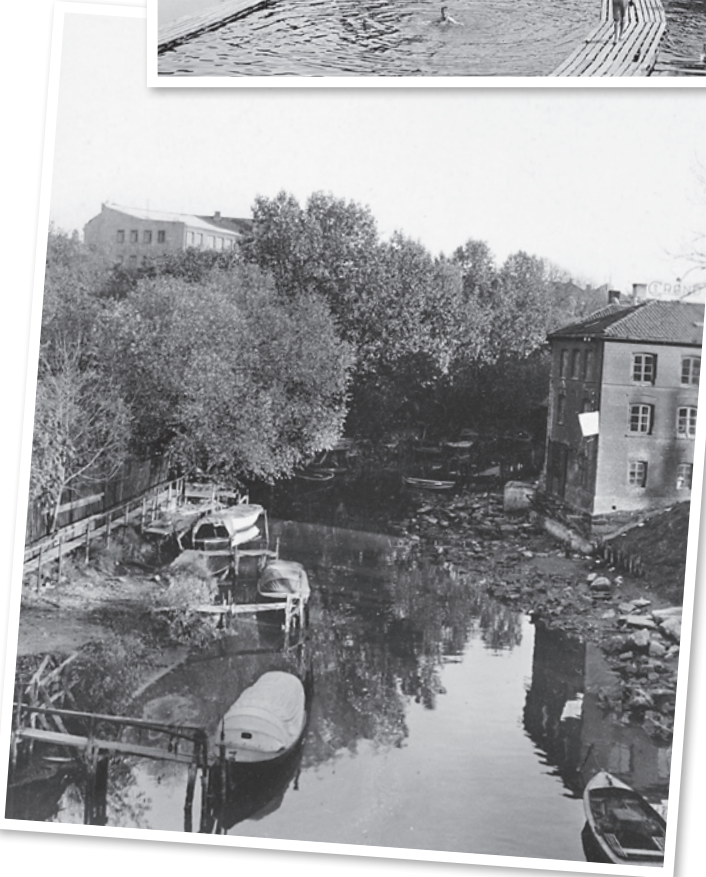
Spesielt amatørfotografene har sett etter de mer naturskjønne og idylliske sidene ved elva, og også forsøkt å gjøre industri-anleggene til vakre elementer i sine bilder.

Mest kjent for en slik tilnærming er Inger Munch, som utga bok med sine bilder i 1932. Men også flere andre amatørfotografer i museets samling har hatt lignende ambisjoner. Her viser vi noen av dem.

Badeliv ved Brekke sag, 1929.

FOTO: INGER MUNCH

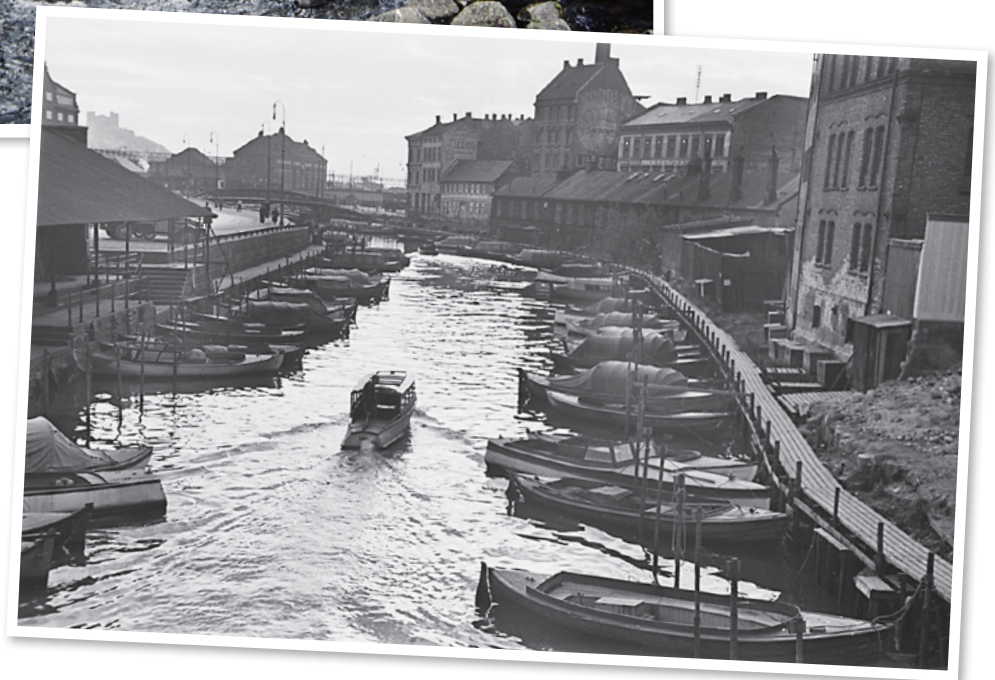
*Akerselva fra Nybrua, 1931.
I bygningen til høyre, Christian
Kroghs gate 60, ble det drevet
farveri og kjemisk renseri.*

FOTO: RUTH RAABE

*Dette er også Akerselva,
lange partier omkranset av
løvskog, 1990.*

FOTO: ERIK BJØRN JOHANNESSEN

*Akerselva fra Vaterlands
bru mot Schweigaards bru,
1942.*

FOTO: FERDINAND PRALL ELSTER

Sandakerfossen og Sandaker Mølle, ca. 1870.

FOTO: OLE TOBIAS OLSEN – OFTE OMTALT SOM NORGES FØRSTE AMATØRFOTOGRAF

Kjære alle sammen,

Jeg er veldig glad for å få åpne Arbeidermuseet! Mange miljøer har lenge ønsket et Arbeidermuseum. Ikke minst lokalmiljøet på Sagene, Sagene Arbeidersamfunn, Sagene Arbeiderparti og LO. Takk til alle ildsjelene som står bak Arbeidermuseet!

Det var her ved Akerselva industrien i Norge fikk sitt gjennombrudd. Det er en del av vår nasjonale historie og vår felles identitet. Norge var et av Europas fattigste land, det var store konflikter mellom arbeid og kapital. Dette la grunnlaget for Hovedavtalen. Den ble i 2012 tatt opp i Den norske UNESCO-komiteens liste over Norsk kulturarv. Den er like viktig for å forstå det moderne Norge som Grunnloven.

Mange i miljøet rundt elva kom til å prege det norske samfunnet. Én av dem, Axel Amundsen, som eide Vulkan Jernstøberi nede på Foss, ble Norsk Arbeidsgiverforenings første formann, forløperen til NHO. En annen er mer ukjent, men hennes historie ble viktig. Birthe Marie Olsdatter, gikk til fots fra min hjemkommune Ullensaker til Sagene for å jobbe på Knud Graahs Veveri. Hun er ikke kjent, men hennes skjebne kom til å prege samfunnsdebatten.

I år er det 100 år siden Sosialdepartementet ble etablert. En viktig årsak til at departementet ble etablert i 1913 var nettopp å få på plass de såkalte «barnelovene». Barnelovene skulle garantere alenemødre forsørgerbidrag, og gi uekte barn arve- og navnerett etter faren. Departementet fikk også ansvaret for arbeidervern-lovgivningen og industrien. Særlig i byene var det svært krevende for alenemødre å kombinere arbeid og omsorg. Barna ble ofte satt bort og mange ble vanskjøttet. Avisene den gang var fulle av historier om de uekte barnas skjebne. Dette kom også til syne i statistikkene: Fra 1887 til 1907 økte dødeligheten betydelig for barn født utenfor ekteskap. I samme periode sank den for barn født innenfor ekteskap! Barnelovene var kontroversielle. Motstanderne mente at staten grep inn i de mest intime forholdene i familiene. Forløperen for Norges Husmørsforbund, Hjemmenes Vel, samlet 3000 kvinner på et masse møte mot innføring av arverett for uekte barn i 1915!

Oskar Braaten brukte sin egen oppvekst på Sagene i skildringen av arbeidermiljøet langs Akerselva. For nøyaktig 100 år siden ble hans drama «Ungen» uroppført på Nationaltheatret. Stykket handlet om fabrikkjentene som havnet i «uløkke». Modellen var Husmannsdattera Birthe Marie Olsdatter, moren til Oskar Braaten. Hun var fra min hjemkommune, Ullensaker. Hun ble født

4. oktober 1850 på en husmannsplass i Trandumskogen. Moren døde da hun var åtte år. Hun fikk en vanskelig barndom. Faren giftet seg opp igjen, og hun vokste opp i ei stue som het «Bråtan», der faren hadde smie. Det er her navnet Braaten stammer fra. Hun tjente på flere gårder før hun flyttet til Kristiania. Hun ble etterhvert alenemor med to barn, og arbeidet på fabrikk fra seks om morgenen til seks om kvelden! Oskar Braaten ble delvis sendt til ei nabokone og delvis til daghjemmet «Sagene Asyl». Når hans fire år eldre søster Hanna kom hjem fra skolen, overtok hun som barnepike. Den lille familien bodde i et lite kammer i Sandakerveien 12. Senere flytta de til en annen leiegård i Sandakerveien som ble kalt «Hjemmet». Der hadde de et kammer, og delte kjøkken med en annen familie. I «Hjemmet» myldret det av folk, noe Braaten kommer tilbake til gang på gang i sine bøker. Moren til Oskar Braaten arbeidet i tekstilindustrien – i spinneriet til Knud Graahs Veveri, like nedenfor her. Julaften 1859 brant fabrikk ned til grunnen, men ble bygget opp igjen året etter. Jeg vet ikke om noen ble skadet i brannen eller hva som skjedde med de ansatte. Men arbeidsforholdene i Norge i dag ligger milevis fra arbeidsforholdene for kvinner i tekstilindustrien på 1800-tallet.

Antall industriarbeidere økte i Norge fram til 1974 – som var toppåret. Men på verdensbasis har det neppe vært flere industriarbeidere enn i dag. Nylig døde over 1000 arbeidere i en brann i en tekstilfabrikk i Bangladesh. I mange andre land kjemper kvinner og menn den samme kampen som fyrstikkarbeiderne i Kristiania for bedre arbeidsvilkår. Norge jobber aktivt for å bedre arbeidsforholdene i en rekke land. Blant annet gjennom ILO, og ved å stille krav når vi inngår handelsavtaler med andre land. Men også hos oss, her hjemme, er det noen som jobber under uverdige arbeidsforhold. Deler av arbeidslivet er preget av sosial dumping og dårlige arbeidsforhold.

Vår arbeider-historie skal minne oss på at vi aldri må ta:

- retten til anstendige arbeidsvilkår,
- retten til å organisere seg,
- retten til å velge tillitsvalgte,
- og alt vi forbinder med et trygt og godt arbeidsliv for gitt.

For det er ikke tilfeldig at vi har et godt arbeidsliv i Norge. Det er også et resultat av politiske valg, og av de som har gått foran. Det er fantastisk å se hva dere har fått til!

Herved erklærer jeg Arbeidermuseet for åpnet!

LO i Oslo

Arbeidermuseet har blitt et levende museum som ikke bare viser fram Oslos betydning som industrialismens vugge her til lands, men som også legger vekt på hvem de var, disse menneskene som arbeidet i industrimiljøet, hvilket liv de levde, hva de tjente, hvilken pris industrilivet i byen hadde. Og selvsagt hva det ga tilbake i form av selvstendighet og organisering, lønn og samarbeid. For LO i Oslo har det vært en stor glede og berikelse å samarbeide med dere disse årene gjennom utstillinger, foredrag og byvandring. Budskapet som blir formidlet gjennom disse arrangementene har vi felles, og vi har felles interesse i at samarbeidet fortsetter!

Hilsen fra LO Oslo ved Petter Vellesen

Kjære Arbeidermuseet.

Gratulerer med 10-årsdagen. Takk for alt dere gjør, og det gode samarbeidet vi har hatt i disse årene.

Det fortsetter vi med i åra som kommer også.

Hilsen Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

SAGENE-TORSHOV HISTORIELAG
Org. nr. 589 752 415 • sagenetorshovhistorielag.no

Gratulerer med 10 års dagen!

For 10 år siden var Historielaget på førstegangsvisitt hos et nystartet museum. Den nyfødte har vokst, og blitt en viktig del av bydelens liv. Og samarbeidet mellom historielag og museum har utviklet seg – vi har hatt felles møter, felles arrangement av Maries tur, og historielagsmedlemmer har hoppet inn som tilkallingsvikarer (til felles glede). Og når tiåringen foreslår en felles utstilling – da er det eldre historielaget med på notene. Vi gratulerer jubilarnten og håper at samarbeidet vil fortsette også i de kommende år!

Hilsen Sagene Torshov Historielag

TEK NISK MUSE UM

Gode venner samarbeider!

Teknisk museum og Oslo museum tok ballen sammen da ideen om et industri- og arbeiderkulturmuseum ved Akerselva tok form i 2011. Siden har vi arbeidet og lekt godt sammen for å løfte frem Akerselvas verdensklasse-kvaliteter som industrikulturminnelandskap og et levende museum for byen vår. Gratulerer med 10-års-jubileet, Arbeidermuseet! Vi gleder oss til fortsettelsen.

**Dag Andreassen,
konservator, Norsk Teknisk Museum**

Oslo

Oslo byarkiv gratulerer Arbeidermuseet med jubileet! Vi takker for spennende samarbeid om industri- og arbeiderhistorien. Med kunnskap, utstillinger, artikler og liv og røre langs elva har dere gitt liv til denne viktige delen av Oslos historie.

Vi gleder oss til fortsettelsen!

**Ranveig Låg Gausdal, byarkivar
Oslo byarkiv**

Bydel Sagene

På Sagene er vi veldig stolte av å ha vært fødselshjelper til Arbeidermuseet, og at museet har bosatt seg i kulturbydelen. Museet forteller jo vår historie, om hvordan livet var og er for arbeidsfolk, om arbeids- og boforhold, om livet mellom husene. For når vi vet hvor vi kommer fra, så er det lettere å vite hvor vi skal.

Lykke til med jubileet, vi er altså skikkelig stolte og glade for at dere fins!

Hilsen fra kulturbydelen Sagene, v / Andreas Fætten

Tale i forbindelse med Arbeidermuseets 10-års jubileum ved byrådsleder i Oslo, Raymond Johansen

Kjære alle sammen!

Det er veldig stas å være her i dag og markere at Arbeidermuseet har tiårsjubileum. Da museet ble åpna for ti år siden var det resultat av tålmodig innsats fra mange ildsjeler. Lokalmiljøet på Sagene, bydelen, historielaget, Sagene Arbeidersamfunn, Sagene Arbeiderparti og LO var alle viktige pådrivere.

Takk til alle som sto på! Og takk til dere som utvikla og realiserte prosjektet: Oslo Museum, bydel Sagene, Norsk Teknisk Museum og Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Etter hvert har flere kommet til. Nå er Sagene-Torshov historielag, flere kommunale etater, Byarkivet i Oslo kommune og flere næringsdrivende en del av museets nettverk av faste samarbeidspartnere.

Kanskje Arbeidermuseet er verdens lengste museum? Det er i alle fall langt! 9,78 kilometer til sammen. Det strekker seg langs hele Akerselva. Elva som var livsnerven i den nye industrien som reiste seg i Oslo for snart 200 år siden.

Her finner vi så mye historie – og så *mange* historier! Industrihistorie, næringslivshistorie, arbeiderhistorie, sosialhistorie, innflytterhistorie, innvandrershistorie, byutviklingshistorie og politisk historie. Historier knytta til sosial og økonomisk bærekraft, til kulturminnevern og til miljøhistorie. Men i bunn og grunn en historie om folk. Og historien om hvordan Norge gikk fra å være et fattig land i utkanten av verden, til å bli et industrialisert velferdssamfunn.

Det var her Norges faktiske industrielle revolusjon skjedde. Her vi står nå ser vi rett på der det begynte: Vøien Bomuldsspinneri. Kjent som Graahs spinneri og Hjula veveri fra 1855. Der var det 800 arbeidere på det meste, og 70 prosent av dem var kvinner. De fleste mellom 18 og 25 år. Denne historien lærer også at arbeidsinnvandring ikke er noe nytt. Mange av ingeniørene og arbeidslederne kom fra Tyskland og Storbritannia. Og mange av arbeiderne kom fra Sverige. Her på Sagene var 20 prosent av fabrikkjentene svensker. Oppe på Bjølsen fantes til og med «Svenskejordet». Bydel Sagene har altså en lengre tradisjon som kulturell smelteigel.

Som byrådsleder i vår tid, er jeg opptatt av at Oslo vokser. Og at vi skal sørge for at byen er bra å leve og bo i mens vi stadig blir flere. Men det vi står i nå blekner jo litt mot utviklinga under industrialiseringen. I 1850 bodde det 50.000 i Christiania. Femti år senere var det nesten femdobla, til 220.000.

Noe av det kan forklares med utvidelsen av byen. Men likevel! Det var formidabelt.

Vi har kjent på et nytt alvor de siste åra. Det er krig i Europa. Vi har oppdaga at vi ikke kan ta demokratiet for gitt lenger. Inflasjon og økende renter skaper også usikkerhet hos mange. Likevel vil jeg påstå at vi tar mange goder som en selvfølge. I alle fall når vi tenker på hvordan forholdene var her for nesten to hundre år sida. Samfunnet vårt har endret seg dramatisk siden da. Med stemmerett for alle, beskyttelse av arbeidernes rettigheter, liv og helse – og et trygt og stabilt velferdssamfunn.

Det har ikke kommet av seg selv. Det har kommet fordi noen tok jobben med å kjempe for det. Gjennom dialog og samarbeid. Men også gjennom kamp og konflikt. Dette er kamper som aldri er vunnet en gang for alle. Dette er goder og rettigheter vi må passe på og beskytte. Hvis ikke risikerer vi å miste dem.

I vår tid handler det ikke minst om å ta vare på klimaet vårt. Men det handler også om et sunt og trygt arbeidsliv. Arbeidet vårt med Oslomodellen, som nettopp er blitt oppdatert og forsterket, er et eksempel på det. Ved hjelp av målrettet og systematisk politisk jobbing, og godt samarbeid med arbeidstakere og med næringslivet, har vi bedra (forbedret) forholdene betydelig, særlig innen bygg og anlegg. Det er bra for arbeiderne, men det er også bra for de seriøse aktørene.

Noe av det samme mener jeg må gjelde innenfor velferdstilbudene våre. Anstendige vilkår, når det gjelder lønn og pensjon for de ansatte er viktig for dem, selvfølgelig. Men det er også viktig for de som bruker disse tilbudene. Gode vilkår bidrar til bedre rekruttering av kompetente og motiverte ansatte. Det igjen styrker og løfter tilbudene.

Vi i Oslo kommune er opptatte av å ta ansvar som eier og arbeidsgiver på dette feltet. Historien som omgir oss her, er en sterk påminnelse om hvor lange tradisjoner denne kampen har.

Helt til sist vil jeg ønske lykke til med arbeidet framover, med å vise fram disse viktige delene av historien vår, og ikke minst med å diskutere og dokumentere sentrale temaer i vår egen samtid. Det er også en viktig del av museenes samfunnsrolle.

Gratulerer med dagen!

Arrangementer og aktiviteter

Bli kjent med dagens Oslo, byens historie og menneskene som bor her ved å delta på byvandring, familiearrangementer, omvisninger, utstillingsåpninger, foredrag, debatter og konserter. Museet byr på et variert program gjennom hele året, både ute i byen og på alle våre arenaer.

Du finner alltid oppdaterte
åpningstider og komplett
program på oslomuseum.no

Kjenn din by: Fra byvandring på Galgeberg i 2022.

FOTO: MARI ANDERSEN ROSENBERG

FOTO: RUNE THORSTEIN

Museumsbutikken på Bymuseet

Her finner du et stort utvalg av bøker om Oslo og Oslos historie. Sakprosa, romaner og faktabøker for voksne og barn.

I tillegg til bøker finner du unike kunstverk, gaveartikler, spill og leker.

Bymuseets venner får 10 prosent rabatt på hele utvalget i butikken.

Bymuseets venner

Som medlem av Bymuseets venner kommer du gratis inn på museet, får tilsendt Byminner og invitasjoner og spesialtilbud på utvalgte arrangementer.

Medlemskap Bymuseets venner: kr. 450,-
Løssalg Byminner: kr. 150,-.

Kontakt oss på post@oslomuseum.no for mer informasjon eller innmelding.

Fra utstillingen «Smaken av Oslo» på Bymuseet.

FOTO: RUNE THORSTEIN

Praktisk informasjon

Oslo Museum består av Bymuseet og Teatermuseet i Frognerparken, Arbeidermuseet på Sagene og Interkulturelt Museum på Grønland.

ÅPNINGSTIDER PR AUGUST 2023

BYMUSEET/TEATERMUSEET

Frognerparken

Tirsdag til søndag kl. 11–16

Torsdager: Gratis inngang og langåpent til kl. 19

Billetter:

Voksen: kr. 100,-

Student: kr. 60,-

Barn under 18: Gratis

ARBEIDERMUSEET

Sagveien 28

Lørdag og søndag kl. 11–16

INTERKULTURELT MUSEUM

Tøyenbekken 5

Tirsdag til søndag kl. 11–16

Se oslomuseum.no for avvikende åpningstider i forbindelse med høytider og helligdager.

ÅRSKORT

Museets årskort gjelder også på Museene i Akershus, Vestfoldmuseene og Østfoldmuseene. Du får tilgang til 45 kulturopplevelser i 3 fylker til prisen av ett årskort.

Les mer og bestill på oslomuseum.no.

Oslo Museum er hovedsakelig finansiert av Oslo kommune og Kultur- og likestillingsdepartementet.

Kultur- og
likestillingsdepartementet

